

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський державний університет

ПОЧИНОК Л.І.

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА

ЗНАЙОМА ПОСТАТЬ У НОВОМУ РАКУРСІ

Кам'янець-Подільський

2005

УДК 821.161.2.09(075.8)
ББК 83.3(4 Укр)1-923
П 65

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.
Лист МОН України №14/18.2-1409 від 21.06.2005 р.*

Рецензенти:

- доктор філологічних наук, професор В.Ф.Погребенник (Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова);
- кандидат філологічних наук, доцент Л.М.Ковалець (Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича);
- доктор філологічних наук, професор М.Г.Кудрявцев (Кам'янець-Подільський державний університет).

Починок Л.І.

П 65 Ольга Кобилянська: Знайома постать у новому ракурсі: Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2005. – 192 с.

ISBN 966-8102-61-4

У навчальному посібнику автор подає сучасну інтерпретацію творів Ольги Кобилянської з життя української інтелігенції у світлі морально-етичних шукань письменниці, у зв'язку з її біографією та в контексті світоглядних і стильових виявів сучасної їй конкретно-історичної доби. Посібник розрахований на студентів-філологів, вчителів-словесників, учнів загальноосвітніх шкіл, ліцеїв та гімназій.

УДК 821.161.2.09(075.8)
ББК 83.3(4 Укр)1-923

*Друкується згідно з рішенням вченої ради
Кам'янець-Подільського державного університету
(протокол № 3 від 31.03.2005 р.)*

ISBN 966-8102-61-4

© Починок Л.І., 2005

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Історія літературно-критичної думки про творчість О.Кобилянської	7
Розділ 2. Становлення О.Кобилянської як української белетристики модерністського напрямку.....	24
2.1.Входження письменниці у світ ідей та змагань української інтелігенції.....	24
2.2.Філософсько-етичні та естетичні засади і способи вираження неоромантичного ідеалу Кобилянської.....	32
Розділ 3. Еволюція етичного ідеалу в інтелектуальній прозі О.Кобилянської від абстрактно-гуманістичного до громадсько-патріотичного звучання.....	47
3.1. Основні громадсько-культурні засади етичного ідеалу письменниці...	47
3.2. Артистично-індивідуалістичний тип особистості як морально-етична проблема у творчості белетристики.....	53
3.3. Громадсько-інтелектуальний тип характеру у творах Кобилянської з життя української інтелігенції.....	65
3.4. Формування громадсько-патріотичного типу особистості в інтелектуальній прозі письменниці.....	84
Розділ 4. Програмові твори О.Кобилянської в світлі її етичного ідеалу.....	97
4.1. Єдність моральних і національних імперативів у новелі “Думи старика”.....	97
4.2. Ідейні пошуки української інтелігенції в романі О.Кобилянської “Апостол черні”.....	108
4.2.1. Ідеологічне та історико-культурне підґрунтя роману.....	108
4.2.2. Історія створення та видання “Апостола черні”.....	124
4.2.3. Образи-моделі української інтелігенції в романі.....	133
Висновки.....	172
Список використаної літератури.....	176

ВСТУП

В умовах ліквідації ідеологічного диктату, заборон дослідження творчості цілого ряду українських письменників або ж окремих їх творів, які не відповідали офіційним ідеологічним канонам, відкривається широке поле можливостей в напрямі опрацювання і глибокого осмислення літературного процесу в Україні в усій його повноті і розмаїтті.

Ім'я О.Кобилянської не вилучалось із навчальних програм загальноосвітніх шкіл та вищих навчальних закладів, не обминалося авторами підручників та наукових праць з історії української літератури. Її творчість була предметом ґрунтовних монографічних досліджень, наукових і публіцистичних статей О.Бабишкіна [1], М.Комишанченка [2], Ф.Погребенника [3], Н.Томашука [4], М.Лещенко [5], В.Вознюка [6], та мемуарів Е.Панчука [7]. Певна частина відгуків про письменницю вітчизняних та зарубіжних критиків – листи, статті, спогади, які могли бути опубліковані в умовах ідеологічного тиску, вийшла збірником “Ольга Кобилянська в критиці та спогадах” [8]. Твори Кобилянської витримали чимало перевидань, найповніше з них – п'ятитомне [9], що містить, крім белетристики письменниці, ще й значну частину її епістолярію, упорядкованого Ф.Погребенником. Побачили світ також і щоденники О.Кобилянської [10; 17-194], що тривалий час були недоступні широкому читацькому загалу. Проте й тепер у вивченні творчої спадщини белетристики залишилось багато невисвітлених сторінок, зокрема й питання місця і ролі теми інтелігенції в творчості Кобилянської, проблема її етичного ідеалу.

О.Кобилянська, літературний дебют якої припадає на кінець минулого століття, була дійсно оригінальною постаттю, “екзотичною квіткою”, як її називали деякі критики, на тлі традиційної і загальноновизнаної у другій половині XIX ст. реалістично-“народницької” літератури. Творчість белетристики відразу викликала широкий інтерес української і зарубіжної літературної громадськості, зокрема й критики, і згодом здобула собі визначне і заслужене місце в українській літературі. Щоправда, протягом тривалого часу літературної діяльності Кобилянської

ставлення критики до її таланту і творчості було суперечливим через відчутний вплив на стиль письменниці німецько-румунського оточення та зарубіжної лектури, на якій вона виховувалась, нестандартність і сміливість авторського саморозкриття у її творах, а також через саму ідейно-естетичну позицію О.Кобилянської, що мала відверто загальнолюдський характер і була вільна від усякої партійності.

Ольга Кобилянська увійшла в українське письменство насамперед як виразниця прагнень і змагань інтелігенції, зокрема освіченого жіноцтва, і протягом усієї творчості письменниці чітко простежується її незмінний інтерес до цієї теми. Твори Кобилянської з життя інтелігенції певним чином позначилися і на тривалій дискусії, що точилася в українських культурних колах з приводу місця, ролі і завдань національної інтелігенції в суспільному процесі, знайшовши принципово відмінні оцінки і відгуки з боку представників “народницької” та модерністської літературної критики. Послідовно проводячи у своїй творчості ідею домінуючої ролі освіченої верстви в загальному поступі нації на шляху суспільно-історичного розвитку, О.Кобилянська свідомо звертається до проблем свободи і обов’язку, особи і маси, вождя і нації, трактуючи їх з позицій притаманного їй романтичного ідеалізму, своєрідного громадянського, соціально активного індивідуалізму, у світлі свого неповторно-філософського бачення життя, світу і людини у ньому.

У часи панування на підрадянській Україні колоніального режиму, коли на словах проголошувалась так звана “тегемонія” трудового народу, інтелігенції як суспільному прошарку не відводилась яка-небудь важлива роль в загальнолюдському, суспільному поступі, а цілком природне прагнення українських освічених верств зберегти свою національну самобутність, розвивати духовну культуру рідного народу розцінювалось як “ворожі прояви” буржуазного націоналізму, сепаратизму. Саме тому звернення до теми інтелігенції у творчості Ольги Кобилянської на сучасному етапі особливо актуальне. Крім того, порушення проблеми ідейних, національно-патріотичних шукань української інтелігенції в тісному поєднанні з питаннями морально-етичного та естетичного спектру, з огляду на виховну функцію літератури, ще більше посилює важливість і необхідність

вивчення інтелектуальної прози письменниці не тільки у вищих навчальних закладах, а й у загальноосвітніх школах.

Взаємозв'язок етичного й естетичного, єдність добра і краси – одна з центральних проблем творчості О.Кобилянської, зокрема тих її творів, в яких розкриваються героїчні, сильні і благородні характери, де проблеми етики знаходять своє відображення в естетичній категорії величного.

Мета цього посібника – дати сучасну інтерпретацію творів Ольги Кобилянської з життя української інтелігенції у світлі морально-етичних шукань письменниці, у зв'язку з її біографією та в контексті світоглядних і стильових виявів сучасної їй конкретно-історичної доби.

У посібнику

- аналізуються літературно-критичні праці з питань життєтворчості О.Кобилянської;
- розкриваються етапи формування національної самосвідомості письменниці, аналізуються особливості творчої манери, індивідуального стилю Ольги Кобилянської, зокрема філософсько-етичні та естетичні засади і способи втілення у творчості белетристики її неоромантичного ідеалу;
- окреслюється етичний ідеал Кобилянської і простежується його еволюція в творах письменниці з життя української інтелігенції;
- досліджується співвідношення в інтелектуальній прозі О.Кобилянської морально-етичного аспекту з естетичним та національно-патріотичним;
- здійснюється аналіз етапних, програмних творів письменниці ідеологічного характеру з погляду втілення в них етичного ідеалу авторки;
- з'ясовується роль автобіографічного фактора у творчому доробку белетристики, визначається місце інтелектуальної прози О.Кобилянської в історії українського і світового письменства.

Автор посібника, крім широковідомих наукових студій про творчу біографію письменниці, використовує ідеї та матеріали цілого ряду літературно-критичних джерел і праць філософсько-політологічного характеру, які раніше підлягали замовчуванню (дослідження М.Сріблянського (М.Шаповала), М.Євшана,

М.Міхновського, Ю.Вассіяна та ін.); приділяє увагу питанням зв'язків О.Кобилянської з національно-патріотичними колами та формування її національної самосвідомості, які з відомих причин не могли порушуватися в радянські часи; робить спробу нового осмислення й ідейно-художнього аналізу високопатріотичної новели О.Кобилянської “Думи старика” і забороненого на терені радянської України роману “Апостол черні” в контексті її творчої спадщини.

РОЗДІЛ 1

Історія літературно-критичної думки про творчість О.Кобилянської

Творчість О.Кобилянської – яскраве і неординарне явище в історії українського письменства. Її творче обдарування, виявившись на рубежі століть, в епоху кардинальних переломів і змін в усіх сферах суспільного життя, в період глобального переосмислення Людиною себе у світі, також мало в собі ознаки новаторства, революційності й бунту проти заскоружлого традиціоналізму і рутинності. Самобутність письменницького стилю Кобилянської, оригінальність тем і нетрадиційність образів, до яких вона зверталась, забезпечило творчості буковинської белетристики постійну і серйозну увагу критики.

Перші критичні відгуки про письменницькі спроби О.Кобилянської, спричинені здебільшого намаганням початкуючої літераторки надрукувати свої повісті з інтелігентського життя “Людина” і “Царівна”, знаходимо в листах таких українських культурних діячів і письменників, як М.Павлик [11], Леся Українка [12], В.Лукич [13], О.Маковей [14], Є.Ярошинська [15-16]. Усі вони відзначають оригінальність і життєвість творів Кобилянської, психологічну глибину створених нею образів, хоча й зауважують відчутний вплив “німеччини” на стиль письменниці і деяку композиційну недосконалість її повістей.

З виходом друком ранніх новел і повістей О.Кобилянської, в тому числі й окремого видання повісті “Царівна” із вступним словом О.Маковея [17; 5-12], з'являються й перші критичні статті рецензійного характеру, присвячені розгляду окремих творів молодой письменниці (А.Кримський [18], М.Грушевський [19],

Л.Турбацький [20]), автори яких роблять спробу визначити силу таланту Кобилянської і її місце в українському літературному процесі. Зокрема А.Кримський в статті “Царівна”. Оповідання О.Кобилянської” (1897) [18] вперше порушує питання впливу на творчість белетристики філософії німецького мислителя Ф.Ніцше, що матиме свій розвиток і в сучасному літературознавстві. В свою чергу Л.Турбацький у статті “Літературні замітки” (1897) [20], даючи високу оцінку новели О.Кобилянської “Valse melancolique” і ставлячи її в один типологічний ряд з такими творами І.Франка, як “Основи суспільності” та “Для домашнього вогнища”, схвалює прагнення письменниці звертатись до нових у вітчизняному письменстві тем (а саме до зображення духовного життя і змагань української інтелігенції), створювати нові образи та характери європейського типу, а не тільки суто національного, виводячи тим самим українську літературу на рівень інших європейських літератур. Високо оцінив “Valse melancolique” О.Кобилянської і М.Міхновський (Лівобічний) в одному із своїх виступів у “Буковині” [21].

Першою спробою загальної характеристики творчої біографії письменниці стала літературно-критична студія О.Маковея “Ольга Кобилянська” (1899) [22], в якій автор особливо акцентує на таких творах белетристики, як “Людина”, “Царівна”, “Природа”, “Valse melancolique”. Критик намагається відшукати генетичне коріння мотивів та образів даних новел і повістей, пов’язуючи їх із захопленням О.Кобилянської ідеями емансипаційного руху жіноцтва, підкреслює майстерність письменниці у розкритті жіночої психології і наголошує на типологічній близькості її героїв з персонажами визначних творів європейської белетристики.

В.Стефанік у листі до О.Кобилянської від 16/XII 1898 р. [23] чи не вперше торкається питання високого, всеохоплюючого гуманізму у творчості письменниці. З цього листа доброго товариша буковинської белетристики постає образ Ольги Кобилянської у її співпереживанні і любові до Людини.

У 1899 р. Віра Лебедова (К.Малицька) виступає із статтею-відчитом “Жіночі типи в найновішій українсько-руській літературі” [24], в якій зокрема подає коротку характеристику образу головної героїні повісті О.Кобилянської “Царівна” Наталки Веркович. Відзначаючи небуденність і тонку душевну організацію героїні, її

прагнення до вищих ідеалів, авторка в той же час, як гадаємо, безпідставно, закидає Наталці брак сил до боротьби з обставинами, нездатність до активної діяльності, до позитивної праці для загалу. Це було спричинено тим, що Віра Лебедова підводить під характер Наталки Веркович зовсім іншу життєву філософію (зокрема філософію “всепрощення” – “все зрозуміти і оправдати”), ніж та, на основі якої він був створений і яка базується на позиції нестримного прагнення до верхів досконалості.

За розвитком таланту початкуючої літераторки з цікавістю стежила й Леся Українка, яку згодом пов’язуватимуть з О.Кобилянською тривалі й щирі дружні стосунки. У листах до М.Павлика [25-26] та й до самої Кобилянської [27], а також у статті “Малорусские писатели на Буковине” (1900) [28], в якій мала на меті ознайомити широкі читацькі кола з творчим доробком буковинських письменників, Леся Українка високо оцінює творчість О.Кобилянської і, відмежовуючись від думки галицьких критиків, визнає, хоча й з деякими застереженнями, благотворність впливу на талант письменниці філософії Ф.Ніцше та й взагалі – “німецької школи”, що відкрила перед молодою українською белетристкою широкі горизонти світової культури. Імпонують Лесі Українці і романтичні пориви Кобилянської “*ins Blau*” (в блакить) і самобутня “симфонічність” стилю письменниці. Звертає увагу поетеса і на центральний образ у творчості Кобилянської – тип непересічної інтелігентної жінки, яка змагається за свої людські права, – ставлячи його поряд, а то й значно вище героїнь визначних феміністичних творів європейського письменства (Г.Рейтер “З доброї родини”, Неєра (А.-Р.Цуккарі) “Тереза”).

Важливою віхою в дослідженні та популяризації творчості О.Кобилянської були виступи авторитетного критика і літературознавця І.Франка, який у своїй статті “З остатніх десятиліть ХІХ в.” (1901) [29] відводить буковинській белетристці провідне місце серед письменників – репрезентантів нового напрямку в українській літературі. Не завжди погоджуючись (як свідчить стаття “Южнорусская литература” (1904) [30] і лист-реферат до видатного хорватського славіста В.Ягича від 8 листопада 1905 р. [31], присвячений творчості О.Кобилянської) з її своєрідною стильовою манерою, яка, на його думку, склалася під впливом творів німецької

белетристичні Марліт (Є.Іон), Ф.Ніцше і модерних західноєвропейських письменників, Франко, однак, вважає Кобилянську найсильнішим і найоригінальнішим жіночим талантом Західної України.

Цілковитим неприйняттям народницькою критикою ідейно-естетичних настанов модернізму в українській літературі була викликана поява у 1902 р. тенденційної статті С.Єфремова “В поисках новой красоты” [32], в якій критик звинувачує Кобилянську в декадентстві, зневазі до народних мас і байдужості до суспільних проблем сучасності та в проповідуванні ідеї “нової краси”, будучи водночас не в змозі цілком заперечити силу її письменницького таланту. Щоправда, пізніше, в “Історії українського письменства” (1911) [33; 554-556], Єфремов дещо пом’якшує свою гостру критику творчості О.Кобилянської, але так і не може помиритися з життєвою філософією письменниці, засуджуючи її “перебільшений індивідуалізм” та “крайній естетизм”.

Намагання С.Єфремова підійти з “утилітарними” мірками народницько-позитивістської критики до творів О.Кобилянської, вихованої на взірцях найновішої європейської літератури, викликало цілу хвилю заперечень з боку широких кіл української літературної громадськості. Зокрема, з палким захистом письменниці і підтримкою її ідейно-естетичних позицій виступив Г.Хоткевич у гостропубліцистичній статті “Кліка при часописі “Киевская старина” і її відношення до О.Кобилянської” [34]. В свою чергу М.Мочульський, вважаючи критику С.Єфремова “однобічною”, у відгуку [35] на його статтю називає талант Кобилянської “великим і свідомим своєї мети” і підтримує прагнення письменниці відкрити перед українською літературою широкі тематичні горизонти.

Белетристичний талант О.Кобилянської також захоплено вітають письменники Б.Грінченко, М.Коцюбинський, М.Косач, Х.Алчевська. Так, у листі до О.Кобилянської від 4/IX 1903 р. [36], поглиблюючи думку В.Стефаніка про гуманізм письменниці, Х.Алчевська говорить про її тонке відчуття і глибоке розуміння психології людської душі, в якій живе спрага краси і добра, туга “за всім великим і святим”. А в іншому листі Х.Алчевської до Кобилянської (від 25/IX 1905

р.) [37] знаходимо її палкий відгук про новелу “Думи старика”, один з програмних творів письменниці.

Увага до літературної діяльності О.Кобилянської на початку ХХ ст. дедалі зростає. В 1905 р. на честь буковинської белетристки О.Луцький укладає і видає альманах “За красою” [38], в якому взяло участь більше двадцяти письменників, у тому числі І.Франко, Леся Українка, М.Коцюбинський, О.Маковей, М.Яцків, М.Вороний, П.Карманський та ін. Згодом, 1907 р., з’являється критична студія Г.Хоткевича про повість О.Кобилянської “Земля” [39]. Тоді ж друкуються стаття Н.Кобринської “Ніцшеанські мотиви” [40], авторка якої заперечує вплив провідних думок Ніцше на Кобилянську, і оглядова праця М.Мочульського “Українська література (1798-1905)” [41], де критик, згадуючи зокрема й творчість буковинської письменниці, окреслює характерні риси її творчого доробку і наголошує на поєднанні у повістях Кобилянської з життя інтелігентного жіноцтва особистісного і громадського аспектів.

З виходом у світ маніфесту “Молодої Музи” (1907) [42], в якому О.Луцький проголошує Кобилянську “першою маркантною ластівкою” українського модернізму, знову загострюється започаткована 1902 р. в “Киевской старине” дискусія між народницькою та модерністською критикою щодо подальших шляхів розвитку української літератури. На перехресті цих літературних “баталій” опиняється, таким чином, і творчість О.Кобилянської. Проти О.Луцького виступає І.Франко, який у своїй праці “Маніфест “Молодої Музи” (1907) [43] прагне раз і назавжди відмежувати О.Кобилянську від декадансу, з яким народницька критика ототожнювала український модернізм. Незважаючи на гостру опозицію Франка, Луцький у 1908 р. пише статтю, присвячену творчості О.Кобилянської [44], в якій говорить про особливий “артизм” творів письменниці, їх психологічну та інтелектуальну глибину, про оригінальність трансформації в художньому доробку Кобилянської впливу новітньої європейської філософії (Ф.Ніцше) та белетристики (М.Метерлінк, І.П.Якобсен). Зосереджуючись в основному на аналізі новели “Valse melancolique” та характеристиці трьох образів жінок-інтелігенток, героїнь даного

твору, критик намагається окреслити позитивний ідеал Кобилянської, який, на його думку, складають “люди вільні і свободні, діти краси, аристократи духа, а не сили”.

Із суголосних “молодомузівським” ідейно-художніх позицій підходять до творчості О.Кобилянської критики та письменники, що групувались навколо київського часопису “Українська хата” – М.Євшан, М.Сріблянський (М.Шаповал), Х.Алчевська та ін. Щоправда, як зауважує Т.Гундорова [45; 96], коли “молодомузівці” наголошували на містичності, духовності індивідуалістичного пориву в творчості Кобилянської”, то “хатяни” сприймають індивідуалізм письменниці у поєднанні його естетичного та етичного первнів, лише з більшим акцентом на національно-етичній природі духовного пориву.

З цілим рядом статей про творчість О.Кобилянської, як літературно-критичного, так і рецензійного характеру, виступає М.Євшан [46-48]. Здебільшого увагу критика привертали твори письменниці, в яких вона підносила гасло боротьби за нову інтелігенцію, зокрема “Людина”, “Царівна”, “Через кладку”, “За ситуаціями”, і героїні яких, що є, за визначенням Євшана, “новими людьми”, “типами будучності”, як особистості змагаються за свою незалежність, за право вільного духовного розвитку. М.Євшан відзначає, що на героїв Кобилянської, як і на зображуване письменницею життя завжди “падає світло ідеалу”, внаслідок чого її твори мають у собі щось “катаргичне, очищуюче”, а також підкреслює, що Кобилянська вносить в українську літературу “здоровий культурний елемент”, чим, власне, заперечує твердження представників народницької критики про безґрунтовність творчості письменниці, викривлення естетичного смаку та про наявність у ній рис декадентизму.

Високу оцінку творчого доробку О.Кобилянської дає у своїх статтях М.Сріблянський [49-52]. Критик вважає буковинську письменницю найбільш талановитою і глибокою виразницею інтелігентської душі, а її “Царівну” – “підручною книгою життя для молоді” [52; 631]. Підтримуючи боротьбу О.Кобилянської за вільну, горду і творчу людину, Сріблянський підкреслює не лише індивідуальний, а й громадський та національний аспект даного змагання. Проте, на

думку критика, творчість письменниці не стала звичайною хронікою зовнішніх фактів, а є справжньою “літературою духа”.

Витонченою артистичністю своєї творчості, гордою незалежністю і шляхетністю натур своїх героїв Кобилянська захоплює і Х.Алчевську, про що свідчить її стаття “Майстри слова” (1910) [53]. Український критик О.Назарієв у передмові до збірки творів О.Кобилянської в перекладі російською мовою “Аристократка и другие рассказы” (1911) [54] робить спробу з’ясувати справжню суть “аристократизму” письменниці, що став постійним об’єктом звинувачень з боку народницької критики, а також окреслити ідеал “вищої людини”, до якого прагнуть її герої.

Чимало прихильних рецензійних відгуків викликала поява у 1912 р. в “Літературно-науковому віснику” (а згодом і окрема публікація) повісті О.Кобилянської з життя української інтелігенції “Через кладку” (М.Сріблянський [51; 106-107], М.Євшан [47], М.Мочульський [55], М.Могилянський [56]). Чи не найбільш глибокими є дослідження М.Євшана та М.Мочульського, які намагаються максимально повно і чітко окреслити центральні образи повісті і підвести життєву основу під кожний із зображених Кобилянською характерів. Вони також простежують ряд основних проблем повісті, провідне місце серед яких належить морально-етичним, зокрема проблемі співвідношення духовного і матеріального первнів у свідомості людини. Крім того, усі вищезгадані критики засвідчують високу майстерність письменниці у відтворенні глибин психології своїх героїв.

Незважаючи на складний історичний час, критика не обійшла увагою і вихід повісті О.Кобилянської “За ситуаціями” (1913), яку М.Євшан іменував “казкою про велику буйну жіночу душу” [48; 89]. Вказуючи, як і в аналізі попереднього великого твору письменниці, на ряд архітектонічних і мовних недоліків повісті, критик зупиняється на характеристиці незвичайної, “феєричної” постаті головної героїні – Аглаї-Феліцітас. Тонке розуміння психології даного образу виявляє і Х.Алчевська, даючи оцінку повісті О.Кобилянської “За ситуаціями” в листі до М.Мочульського від 27/III 1916 р. [58].

Численними і різнотипними були критичні відгуки про творчість буковинської письменниці і в 20-ті рр. Чимало дописів приурочено 35-тим роковинам літературної діяльності О.Кобилянської. З'являються статті В.Дорошенка [59], О.Гриця [60-61], автори яких віддають О.Кобилянській як творцеві нового типу героя – людини свідомої і творчої – місце серед найбільш помітних мистецьких індивідуальностей в українському письменстві. Акцентуючи на ідеалізмі Кобилянської, О.Гриця вихідну точку його вбачає у прагненні письменниці та її героїв до духовного оновлення окремої особистості й цілого суспільства і підкреслює, що для Кобилянської найпершими засадами при творенні характерів є етично-філософська ідея і поетична мрія.

Ще більший резонанс в українських культурних колах мало святкування сорокаріччя творчої діяльності буковинської письменниці. У Чернівцях виходить альманах, приурочений письменницькому ювілею О.Кобилянської [62], який, крім вітальних адрес, містив також і критичні розвідки та дописи мемуарного характеру, серед них – С.Смаль-Стоцького [63], О.Гриця [64], М.Шаповала [65], В.Сімовича [66], що перебували тоді в еміграції. У даних статтях підкреслюється гуманність і велич ідеалів, що їх підносить Кобилянська у своїй творчості, її пристрасна боротьба за свободу людини і в той же час – глибоке розуміння її обов'язку перед суспільством. Даючи високу оцінку таким творам О.Кобилянської, як “Царівна”, “Valse melancolique”, “Природа”, “Через кладку” та ін., критики, зокрема С.Смаль-Стоцький та М.Шаповал, захоплено говорять і про новий твір, над яким саме працювала письменниця – “Апостол черні”.

Про останній роман белетристики з інтелігентського життя пише М.Шаповал і в своїх спогадах “Знайомство з Ольгою Кобилянською” [67], де наголошує на виховному значенні творчого доробку письменниці для наступних поколінь української нації. Великий позитивний вплив творів О.Кобилянської (як з погляду ідейності, так і моральності) на українську молодь стверджує також в приуроченій ювілею статті й редактор львівського журналу “Вікна” В.Бобинський [68].

Часопис “Світ” теж подає цілий ряд статей, присвячених ювілейній даті, автори яких (М.Рудницький [69], О.Луцький [70], Д.Козій [71]) порушують питання

ролі особистісного первня у творчості Кобилянської, змісту і духу слова письменниці, особливостей її творчого почерку. Проблеми художнього методу Кобилянської та впливу на її творчість філософії Ф.Ніцше піднімає у своїх статтях і Л.Луців [72-73].

Критичні замітки про творчість Кобилянської з нагоди її письменницького ювілею з'явилися і в радянській періодиці, чому сприяло зокрема й дев'ятитомне видання творів буковинської письменниці, здійснене у 1927-1929 рр. харківським видавництвом "Рух" [74]. Серед численних дописів публіцистичного, оглядового, рецензійного і критичного характеру відзначимо статті П.Филиповича, І.Лизанівського, І.Ізотова, С.Гаєвського.

Так, П.Филипович у своїй статті "О.Кобилянська в літературному оточенні" [75] вперше на науковій основі подає всебічний аналіз можливих впливів європейської культури, що спричинились до формування літературного напрямку творчості та й взагалі мистецького світогляду Кобилянської. Критик також відзначає тенденцію в українській літературній критиці до "переоцінки" спадщини буковинської письменниці в напрямку широкого визнання. Праці І.Ізотова [76] та С.Гаєвського [77] є першими в радянській Україні спробами дати загальну характеристику творчості О.Кобилянської (зокрема І.Ізотов аналізує переважно твори письменниці з інтелігентського життя) та історії літературно-критичної думки про неї. Окрему аналітичну статтю, присвячену проблемі висвітлення творчої біографії Кобилянської в критичній літературі, вперше пропонує І.Лизанівський [78]. Однак на вищезгаданих літературно-критичних працях вже певною мірою починає позначатися вплив диктаторської ідеології, що з часом, набравши розмаху, захопить все українське радянське літературознавство.

Критичні відгуки про творчість О.Кобилянської в радянській Україні також не завжди були однотипними. Продовжуючи народницькі традиції, з вульгарно-соціологічних позицій оцінюють творчий доробок письменниці В.Коряк [79], В.Василенко [80], Б.Якубський [81] та деякі інші критики, які знову ж звинувачують Кобилянську в "аристократизмі", "ніцшеанському індивідуалізмі" та "естетизмі".

30-40 рр. ХХ ст. в Західній Україні характеризуються появою нових статей, які дещо розширюють бачення і поглиблюють розуміння творчих та світоглядних обріїв О.Кобилянської (Л.Луців [82], Т.Коструба [83], Д.Козій [84], І.Вільде [85-86], С.Нагорна [87]). Зокрема Т.Коструба у своїй статті “Аристократизм і інтелігенція” [83] наголошує на ролі шляхетської родової традиції у світогляді Кобилянської та створенні нею ідеальних типів української інтелігенції, свідомої свого громадянського і патріотичного обов’язку.

Щодо літературно-критичної думки в радянській Україні, то на ній чимдалі виразніше позначається вплив панівної ідеології, літературознавча наука надмірно політизується, втрачає свою традиційну плюралістичність і включається в т.зв. “боротьбу з інакомислієм”. Творчість О.Кобилянської, як і творчість інших письменників-класиків, висвітлюється значною мірою однобічно. Увагу критиків, що намагались всіляко афішувати демократичні симпатії Кобилянської, здебільшого привертають твори письменниці з життя буковинського і гуцульського селянства, і насамперед – повість “Земля”. В той же час інтелігентська тематика відходить на позицію контексту у творчості белетристики і осмислюється “по-новому”, виступаючи не завжди в найкращому світлі. А такі твори Кобилянської високопатріотичного змісту, як новела “Думи старика” та роман “Апостол черні”, взагалі рідко коли ставали предметом літературознавчих досліджень. Серед найбільш відомих праць про творчість О.Кобилянської, що публікувалися в радянській періодиці в 40-х рр., назовемо літературно-біографічний нарис Ю.Кобилецького “Буковинська краса” [88], а також статті Є.Кирилюка [89], С.Тудора [90], Д.Лукіяновича [91], що тлумачать твори Кобилянської в тісному зв’язку з біографією, з духовним життям письменниці.

У післявоєнний час багато зусиль до вивчення творчої спадщини О.Кобилянської доклали літературознавці О.Бабишкін, М.Комишанченко, Ф.Погребенник, Н.Томашук, з-під пера яких вийшло чимало літературно-критичних статей та нарисів, перші ґрунтовні монографії (О.Бабишкін “Ольга Кобилянська” (1952) [92], “Ольга Кобилянська: Нарис про життя і творчість” (1963) [1]; М.Комишанченко “Ольга Кобилянська: До сторіччя з дня народження” (1963) [2],

Ф.Погребенник “Текстологічні спостереження над новелами Ольги Кобилянської” [93], Н.Томашук “Ольга Кобилянська: Життя і творчість” (1969) [4]), що, наскільки то було можливо в умовах ідеологічного тиску, більш чи менш об’єктивно розкривали різноманітні проблеми творчості буковинської письменниці, у тому числі й тему життя та змагань української інтелігенції. Зокрема, Н.Томашук у своїй монографії [4; 200-210], а також окремій статті [94], вперше робить спробу літературознавчого аналізу роману О.Кобилянської з життя української інтелігенції “Апостол черні”. А вищезгадана праця Ф.Погребенника [93] є, зокрема, чи не найсміливішою і відвертішою на той час розвідкою про високопатріотичний твір Кобилянської – “Думи старика”. Перу Ф.Погребенника належить і вступна стаття до збірника “Ольга Кобилянська в критиці та спогадах” [95], в якій автор визначає основні шляхи дослідження творчості письменниці протягом майже семи десятиліть, а також стаття “Ольга Кобилянська про себе” [96] до збірника “Ольга Кобилянська. Слова зворушеного серця”, в якій висвітлюються питання автобіографічної спадщини письменниці.

Важливе місце у вивченні творчості О.Кобилянської займають дослідження філологів Чернівецького університету, що публікуються в “Наукових записках” вузу та в ювілейних збірниках, присвячених буковинській письменниці [97-102].

Вагомий вклад у дослідження творчого доробку Кобилянської внесли Е.Панчук, автор численних мемуарів про Кобилянську, зокрема книги спогадів “Гірська орлиця” [7] та роману-есе “Кобилянська” [103], М.Лещенко, яка створила “літературний портрет” письменниці [5], а також В.Вознюк, який, окрім цілого ряду статей, опублікував наукову розвідку “Про Ольгу Кобилянську. Нові матеріали. Роздуми. Знахідки” [6], де розкриває маловідомі сторінки творчої біографії письменниці.

У справі осмислення творчої спадщини О.Кобилянської вагомим є також доробок зарубіжних критиків і літературознавців, що, зібраний і упорядкований Ф.Погребенником, вперше в такому обсязі став відомий широкому колу дослідників, будучи опублікованим в перекладі українською мовою окремим розділом у збірнику “Ольга Кобилянська в критиці та спогадах” [8; 285-340]. Тут

представлені такі відомі імена, як Ф.Ржегорж, П.Тодоров, Г.Адам, Л.Ленард, Т.Турнерова, М.Ласло-Куцюк та ін. Серед написаних ними оглядових та літературно-критичних праць, в яких порушується проблема інтелігенції у творчості О.Кобилянської, відзначимо статтю Г.Адама “Сторіччя української літератури” (1901) [104], в якій німецький дослідник ставить постать О.Кобилянської як натхненного борця за інтереси жіноцтва поряд з борцем за народні права – І.Франком. Про майстерність психологічного розкриття письменницею глибин жіночої душі говорить у своїй праці “Ольга Кобилянська” (1903) [105] словенський критик Л.Ленард. А болгарський письменник і критик П.Тодоров у листі до О.Кобилянської від 23 квітня 1905 р. [106] дає високу оцінку її повісті з життя української інтелігенції “Ніоба”.

Гучний резонанс мала творчість О.Кобилянської в чеській критиці. Зокрема, опублікована 1899 р. в науковому словнику Отто стаття відомого діяча чеської культури Ф.Ржегоржа “Ольга Кобилянська” [107] стала першим критичним відгуком про літературну діяльність української письменниці в зарубіжній пресі. Згодом, у 1906 та 1908 рр., із статтями, присвяченими творчості О.Кобилянської, виступає чеська письменниця, перекладач і критик Т.Турнерова [108-109], відзначаючи оригінальність таланту української белетристки, психологічну глибину її творів. Чимало прихильних відгуків у чеській критиці викликало святкування 40-х роковин письменницької діяльності О.Кобилянської. З ювілейними статтями виступили чеська письменниця П.Мудра [110], яка з певністю ставить твори Кобилянської поряд із зразками світової літератури, особливо відзначаючи її повість з інтелігентського життя “Ніоба” та роман “Апостол черні”, що саме друкувався у Празі, а також визначний чеський вчений, академік Ї.Горак [111], який говорить про новаторський характер творчості Кобилянської в українському письменстві, зокрема її тематичних та стильових пошуків. В той же час видатний чеський славіст Я.Махал у III томі своєї капітальної наукової праці “Слов’янські літератури” (1929) [112], цілком в традиціях української народницької та радянської вульгарно-соціологічної критики, робить письменниці закиди щодо її захоплення ультраіндивідуалізмом

Ніцше, а також щодо браку у її творах діяльних героїв, соціально активних особистостей.

Серед статей пізнішого часу варто назвати працю Ї.Горака “Ольга Кобилянська – письменниця України” (1935) [113], в якій автор акцентує на центральному конфлікті у творах белетристики – конфлікті між ідеалом і дійсністю, а також статтю активного популяризатора української літератури в Чехії Р.Гульки “Ольга Кобилянська” (1947) [114], де звертається увага на загальнолюдський, гуманістичний характер творчості письменниці, на важливі питання духовності, які вона порушує. А от критичні праці подальших років, зокрема стаття З.Штолби “Ольга Кобилянська” (1954) [115] та розвідка румунської дослідниці і перекладачки М.Ласло-Куцюк “Тема емансипації жінки у творчості О.Кобилянської” (1960) [116], як і літературно-критичні праці в радянській Україні, вже мають на собі чіткі ознаки процесу політизації наукової думки. Проте й у цих статтях зарубіжних дослідників є цікаві і цінні судження щодо однієї з центральних проблем у літературній спадщині О.Кобилянської – проблеми емансипації жінки.

Важливою ланкою у вивченні творчого шляху письменниці, починаючи від раніше згаданих праць (літературно-критичного та мемуарного характеру) українських культурних діячів празької та віденської еміграції (С.Смаль-Стоцький, М.Шаповал, В.Сімович, О.Грицай) [63-67], є дослідження науковців із української діаспори, над думкою яких не тяжів ідеологічний тиск. Так, у Вінніпезі відповідно у 1951 та 1952 рр. виходять друком праці Л.Білецького “Три силуетки. Марко Вовчок. Ольга Кобилянська. Леся Українка” [117] та Ю.Луцика “Духовий портрет О.Кобилянської” [118]. Вважаючи буковинську письменницю чи не найглибшим психологом і філософом в літературі з усіх жінок-літераторок слов’янщини, автори даних розвідок говорять про високий ідеалізм життєвої позиції Кобилянської, що позначився і на її творчості, про оригінальність стильової манери письменниці як зачинательки неоромантичного напрямку в українській літературі. Згодом, 1956 р., побачило світ видання “Буковина: її минуле і сучасне” [119; 540-556], в окремому розділі якого розкривається творча біографія О.Кобилянської, висвітлюються шляхи формування світоглядних орієнтирів письменниці.

Наступне десятиліття знаменне появою таких наукових розвідок, як праці Л.Луціва “Ольга Кобилянська. В 100-річчя її народин” (1965) [120], в якій автор на основі загального аналізу літературно-критичної думки про Кобилянську дає власну інтерпретацію її творчості, та А.-Г.Горбач “Ольга Кобилянська й німецька культура” (1967) [121], де докладно простежуються шляхи впливу німецької літератури на письменницю. Пізніше до питання західноєвропейських культурних впливів на О.Кобилянську звертається О.Зуєвський, висувуючи і обґрунтовуючи цікаву гіпотезу про вплив на формування світогляду і розвиток творчості української белетристики філософської концепції А.Шопенгауера [122], чим, власне, підтримує твердження чеської дослідниці Т.Турнерової про глибоке, творче засвоєння Кобилянською ідей вищезгаданого філософа [108; 296].

Серед найновіших публікацій привертає увагу виданий 1991 р. у Мюнхені ювілейний “Збірник на пошану Ольги Кобилянської (1863-1942)” [123], присвячений 60-річчю іменування письменниці почесним доктором Українського Вільного Університету. Поряд з іншими опублікованими у збірнику матеріалами та науковими дослідженнями відзначимо статті В.Лева “Емансипація в творах Ольги Кобилянської” [124], А.Самофал “Українська родина в творах Ольги Кобилянської” [125], В.Жили “Роля християнських ідей в романі “Апостол черні” [126], В.Косика “Елементи національного буття в творах Ольги Кобилянської” [127], автори яких намагаються глибоко осмислити порушені у творчості письменниці, зокрема у її творах з життя української інтелігенції, найважливіші проблеми морально-етичного, соціально-побутового, громадсько-політичного та національно-патріотичного характеру. Варто згадати також дослідження М.Антохія “Ольга Кобилянська і Ф.Ніцше” [128], який, зводячи воедино численні гіпотези критиків щодо впливу філософії німецького мислителя на письменницю, робить спробу сказати нове слово в історії дослідження даного питання, та статтю О.Вітошинської “Творчі взаємини Ольги Кобилянської з Лесею Українкою” [129], в якій дослідниця наводить цікаві факти творчого взаємовпливу двох художниць слова.

Не можемо обійти увагою і таке видання зарубіжної україністики, як опублікований у 1994 р. Українською Вільною Академією наук у США збірник

“Остап Луцький і сучасники” [130], в якому Ю.Луцький, будучи редактором збірника, подає добірку листів свого батька до О.Кобилянської, а також ряд критичних праць, присвячених письменниці (О.Луцького, С.Смаль-Стоцького, В.Сімовича). Крім того, у вступній статті до розділу “Забуті сторінки” [130; 101-108], аналізуючи окремі здобутки літературно-критичної думки про творчість буковинської белетристики, Ю.Луцький виявляє і власне бачення постаті О.Кобилянської як української письменниці, патріотки, але насамперед – великої гуманістки.

У вітчизняному літературознавстві на сучасному етапі дедалі зростає інтерес до творчої спадщини О.Кобилянської. Послаблення, а згодом цілковита ліквідація ідеологічного тиску на всі сфери літературознавчої думки сприяло появі цілого ряду статей, наукових розвідок, дисертаційних досліджень, присвячених творчості письменниці. На відміну від попередніх десятиліть, чимдалі поглиблюється увага до гуманістичних, людинознавчих проблем у її творах, а зокрема й до інтелігентської тематики. У другій половині 80-х рр. історія вивчення літературної творчості О.Кобилянської збагатилась дослідженнями В.Бельченко [131-132], І.Дзюби [133] (стаття вперше надрукована у 1969 р. в закордонному еміграційному журналі “Сучасність”), Ф.Погребенника [3], О.Пашко [134-135], Т.Гундорової [136], які розкривають цілий спектр соціально-політичних, національно-патріотичних та морально-етичних проблем, порушених письменницею, а також питання стильової майстерності Кобилянської. Теми інтелігенції та емансипації жінки у творчості письменниці торкаються, хоча лише принагідно, у своїх дисертаційних дослідженнях К.Покотило [137] та М.Сметанська [138].

У 1990 р. дослідник З.Гузар виступає з книгою “Ольга Кобилянська. Семінарії” [139], що містить, зокрема, й огляд критичних матеріалів про творчість письменниці, опис її життєвого і літературного шляху. Нові сторінки творчих взаємин О.Кобилянської і Лесі Українки розкриває у своїй статті “Цвіт папороті з землі” [140] В.Вознюк. У новому ракурсі розглядається і творчість письменниці. В поле зору дослідників потрапляють твори Кобилянської, які раніше вважались забороненими або ж не афішувались через свій відверто патріотичний зміст, зокрема

“Апостол черні” та “Думи старика” (О.Івасюк [141], М.Крупа [142-143]). Цьому певною мірою сприяло і повторне видання в Україні у 1994 р. роману “Апостол черні” [144-145], вперше здійснене з часу його публікації окремою книгою у Львові 1936 р. На вивченні автобіографічного аспекту творів буковинської письменниці зосереджується у своєму дослідженні “Її лілеї: твори О.Кобилянської про неї саму” [146] О.Баса. Своєрідну інтерпретацію повісті “Через кладку” пропонує у статті “Музика “білої мрії” [147] І.Демченко.

Триває також вивчення проблеми впливу світової (і зокрема німецької) літератури на творчість О.Кобилянської, що й мають на меті дисертаційні дослідження Л.Гоцур [148] та С.Кирилюк [149]. У контексті культурних явищ Європи, зокрема й модернізму, висвітлюють творчу постать Кобилянської літературознавці Ю.Кузнецов [150], Т.Гундорова [45], С.Павличко [151], А.Градовський [152] і С.Пригодій [153]. Цікавим і важливим виданням у сфері вивчення творчого шляху О.Кобилянської є збірник наукових праць, присвячений 135-річчю з дня народження письменниці [154], що відображає всю розмаїтість спектру бачення творчості Кобилянської на сучасному етапі.

Отже, українська та зарубіжна критична думка про творчість Ольги Кобилянської почала формуватися з появою перших друкованих творів письменниці та їх перекладів іншими мовами і розвивалась протягом цілого століття. Цей тривалий шлях був сповнений дисонансів, суперечностей і змагань між народницькою та модерністською, науковою та вульгарно-соціологічною критикою. Радянська літературознавча думка широко популяризувала творчість О.Кобилянської, дала перші ґрунтовні монографічні праці, присвячені літературній діяльності белетристики. Однак, внаслідок насильної політизації, заідеологізованості, наукове літературознавство в радянський час, вимушено оминаючи “недогідні” пануючій ідеології питання, виявляло деяку однобічність у трактуванні творчої спадщини О.Кобилянської. Деформовану в радянській Україні літературознавчу науку суттєво доповнювали вільні від ідеологічного тиску українські дослідники з діаспори, сприяючи повному, глибокому і всебічному висвітленню творчості письменниці.

Із зняттям ідеологічних шор літературно-критична думка про О.Кобилянську починає набирати нових нюансів. Посилюється інтерес до питання художнього методу письменниці, всебічно осмислюються людинознавчі, гуманістичні проблеми її творчої спадщини. Поглиблюється увага до національно-патріотичних мотивів та до інтелігентської тематики у творчості белетристики.

РОЗДІЛ 2

Становлення Ольги Кобилянської як української белетристки модерністського напрямку

2.1. Вхідження письменниці у світ ідей та змагань української інтелігенції

Тема інтелігенції була близькою для О.Кобилянської з часу її перших літературних спроб. Однак до осмислення цієї проблеми письменниця приходить дещо пізніше. Тим часом, із-під пера початкуючої авторки народжувались німецькомовні алегорично-символічні фантазії й образки з дрібномістечкового життя, що переважно розкривали долю дівчини в обмеженому міщанському середовищі і були перейняті національно індиферентними, абстрактно-гуманістичними проблемами, а також відзначалися виразною автобіографічністю (“Гортенза, або Нарис з життя одної дівчини”, “Доля чи воля?”, “Видиво”, “Картина з життя Буковини”, “Людина з народу”). Ці твори так і залишилися літературними спробами і не побачили світу, щоправда, їх провідні ідеї та образи знайшли своє продовження і розвиток в пізнішій творчості письменниці.

Шлях О.Кобилянської до українського народу і його культурної еліти, до української літератури та й до самої України тривалий і тернистий. Народившись 1863 р. в сім’ї незаможного урядовця Юліана Кобилянського, що походив з української “гербової” родини, і Марії Вернер-Кобилянської (польсько-німецького походження), Ольга вийшла в світ випосаджена багатою, шляхетною духовністю. В ній сплелися, як зазначає близький товариш письменниці Остап Луцький, “бабине горде, польське почуття шляхотної раси, здисципліноване німецькою життєздатною тугістю Вернерів, – мамин ніжний, глибокий інстинкт для добра і краси і татова українсько-шляхотська тверда, героїчна мужність” [70; 8]. Однак формування її світобачення відбувалось в умовах несприятливих для розвитку і зміцнення його на українському ґрунті. Проживаючи у віддалених південнобуковинських гірських містечках Гура-Гумора, Кімполунг і в Сучаві, в німецько-румунському оточенні, діти Кобилянських навчилися румунської мови; вдома ж розмовляли польською

(переважно з матір'ю) і українською (т.зв. “руською”), доки не стала їм доступною через навчання в школах ще й німецька мова. Знань української мови О.Кобилянська набувала, за відсутністю офіційної науки рідною мовою і браком засобів, лише декілька місяців. Про вживання в родині Кобилянських різних мов у спілкуванні говорить у своїх спогадах про письменницю [91; 133] Денис Лукіянович, український літературознавець, видавець і письменник, приятель О.Кобилянської.

Соціально-політичне і національно-культурне безправ'я українського народу на Буковині, яка в той час належала до Австро-Угорської імперії і була темним і невідомим куточком Європи, часто призводило до національної нівеляції й так малочисельної в цьому краї української інтелігенції. Маломістечкове німецько-румунське оточення, в якому зростала Кобилянська, було далеке від інтересів української інтелігенції, соціально й національно пригнобленого народу. “О якійсь українській літературі або історії я навіть і не снила!” [10; 286], – писала вона в листі до Олександра Барвінського 17 грудня 1909 р. Середовищем освіченого товариства була німецька культура, тож і Юліан Кобилянський, хоч і був “твердим русином”, не зміг перешкодити “німеччині” заволодіти його домом. Проте саме батькові, його любові до рідного слова, до свого народу, своєї пісні й завдячувала О.Кобилянська, що знання, хоч і поверхове, української мови не затратилося в їх родині цілком [155; 210]. Німецька ж мова, як справедливо твердив М.Сріблянський, була Кобилянській “настільки рідною, наскільки такою буває мова культурно-наукового розвитку і живих взаємин в культурнім осередку” [52; 634]. Власне, завдяки знанню німецької мови юна Ольга відкривала перед собою широкі обрії світової культури від античних часів аж до сучасності. Тож і не дивно, що німецька мова, яка давала О.Кобилянській “духовну поживу” [155; 211], стала мовою перших літературних спроб письменниці, і що й пізніше, по суті, у всій її творчості також відчувається вплив “німеччини”. Як відомо, через це О.Кобилянська зазнавала чимало прикрощів з боку українських критиків, що глибоко вражало тонку й амбітну вдачу письменниці.

Щоправда, крім осуду, О.Кобилянська мала все ж і палку підтримку, зокрема в особі Лесі Українки, що додавало письменниці сил і наснаги наполегливо йти обраним шляхом і не дозволило іншим, можливо й несвідомо, відштовхнути молодий літературний талант від українського світу. Фактичним підтвердженням цього є листи Лесі Українки до О.Кобилянської [27] та М.Павлика [26], а також її стаття “Малорусские писатели на Буковине” [28].

Тоді як українська критика була не завжди прихильною до О.Кобилянської, українські читачі вдячно приймали її перші друковані твори (“Людина”, “*Impromptu phantasie*”), що також підтримувало письменницю, додавало їй душевних сил і палкого бажання працювати для свого народу, для українців. Цей факт знайшов відображення в одному з листів О.Кобилянської до А.Кохановської (кінець травня 1895 р.) [156; 135]. Кобилянська все своє подальше життя була, як сама себе називала, “робітницею свого народу” [155; 216]; боролася пером з вузькоглядністю, бездушністю і байдужістю міщанського існування, даючи українському читачеві моделі-зразки душевної тонкості, високої моралі і європейської культури. Її письменницька праця знайшла розуміння, а її літературний талант широке визнання, про що свідчать численні вітання О.Кобилянській, які надійшли з усіх куточків світу, де жили українці, з нагоди 40-літнього ювілею її письменницької діяльності. Згадаймо хоча б слова з привітання від чернівецького тижневика “Рідний край”: “Джерела багатства Твоїх дум розложені по всій Європі. Там Ти черпала й знання й вічні людські ідеали. А що набрала, віддала Ти на віттар України в убогі хати” [62; 32].

Ольга Кобилянська завжди усвідомлювала себе українкою. Як свідчать численні спогади про родину Кобилянських та й автобіографічні записи самої письменниці, їх дім був українським. Але свідоме прагнення до українства, до служіння рідному народові, Україні, прийшло згодом.

Коли Ользі було 5-6 років, сім'я Кобилянських, проживаючи в Сучаві (1868-1874), зближується з родиною греко-католицького священника й відомого українського поета Миколи Устияновича (1811-1885), який чи не перший помітив в обдарованій душі молоденької Ольги “іскру” таланту. Саме в його домі, як

згадувала пізніше письменниця, діти Кобилянських вперше поза стінами рідної хати почули українську мову і пісні [155; 209]. Довгі роки єднала Ольгу Кобилянську з родиною Устияновичів, а особливо з наймолодшою донькою поета, Ольгою, щира, нерозривна приязнь.

Юнацькі роки майбутньої письменниці проходили в гірському містечку Кімполунг, де проживали Кобилянські з 1875 по 1899 р. Чуже й невідповідне їй по духові дрібноміщанське, переважно німецько-румунське середовище, в якому доводилося жити, ніколи не приваблювало О.Кобилянську. Єство дівчини було сповнене жагою краси і боротьби, прагненням духовної висоти й свободи. Вона воліла краще zostаватися на самоті з книгами чи смереками, або ж, врешті, з власними думками і почуттями, ніж серед “загально шанованої (і вже несвідомої своєї погані), – як точно схарактеризував її О.Луцький, – атмосфери рабства, яке завсіди рішалось на спокій і клітку, не на волю й боротьбу” [70; 9].

Справжнім “променем світла” в цьому “темному царстві” було для Кобилянської спілкування із спорідненими їй “поранковими душами” – А.Кохановською і С.Окуневською, непересічними для свого часу жінками. А.Кохановська (1868-1927) згодом стала відомою художницею, а С.Окуневська (1865-1926) – першою в Австро-Угорщині жінкою-лікарем з вищою освітою. У працях дослідників творчості О.Кобилянської чимало сказано про їх товариські стосунки, про спільні інтереси й захоплення, про значення для початкуючої письменниці їхньої допомоги і підтримки, щирих порад і дружньої критики. Цей, за влучним висловом Ф.Погребенника, “жіночий тріумвірат” [157; 6], що прагнув до вершин розуму, духу, краси і свободи, маючи, таким чином, ясну ціль і високі ідеали, повстав проти сірої буденщини, духовного поневолення, заскорузлив традицій і приписів філістерської моралі, що обмежували жінці світ муром чотирьох “К” (Kuche – кухня, Kinder – діти, Kleider – одяг, Kirche – церква).

Під впливом прочитаного і передуманого з товаришками чіткіше окреслювалися й міцніли емансипаційні погляди і переконання О.Кобилянської, а разом з тим посилювалось і її прагнення до українського світу. В домі родини Кохановських, яка хоч і не була українською, Ольга завжди відчувала прихильність

до українців. До речі, батько Августи, староста Кохановський, допомагав її батькові, який служив секретарем при старостві, у будівництві греко-католицької церкви, що об'єднала навколо себе кімполунзьку українську громаду [155; 211]. Сама ж Августа стала близькою товаришкою і повірницею Ольги, хранителькою її душевних тасмниць, зокрема й “писання”. Але найбільше, як пише Кобилянська у своїй автобіографії [155; 213], сприяла її наближенню до українства С.Окуневська. Прагнучи сформувати з Ольги Кобилянської українську літератку, Окуневська відкривала для неї “інший світ” – світ української культури, знайомила з українською літературою.

Завдяки Софії молода Кобилянська читає твори І.Франка, М.Драгоманова, М.Павлика, Олени Пчілки, а також Т.Шевченка, “котрого до тої пори не могла ніде роздобути”, як зазначає сама письменниця у статті-спогадах “Д-р. Софія Окуневська-Морачевська” [10; 299]. Поезія Шевченка особливо надихала початкуючу літератку, будила її національну самосвідомість [158]. Шевченко, як висловлювалась Кобилянська, “не допускав би забути свою народність, рідну мову і піддержував би любов до рідної землі і скривдженого людства” [159; 11]. Але не тільки українська лектура сприяла наближенню О.Кобилянської до рідного українського світу, молода письменниця приходила до усвідомлення своєї національної сутності й за допомогою творів німецьких та австрійських письменників, які в умовах боротьби українського населення Буковини проти політики денаціоналізації, за воз'єднання з українським народом, за розвиток своєї мови і літератури співчутливо ставилися до пригнобленого народу, популяризували німецькою мовою українські народні пісні, твори українських письменників. У 60-70 р. на Буковині, як зазначає у своєму дослідженні “Шевченко німецькою мовою” Я.Погребенник [160; 41], навіть виникла своєрідна “українська школа” в австрійській літературі. До цієї “школи” належав і австрійський письменник, дослідник творчості Т.Шевченка й українських народних пісень, автор наукових праць “Література українців”, “Т.Шевченко”, “Українські поети”, “Народна пісня українців” та ін., а також ряду художніх полотен на українську тематику, зокрема роману “Боротьба за право”, К.-Е.Француз (1848-1904), ім'я і творчість якого були

відомі О.Кобилянській, як свідчить її лист до Є.Ярошинської від 16 лютого 1895 р. [9; 5; 273].

Кобилянській, завдяки С.Окуневській і братам, що навчались в Чернівецькому університеті, були відомі і твори Й.Г.Гердера (1744-1803), німецького філософа, письменника, історика й етнографа, який, будучи обізнаним з історією слов'янських народів, подорожуючи по їх землях і бачачи їх матеріальне й духовне багатство, пророчив Україні роль нової Греції. У своїх нарисах, опублікованих під заголовком “Щоденник моєї подорожі в 1769 р.”, Гердер захоплено пише: “Україна стане новою Грецією. Прекрасне підсоння цього народу, його весела вдача, музикальна натура, родючі ниви і т.д. колись прокинуться. З багатьох малих диких народів, якими були колись і греки, сформується цивілізована нація. Її кордони простягнуться до Чорного моря і звідти далеко у світ” (переклад з російської наш. - Л.П.) [161; 324]. Це висловлювання Гердера про Україну, як слушно зауважує А.Капелер у своїй праці “Україна в німецькомовній історіографії” [162; 78], звучало для другої половини XVIII ст. зовсім не так незвично, як це сприймалося століттям пізніше. Тож і на Ольгу Кобилянську слова Гердера справили неабияке враження й глибоко запали їй в душу. Пізніше письменниця використає його пророчу думку у своєму високопатріотичному творі – романі “Апостол черні”.

За посередництвом С.Окуневської Кобилянська знайомиться з її родичами – діячкою жіночого руху в Галичині, українською письменницею Н.Кобринською (1854-1920) та українським громадсько-культурним діячем Є.Озаркевичем (1861-1916), які також сприяли входженню молодої письменниці в світ української культури та її зближенню з патріотичними колами української інтелігенції. З того часу, як свідчить запис у “Щоденнику” Кобилянської від 29 вересня 1884 року [10; 64], вона твердо постановила бути українкою і писати тільки по-українськи. Товариські стосунки з Н.Кобринською принесли Кобилянській нові цікаві знайомства з відомими українськими літераторами і громадсько-культурними діячами, зокрема з І.Франком, М.Павликом та ін.

Під впливом Н.Кобринської та С.Окуневської Кобилянська, палко захоплена ідеєю духовної емансипації жіноцтва, прилучається до українського жіночого руху,

що також знайшло відображення у її “Щоденнику” [10; 64, 117]. Жіноче питання не було для неї чимось абстрактним. Кобилянська віддавна замислювалась над становищем жінки, зокрема жінки-інтелігентки, в родині і в суспільстві, відчувши на власному досвіді її безправність і приниженість. У 1894 р. вона стає однією з ініціаторок заснування “Товариства руських жінок на Буковині” і на його відкритті виступає з програмною доповіддю “Дещо про ідею жіночого руху” [9; 5; 151-157]. Товариство ставило перед собою в основному культурно-освітні завдання з метою піднесення національної свідомості й громадської активності українського жіноцтва. Феміністичні погляди Кобилянської позначились і на її літературній праці. Осмислення проблем духовного визволення і самовдосконалення жінки, її освіти і рівноправності в сім’ї й суспільстві стає невід’ємним елементом і яскравою ознакою творчості буковинської письменниці (“Людина”, “Природа”, “Царівна”, “Valse melancolique”). Прикметно, що першу свою україномовну повість з жіночого життя (“Людина”) авторка присвячує саме Н.Кобринській. Згодом Кобилянська, як свідчать її листи до О.Маковея від 3/IX 1895 р. [9; 5; 283] і 13/I 1899 р. [10; 235], відходить від феміністичного руху, вважаючи для себе жіноче питання “точкою побороною”, проте ідея визволення жінки від пут буденщини і вузькоглядності в різних інтерпретаціях і модифікаціях й надалі простежується у творчості письменниці (“Думи старика”, “Ідеї”, “Ніоба”, “Через кладку”, “За ситуаціями”, “Апостол черні”).

Важливою віхою на шляху О.Кобилянської до українства став переїзд родини на постійне перебування до Чернівців (1891 р.). На той час університетське місто Чернівці, хоч і напівонімечене, все ж було українським культурним центром Буковини, де жили традиції Федьковича, працював письменник і композитор С.Воробкевич (псевдонім – Данило Млака), існували українські культурно-освітні товариства, виходила українська преса. Проживання в Чернівцях, активна участь в духовному житті української громади міста, в діяльності товариств, зокрема “Руської Бесіди”, знайомство з визначними українськими громадсько-політичними і культурними діячами – С.Смаль-Стоцьким, Є.Пігуляком, О.Маковеєм та ін. – сприяло зростанню національної самосвідомості письменниці, її подальшому

ідейно-патріотичному розвитку. “Тут я увійшла в українську громаду [...] “в серце” Буковинської України” [10; 205], – писала О.Кобилянська в “Автобіографії” (1927 р.).

1899 р. О.Кобилянська їде на Східну Україну, маючи намір побувати на з’їзді Археологічного товариства в Києві, а також відвідати Лесю Українку, з якою завдяки М.Павликові була знайома листовно. Під час подорожі письменниця побувала в Каневі на могилі Т.Шевченка, оглядала численні пам’ятки культури в Києві, що наводило її на роздуми про долю України й українців. Про свої враження від побаченого і передуманого вона пише в листі до батьків від 21 серпня 1899 р.: “Тут, в Києві, кожний може переконатися, що українці були і що вони мають право бути і в майбутньому – на кожному кроці стільки історії [...] То фантазія, ніби українське і російське – одне і те ж; навіть і в мові є величезна різниця...” [9; 5; 424]. Саме тут, в Східній Україні, як справедливо зазначає В.Вознюк у дослідженні про взаємини Ольги Кобилянської і Лесі Українки [140; 61], буковинська письменниця чи не вперше так відверто задумується над майбутнім української нації, чи не вперше так болюче її дотикає “пошарпана доля” рідного народу. Зокрема, в листі до В.Стефаніка від 31 серпня 1899 р. Кобилянська пише: “В Києві мені страшно подобається. Вид на Дніпро пречудний... Лиш смутно мені було над ним. Заходять різні думки на душу – все те вже ніколи наше не буде” [9; 5; 425].

Піднесенню національно-патріотичної свідомості Кобилянської, її глибшому проникненню у світ інтересів та ідей української інтелігенції сприяло і знайомство з визначними культурними діячами Наддніпрянської України – родинами Косачів, Старицьких, Лисенків, М.Коцюбинським, І.Нечуєм-Левицьким та ін. Особливої ваги надавала О.Кобилянська особистим контактам з Лесею Українкою, яка, за твердженням письменниці, зміцняла в ній патріотизм [155; 216] і з якою вона відчувала духовну спорідненість. Пізніше, у своїй автобіографії “Про себе саму” Кобилянська зазначала: “...При ній (Лесі Українці. - Л.П.) я заглянула глибше в акції розвою українізму, цебто, націоналізму, і пізнала більше українського світу й поглядів” [9; 5; 240]. Тож цілком мав рацію Д.Лукаїнович, вважаючи, що “подорож до Лесі Українки і зв’язані з цією поїздкою живі взаємини з Наддніпрянщиною – це

третя і вирішальна подія в житті Кобилянської, коли за першу рахувати дружбу з Окуневською і знайомість із Кобринською, за другу – переселення до Чернівців” [91; 137].

Таким чином, входження О.Кобилянської у світ українського духовного і громадського життя мало досить тривалу “історію”. Як українська письменниця вона пройшла довгий і тернистий шлях від поверхового знання розмовної “руської” мови і “руських” пісень – до вершин визнання і літературної слави, стоїчно зносячи нестачі і прикрощі буденного “матеріального” життя, самотність і відчуженість, змагаючись серед німецько-румунського оточення за право на свою національну своєрідність, долаючи труднощі самоосвіти і духовного самовдосконалення, а також пригнічення і розчарування від початкового неприйняття українською критикою її письменницького таланту через відчутний у її творах німецький вплив.

За сприянням С.Окуневської, Н.Кобринської, Лесі Українки та інших громадсько-культурних діячів О.Кобилянська все більше прилучається до українства. Їй стає близьким духовне життя національної інтелігенції, світ її інтересів і захоплень, прагнень і сподівань. Письменниця проймається ідеєю служіння рідному народові, підтримує ідейні змагання української інтелігенції, її намагання протистояти національній нівеляції, духовному поневоленню українців з боку офіційної влади на Буковині. Ці проблеми з часом стають центральними в її творчості, що набувала чимдалі все виразнішого громадянського звучання (“Царівна”, “Думи старика”, “Ідеї”, “Ніоба”, “Хрест”, “Через кладку”, “Апостол черні”).

2.2. Філософсько-етичні та естетичні засади і способи вираження неоромантичного ідеалу Кобилянської

Проблема людини, а в збірному розумінні – народу, нації, завжди була стимулом творчості О.Кобилянської. Проте, як справедливо стверджують дослідники творчості письменниці, зокрема П.Филипович [163-164], соціальний аналіз дійсності не є свідомою метою Кобилянської. “В письменстві кожного

народу, кожної епохи, – зазначає в своєму нарисі про О.Кобилянську О.Грицай, – все буде два роди письменників: ті, що уподоблюють життє і людину в голготнім обнаженню невиможливої правди, і ті, що над жорстокими провалами тої правди розстелюють сяючі коври вимріяних світів краси й досконалости. Реалісти й ідеалісти. Скептики і віруючі. Гострозорі дослідники життя і виніжені мрійники. Критики-судді й кохаючі апольогети життя” [61; 241]. Отож до цих других цілком виправдано і відносить дослідник ім’я О.Кобилянської, адже сувора правда життя “не є властивою областю її творчости” [61; 241]. Та й сама письменниця у листі до видатного діяча чеської культури Ф.Ржегоржа від 17/І 1898 р. [10; 232] зазначала, що не належить до “школи грубого реалізму” і вважає, що література має описувати “вибрану” дійсність.

Цей факт був приводом для численних звинувачень письменниці як з боку народницької (С.Єфремов [32]), так згодом і вульгарно-соціологічної критики (Б.Якубський [81], В.Василенко [80]) в “естетизмі” та “аристократизмі” творчості, у відриві від життя, в поривах до захмарних висот. Наявність у творчості О.Кобилянської поривань “в синю далечінь” відзначала, щоправда, схвально, й Леся Українка, адже і вона, як сама писала в листі до Кобилянської від 18-30 січня 1900 р., признавала лише той реалізм, що “не виключає поривів *ins Blau*” [165; 160]. На захист цієї “високої мрії” в літературі став також і “хатянський” критик М.Євшан [166;155]. Саме “в ім’я тої мрії”, за словами Євшана, і зароджується протест проти “всесвітньої нікчемности”, проти сірої буденщини, невірництва, точиться боротьба за “велике визволення індивідуальности”.

Гасло “визволення індивідуальности” від пут буденщини було провідним і для О.Кобилянської, яка завжди, як свідчить її “Автобіографія” (1927 р.), боролася “з вузькоглядністю, тупоумством і невірничими поглядами” [10; 204]. У творчості письменниці, як і в літературному процесі початку ХХ ст. в цілому, на перший план висувається людська особистість, постає герой нового типу, небуденного характеру. Позитивним героєм літератури цієї доби, за визначенням Л.О.Гаєвської, є “людина, що знайшла в собі сили порвати з старими традиціями і пересудами, з середовищем, що її не влаштовує, людина, яка бореться за вияв своєї індивідуальности” [167; 32].

Тож і в уяві Кобилянської традиційний для романтиків внутрішній конфлікт між мрією і дійсністю, успадкований нею, певне, ще від славетного предка – Захарії Вернера (1768-1823), також викристалізував відповідний неоромантичний ідеал, чіткий і високий, який вона окреслює словами своєї героїні Наталки Веркович (“Царівна”): “Свобідний чоловік із розумом – це мій ідеал” [9; 1; 227]. Але шлях до цього ідеалу, на думку письменниці, пролягає через горнило безупинного й нещадного (аж до самозречення) індивідуального фізичного і духовного самовдосконалення, через виховання сильних особистостей.

Сильна особистість у творах О.Кобилянської, безумовно, не є ніцшеанською “надлюдиною”, що стоїть “по той бік добра і зла”. Однак і незаперечний інтерес письменниці до філософії Ф.Ніцше (1844-1900) тут також відіграв свою роль. Кобилянська, як свідчить її лист до О.Маковея від 19 травня 1895 р. [9; 5; 275], цілком погоджувалася з його думкою, що Ніцше “настроював її сильно і відважно”, “навчав її дивитися на світ і людей з вищого, більш ідеального становища” [22; 45]. Кобилянську завжди захоплювали сильні, вольові характери, вона шукала їх у творах Софокла, Евріпіда, Гете, Якобсена та інших улюблених авторів. Саме тому приваблювала письменницю і філософія Ніцше, імпонувала їй по духу, – духу гордих, незалежних, величних натур, вабила й захоплювала її своїм культом індивідуума, культом свободи і сильної волі, культом краси і вибраності, аристократизму. Власне в цих параметрах і сприймається Кобилянською філософія Заратустри. Письменниця засвоює лише окрему частину її, не переступаючи певної межі й не доходячи, як влучно висловлюється І.Ізотов, “до Ахилесових стовпів своїх авторитетів”, тобто “захоплення ніцшеанською філософією не доводить Кобилянської до аморальності” [76; 81]. Вольова “надлюдина” Ніцше сприймається письменницею на регістрах духовної величі та аристократичної досконалості, вибраності (Нестор Обринський “Через кладку”, Юліян Цезаревич “Апостол черні”).

Проповідуючи у своїй творчості культ інтелекту і гармонії у людських відносинах, культ сили і волі у досягненні поставленої мети, Кобилянська постійно підкреслює також і тугу новітньої людини за найвищою формою духовного життя, яка не дає спокою душі і примушує шукати вищих щаблів розвитку. Глибоко

відчула цю тугу у творчості Кобилянської Христя Алчевська, про що й говорила в листі до письменниці від 4/IX 1903 р.: “І мені зрозуміла туга Ваша за красою, за силою величних вражінь. Тота туга – то зойк найліпшої частини нашої душі, що сумує й стогне під гнітом буденщини, сумує за всім великим, за всім добрим, за всім святим, за вищим гаслом...” [36; 444]. Цю особливість творчості О.Кобилянської підкреслює і С.Тудор [90; 498], відзначаючи також нероздільне злиття у постаті письменниці процесу мистецького творення з процесом ідейного та морального змагання.

Поняття свободи і краси природно поєднуються у творах Кобилянської з поняттями добра і правди. Утверджуючи ідею християнського добра і любові до ближнього, письменниця прагне піднести людину, облагороднити її стосунки з оточенням. Тому, на відміну від “надлюдини” Ніцше, “вища людина” Кобилянської, творячи себе, духовно самовдосконалюючись, прагнучи до світлої духовної вершини, не відвертається гордовито і зневажливо від “низин”, а благородно допомагає й іншим досягти вершини, хоча й зазнає на цьому шляху немало страждань, зневаги і принижень. Цілком очевидно, що ідеал Кобилянської, як справедливо вважає С.Пригодій, “розчиняючи в собі певні елементи філософії Ніцше, наслідує національну традицію – “філософію серця” [153; 22]. Ще Г.Сковорода висував надзвичайно високе етичне завдання перед людиною – її “обожнення”, тобто утвердження в земній людині Божої Людини, що неодмінно відбувається через страждання, самоприниження. Прагнучи жити за високими законами Божої Людини, земний індивід постійно посилює в собі добре, світле начало, підносить свою душу.

Моральна функція в О.Кобилянської, як твердять дослідники її творчості (О.Грицай [61; 241], Л.Білецький [117; 57] та ін.), не лише співіснує з естетичною, а й переважає, підпорядковує її. Герої письменниці живуть за вищими моральними законами, один з яких – почуття людської гідності – змушує їх неухильно прямувати до поставленої мети і діяти відповідно до неї. Таке розуміння моралі та її вимог як морального закону, що має всезагальний обов’язковий характер і в той же час нерозривно пов’язаний з індивідуальною свободою й автономією особистості, як

імперативного керівництва до дії, котре людина знаходить в самій собі, в своєму розумі, в своїй волі, наближає Кобилянську до етики І.Канта (1724-1804), представника німецької класичної філософії.

Проте, як можемо з певністю твердити, високий ідеалізм письменниці долає ще більшу часову відстань і сягає своїм корінням аж до класичної античної етики, живлячись із джерел етичної філософії Сократа, Платона й Арістотеля: визнання особливого статусу ідеального в людській життєдіяльності, оцінювання людського життя з позицій ідеалу, прийняття принципу самопізнання й самовдосконалення, тяжіння до інтелектуалізму, переконаність у можливості морального виховання, розуміння моралі як засобу перетворення людини на суспільно корисну особистість, котра дбає про благо держави відповідно до своїх здібностей, та віра в можливість реалізації морального способу життя суспільства шляхом інтелектуального і морального виховання й самовдосконалення кожної особистості зокрема. У творчості О.Кобилянської знаходить свій вияв, втілюючись у героях, і своєрідний, дещо трансформований тип пізньоантичної етики – стоїчний і дієвий епікуреїзм. Загартувавши свою волю і характер, її герої гідно витримують всі удари долі, протистоять “владі обставин”, змагаються за свою особисту свободу і щастя, різблять свою душу, в якій криються невичерпні глибини гармонії, краси і чистоти, плекають свої почування, виточують свій смак до всього гарного, доброго, правдивого і прагнуть, за влучним висловом Лесі Українки, “своїм життям до себе дорівнятись”.

Крім того, у свідомості О.Кобилянської перетоплено великий досвід західноєвропейської філософсько-етичної думки Нового часу (Дж.Локк), зорієнтованої на антропоцентризм та психологізм, французького Просвітництва (Ж.-Ж.Руссо), з притаманним йому акцентом на потенціалі морального виховання як індивідуально й соціально перетворюючого чинника, та етики німецької класичної філософії (І.Кант), що підносила моральні вимоги до рівня об’єктивного і всезагального морального закону, обов’язку, неухильне виконання якого є способом здобуття кожною особистістю людської свободи, способом досягнення розумно влаштованого людського суспільства. Все це в поєднанні з притаманним

Кобилянській ідеалістичним, християнським світоглядом та зацікавленням етичною філософією Л.Толстого сформувало власне її своєрідну і неповторну індивідуальну філософію, що певною мірою перегукується з філософськими поглядами Г.Сковороди. Про окремі спільні риси у їх світобаченні говорить у своєму дослідженні “Духовий портрет О.Кобилянської” Ю.Луцик [118; 13-15].

Цілком імовірним видається припущення О.Зуєвського [122] про можливий вплив на творчість О.Кобилянської представника так званої “філософії життя”, німецького мислителя А.Шопенгауера (1788-1860), ім'я якого, до речі, згадує письменниця у своїй повісті “За ситуаціями” [9; 5; 8]. І хоча немає безпосередніх свідчень, що Кобилянській були відомі його твори, проте вона, як справедливо пише О.Зуєвський, “зображувала долю своїх героїв у достеменно шопенгауерській атмосфері страждань” [122; 219]. Ще раніше думку про вплив на письменницю філософії Шопенгауера висловлювала чеська белетристка, критик і перекладач Т.Турнерова, зазначаючи, що його ідеї у творчості Кобилянської “забриніли голосним акордом, повним почуття і теплоти” [108; 296]. Великий інтерес, як уже згадувалося, виявляла О.Кобилянська і до праць ще одного представника “філософії життя” – Ф.Ніцше. Особливе враження справила на письменницю, що позначилось і на її творчості, книга “Так казав Заратустра”, в якій автор у міфічно-символічній, високопоетичній формі втілює теми добра і зла, “надлюдини”, переоцінки цінностей.

Будучи цікавим і оригінальним філософом в літературі, Кобилянська в той же час була й незрівнянним, глибоким психологом. “Неоромантичний апофеоз “душі”, яка ставала центром всесвіту, глибинним вираженням і “резонатором” людського Я”, за справедливим твердженням Т.Гундорової, є важливою прикметою “ліричного світовідчуття письменниці” [136; 39]. На шляху до осягнення внутрішнього світу людини вона мала літературні моделі – Г.Ібсена, Г.Банга, Л.Толстого, Ф.Достоевського та інших визначних майстрів психологічного аналізу. Подібно до цих письменників, Кобилянська намагалась показати людину у змаганні її почуттів і думок, вловити найтонші зміни в психології персонажа. Крім впливів нової європейської літератури, звернення Кобилянської до внутрішнього світу людини

було спричинено також невідрадними умовами її особистого життя, її глибоким неприйняттям міщанського, філістерського існування більшої частини українського громадянства. Як відомо, І.Франко поставив О.Кобилянську на чолі групи українських письменників “нової генерації” (М.Коцюбинський, В.Стефаник, М.Черемшина, Л.Мартович, А.Крушельницький, М.Яцків та ін.), яка “побачила одну із своїх головних задач у психологічному аналізі соціальних явищ” [168; 363].

У Кобилянської фабула завжди нескладна, бідна зовнішніми життєвими подіями (варто хоча б згадати одну з початкових назв повісті “Царівна” – “Без подій”), натомість у її творах детально передається життя внутрішнє, психологічне – відчуття, сприйняття, уявлення, думки, почуття, воля та ін. Письменниця поринає в надра індивідуальної психіки, заглиблюється в переживання окремого “я”. Вона майже зовсім не вдається до хронологічної розповіді про життя героїв, відходить від норм епічних наративів – широта охоплення життєвої ситуації змінюється в її творчості глибиною проникнення в душевний світ людини. Для Кобилянської, як влучно висловився О.Луцький [70; 9], “найціннішою дійсністю” була душа людини, нації, людства. Душа для письменниці є вищим мірилом цінностей. Але Кобилянська зупиняється тільки над винятковими особистостями – “аристократами духу” з витонченими душами. У її героїв – “поранкова душа”, біла і чиста, мрійлива і гармонійна, тонкочуттєва і героїчна. Для них, як слушно говорить М.Євшан, жити – “значить мати свої *внутрішні події* (тут і далі курсив авторський. – Л.П.)” [46; 200].

Осмислення персонажами Кобилянської свого життя втілене в аналізі власних вчинків і пошуку найвищих основ буття, мотивів власної і чужої поведінки, заглибленні в своє “я” та його ставлення до світу, проясненні смислу свого існування. Засобами поглибленого психоаналізу, включно до підсвідомого, психологічного самоаналізу, письменниця мотивує всі дії і вчинки своїх героїв, хоч би якими несподіваними вони були. Якомога глибшому її проникненню в психологічний і духовний світ людини сприяло зображення життя персонажів у формі фіксації “потіку свідомості”, світовідчуття. “Потік ліричного світовідчуття”, як цілком слушно зауважує Ю.Кузнецов, “розкриває психологію індивідуума, дає

змогу письменниці порушувати проблеми морально-етичного, філософського характеру, причому самостійне духовне зростання окремої особи пов'язується з ідеєю суспільного прогресу” [150; 129].

Надзвичайну роль у творчості Кобилянської в процесі розкриття глибин людської психології, тонких душевних рухів, почуттів, переживань героїв також відіграла поширена в західноєвропейській літературі (зокрема Ж.-Ж.Руссо) сповідальна стильова манера. Про це нове явище в українській літературі І.Франко писав: “Коли старші письменники виходять від змалювання зверхнього світа [...] то новіші [...] відразу засідають у душі своїх героїв і нею, мов магічною лампою, освічують усе оточення” [169; 108]. Такий спосіб суб’єктивації об’єктивного, зображення дійсності “зсередини”, як твердить Н.Томашук [4; 54], вперше увійшов до української літератури з повістю “Царівна”. Форма сповіді, що набуває у творах письменниці різних модифікацій (сон, мрія, уявна розмова, щоденник, вільне асоціювання думок), якнайкраще розкриває внутрішнє життя людини. Адже сповідь – це стан роздумів, покаяння, переоцінки цінностей, під час якого відбувається перегляд життєвої позиції, прийняття важливих рішень, осмислення минулого і сучасного.

Трапляється, що у творчості О.Кобилянської сповідь героя несподівано переходить у авторську сповідь, а крізь химерне мереживо почуттів, думок і переживань персонажа прозирає духовний образ самої письменниці, проступають ледь вловні обриси її власної душі. Причини цього криються як в індивідуальних рисах самої Кобилянської, зокрема підсвідомому прагненні усамітнення, так і в характері того дрібноміщанського, філістерського оточення, в якому перебувала письменниця і від якого з відразою відверталася, заглиблюючись натомість у свій внутрішній світ, про що свідчить її лист до Петко Тодорова від 12 січня 1903 р. [9; 5; 535]. З огляду на це І.Ізотов цілком резонно відносить талант Кобилянської до суб’єктивного типу. “Головним художнім знаряддям письменників цього типу, – зазначає він, – є самоаналіза, самоспостереження”. А їх твори є ніби “авторською сповіддю” [76; 80]. Та й сама Кобилянська зауважувала, що її особисті переживання

відігравали немалу роль у її творчості, а про деякі свої твори говорить, що вони писані “кров’ю серця” [155; 214].

Письменниця завжди прагне до ідеалу вищої, досконалої людини, що переважає оточення тонкістю своєї душевної, психологічної організації, висотою духовних запитів і моральних та інтелектуальних якостей. Маючи серед свого оточення обмаль відповідного матеріалу для створення таких небуденних характерів, Кобилянська починає шукати й творити його в собі. Тому в центральних її моделях-зразках великою мірою знайшла відображення авторська психологія, авторська своєрідна індивідуалістична філософія, в якій індивідуалістичні ідеї поєднуються з громадсько-етичними; позначилося світобачення письменниці та власне її розуміння сенсу людського існування. Кобилянська, як зауважує А.Градовський, загострено відчувала “антиномію між екзистенцією людського буття і духом, життям і правдою, дійсністю і вимріяним ідеалом, гнітючою реальністю і щастям” [152; 40], що сприяло появі виразних неоромантичних тенденцій у творчості письменниці, спричинювало звучання в її оповіді окремих песимістичних ноток. Суспільне дрібноміщанське оточення, як самої Кобилянської, так і героїв її творів, було настільки мізерним, тривіальним і бездушним, що прагнення піднятися над ним ставало чи не єдиним порятунком від небезпеки духовного занепаду, нидіння.

Отож Кобилянська вперше в українській літературі, як цілком справедливо твердить О.Грицай, “свідомо протиставляє одиницю товпі, свободну, аристократичну, але *все глибоко люблячу* духовість несвідомому животінню маси” [60; 40]. Вона намагається окреслити образ сильної особистості, що як індивідуальність виключно з позицій людської гідності спроможна була б протистояти нікчемному міщанському оточенню, мізерній духом, сірій “юрбі”. Внаслідок цього з боку народницької критики на адресу буковинської письменниці сипалося чимало закидів у зневазі, презирстві до народних мас, селянства. На противагу цим закидам, прагнучи відстояти позицію Кобилянської й інших письменників-модерністів, “хатянський” критик М.Сріблянський писав: “...Індивідуалізм не є презирство до маси, а лише небажанне бути аморфною масою

[...] презирство до юрби не є синонімом презирства до людскости [...] юрба – це є психологічний тип, категорія мишлення, об'єднуюча аморфну, інертну масу, що тільки вегетує. “Презирство до юрби” – це є презирство до нівеляційних тенденцій, до міщанської тупости і жорстокості, до утертості і шабьону, до невиразности” [50; 184].

Відчуваючи брак сильних особистостей, які б протистояли заскоружлості, плебейськості, егоїзму та безхарактерності філістерського оточення, серед своїх сучасників, Кобилянська бачить такий ідеал – сміливу, горду, високодуховну, вільну і творчу людину – в майбутньому. Її творчість пройнята закликом розвивати в собі характер, силу, завзяття, мужність, цінувати красу, свободу і відстоювати їх. Змагаючись за сильну особистість, за нову духовно-творчу, високоморальну українську еліту, вона змагалась таким чином і за оновлення духовності цілого народу, адже в сукупності сильних особистостей, дужих, незалежних і гордих характерів міцнітиме й увесь український народ. Як свідчить лист Кобилянської до О.Маковея від 6 січня 1903 р. [9; 5; 528], велику роль у справі виховання людини нового типу Кобилянська відводила письменникові.

Творенню “моделей-зразків” на майбутнє присвячена й творчість О.Кобилянської, зокрема її інтелектуальна проза. Вона вела цілі покоління з “низин юрби” до вершин духовності, до творчого і відповідального, глибокого життя, закликала насамперед виховувати з-посеред безідейної маси нову аристократію – великі моральні особистості, апостолів духу і жертвності, що стануть творцями нової дійсності. Уся творчість Кобилянської – це прямування невторованими чистими шляхами до світла, добра і краси, до ідеалів свободи, людяності і справедливості. Вона намагається зобразити життя в усій його непорочній красі і чистоті, без будь-яких домішок чогось низького, грубого. На все, що народжується з-під її пера, падає світло ідеалу. Саме тому, як пише М.Євшан, коли приступаємо до читання її творів, “чуємо не раз довкола себе тишу. Те пестре, гамірне життя, з тисячами дрібних подій не доходить до нашого слуху, а представляється нашим очам [...] немов в далекій перспективі [...] І ми весь час, читаючи ті твори, не можемо позбутися вражіння чогось високого...” [46; 204].

Окреслюючи свій неоромантичний ідеал в параметрах своєрідної модерністської образно-стильової манери, що поєднує в собі ознаки експресіоністичного, символістичного та імпресіоністичного письма, Кобилянська дає своєму часові цілком нову прозу. Найхарактерніші стильові особливості нової української прози, започаткованої О.Кобилянською, окреслив ще І.Франко у своїй статті “З остатніх десятиліть ХІХ в.”: “Нова белетристика – се незвичайно тонка, філігранова робота; її змагання – наблизитися скільки можна до музики. Задля сего вона незвичайно дбає о форму, о мелодійність слова, о ритмічність бесіди. Вона ненавидить усяку шаблоновість, ненавидить абстракти, довгі періоди і зложені речення. Натомість вона любить у сміливих і незвичайних порівняннях, в уриваних реченнях, у півслівцях і тонких натяках” [29; 526].

Вищенаведені думки критика, безумовно, стосуються і стильової манери Кобилянської, що була, за його висловом, “свіжим подихом” в українській літературі і не нагадувала стиль жодного з відомих письменників. “Воістину *нова література духа*, а не хроніка зовнішніх фактів”, – так визначав творчий почерк Кобилянської М.Сріблянський [51; 107]. Про наскрізь поетичну, повну мрій і туги, надзвичайно вразливу на красу і грубість життя письменницьку вдачу Кобилянської говорив О.Маковей [22; 67]. Навіть С.Єфремов, що виступив із різкою критикою творчості письменниці, визнавав як характерну її особливість прагнення до краси і гармонії [32; 94].

У творчості О.Кобилянської знаходять природне поєднання реалістичні й романтично забарвлені картини, проте відвертий, “оголений” реалізм, зокрема французького письменника Е.Золя, за свідченням самої письменниці (“Автобіографія”, 1903 р.), впливав на неї пригноблююче, болісно торкав її душу [10; 199]. “Вона лірик, – пише про Кобилянську Тереза Турнерова. – Відчуває багато симпатії до Метерлінка; подібно до нього вона найрадіше притуляла б своє вухо до людських грудей, щоб слухати, що в їх глибині співає, плаче і кличе” [108; 296]. Крім бельгійця М.Метерлінка, ліричний струмінь у творчості Кобилянської зміцнювали Г.Гейне, датський письменник Є.П.Якобсен, Ф.Ніцше та І.Тургенев, творами яких вона захоплювалась. Ліризм Кобилянської, ніжний і тонкий, однак

настільки потужний, що навіть переважає епічну стихію її повістей, полягає у глибокій внутрішній настроєвості, пройнятій особливою меланхолією, чутливим смутком-тугою за ідеалом краси і правди, прагненням до внутрішньої свободи, до звільнення від усього буденного, банального. Письменниця приділяє надзвичайно велику увагу сфері почуттів, які стають чи не головним об'єктом її психологічного аналізу; метафоризує, гіперболізує, персоніфікує їх. Саме “потік” почуттів, як твердить Ю.Кузнецов [150; 132], і складає основу структури творів О.Кобилянської, тобто є “структуротвірним”.

Окрім характерного для імпресіонізму інтересу до вражень і переживань, суб'єктивного сприйняття дійсності, фрагментарності, “мазковості” композиції і стилю, у творчості письменниці відчутна також тенденція до використання художніх засобів суміжних мистецтв – музики і живопису, особлива увага до кольору і мелодійності, ритмічності мови. На дану стильову особливість прози О.Кобилянської звернула увагу ще Леся Українка, зараховуючи переважну більшість її новел до так званого “симфонічного” жанру [28; 70]. Кобилянській притаманне романтично-піднесене сприйняття музики як такої, що має у собі “щось пориваюче”, що звеличує, облагороджує душу, і є способом вираження безмежності й глибини людської душі і тих почуттів та переживань, що вирують в ній. “...Музику, – писала вона в листі до Ф.Ржегоржа від 17/І 1898 р., – люблю пристрасно, і вона має на мене дуже сильний, майже потрясаючий вплив” [10; 232]. З музичними мотивами і тонами асоціюються у Кобилянської найрізноманітніші душевні стани, настрої і переживання. Будучи тісно пов'язаною з думками і почуттями героїв, музика в її творчості виступає “резонатором” їх внутрішнього стану, їх прагнення до свободи, гармонії і краси. Глибоке захоплення письменниці музикою сприяло досягненню нею інтонаційної виразності тексту, мелодійності і ритмічності фрази.

Стихія музики у творах Кобилянської часто буває співзвучною стихії природи, зливається з нею в гармонійному синтезі. Майстерні персоніфіковані пейзажні замальовки, як і музичні образи, супроводжують чи не всі твори письменниці, однак вони, як зазначає і Л.Кияновська [170; 109], ніколи не бувають лише оздобленням

художнього полотна чи фоном, на якому розгортаються події. Пейзажі у Кобилянської нерозривно пов'язані з життям, мріями і вчинками героїв, служать засобом емоційного вираження і підсилення думок, почуттів і переживань, виступають контрастом чи, навпаки, гармонують з їхнім душевним станом. Як і людська душа, пейзажі у творчості письменниці живі, колоритні, сповнені усім багатством світлотіней. В такому романтичному баченні природи криється, як слушно зауважує Д.Козій, своєрідне світовідчуття Кобилянської “з його спрямуванням на глибіню, на вічне, що таїться в одиничному й конкретному, та на одиничне, що є відблиском вічного” [84; 376].

У листі до В.Ягича від 8/XI 1905 р., даючи оцінку творчості О.Кобилянської, І.Франко, звичайно, небезпідставно стверджував, що відчуття природи в ній зміцнили і поглибили твори Якобсена [31; 281]. Проте прекрасна і сильна, дико-романтична природа Карпат ніколи не була чужою письменниці, більше того, вона стала “світом” її, віддушиною серед затхлої атмосфери міщанства. Безпосереднє стикання з природою живило її спраглу душу, викликало почуття вдовolenня і щастя, чимало свідчень чого знаходимо у щоденникових та автобіографічних записах Кобилянської. Цікаву думку щодо такого душевного злиття з природою висловлює у своїй праці “Світовідчуття українця” О.Кульчицький: “Завдяки вчуттю в краєвид людина зливається з ним унутрішньо, “піднімається уявним внутрішнім зусиллям разом з узгір'ями вгору” чи “розлягається степом”, що залишає психічні наслідки, які оформлюють душу” [171; 53]. Народившись в м. Гура-Гуморі, серед Карпатських гір, Кобилянська успадкувала їх “високу і горду” натуру. “...Я зросла в горах, – писала вона в листі до В.Стефаніка від 31 серпня 1899 р., – і все звикла вгору до чого-то молитися” [10; 258]. З глибокою любов'ю Кобилянської до гірської природи Карпат споріднене і її прагнення до гордої волі, і особливий меланхолійний смуток її душі. Ці незвичайні нотки в характері письменниці відзначає її товаришка Христя Алчевська у своїй статті “Майстри слова” [53; 392-393].

О.Кобилянська, обдарована тонким музикальним слухом і відчуттям кольору, не мала змоги здобути мистецької освіти, отож свій нереалізований таланти до

музики і малярства виливала у формі слова. Захоплення своєрідною, поетичною природою Карпат, а також музикою, прагнення зобразити ідеальні типи в усій їх душевній красі і чистоті, надавало особливого колориту індивідуальному мовностильовому почерку письменниці. Стиль Кобилянської, як влучно схарактеризував його М.Євшан, “ударяє нас простотою, але разом з тим певного рода елеганцією, красою та аристократизмом. В його діянні лежить щось очищуюче, катаргичне, як в діянні музики” [46; 204-205]. Письменниця винятково уважна до слова. Вона, як сама пише в листі до О.Маковея від 1 серпня 1897 р., “брала кожне речення на слух, щоби виходило музикально” [9; 5; 299]. Оригінальний почерк Кобилянської виявляється також у фрагментарності композиції, штриховій стилістиці, емоційній насиченості розповіді, що підсилюється використанням експресивної лексики, коротких речень, недомовленості. Як цілком справедливо вважав І.Франко, мова письменниці, “незважаючи на деяку багатослівність, відзначається особливою свіжістю і поетичним розмахом” [31; 281].

Однак у творах Кобилянської з життя інтелігенції, особливо ранніх, відчувається тяжіння до німецького синтаксису, в мові з’являються германізми, складні звороти, фраза стає обважнілою, насиченою зайвими словами. Такою, зрештою, й була, за свідченням дослідників творчості письменниці, зокрема О.Бабишкіна [172; 15-16], мова тодішньої української інтелігенції на Буковині. Крім того, в цих творах О.Кобилянської чітко виявляється їх потужний інтелектуальний струмінь. Поруч з лексикою почуттів та художньо-естетичного сприймання навколишньої дійсності функціонує філософсько-етична і соціально-психологічна лексика, чому сприяла літературно-художня, публіцистична, філософська та природнича лектура письменниці. Разом з тим, як не парадоксально, у творах Кобилянської інтелектуального характеру знаходимо елементи інтуїтивного, містичного, ірраціонального. Авторка намагається простежити діяння таємних, непідвладних розумові, незбагнених сил, що впливають на людську долю, обумовлюють її. Щоправда, як слушно зауважує Д.Козій, у творчості письменниці позначається “перехід від зовнішнього детермінізму чи радше фаталізму [...] до детермінізму внутрішнього, по якому наше призначення криється в нашому нутрі, в

особливостях характеру та шляхах розвитку нашої психіки” [71; 11]. Розкриваючи таємні “пружини” людської душі, письменниця, таким чином, надає своїм творам глибшої драматичності. Однак у творах Кобилянської ідеологічного характеру, де переважає або ж сильно підкреслюється інтелектуальна сторона, програмові ідеї, домінуючи над архітектонікою і композицією твору, проводяться іноді й за рахунок його життєвості і драматичності.

Своєю творчістю вона внесла в українську літературу, за влучним висловом М.Євшана, “елемент культурний” [46; 205]. Їй притаманне постійне прагнення до висоти і свободи, до ушляхетнення думок, почувань і найглибших інстинктів, до плекання краси і духовності. Найвищий ідеал Кобилянської – свідомо творча особистість, “аристократ духа”, з ясним розумінням своїх прав і обов’язків перед народом, з нестримним прагненням до “визвольної праці”. Незважаючи на важкі, невідрадні умови життя і творчості, вона ніколи не відступала від цього ідеалу, не зраджувала себе. Тож цілком має рацію М.Євшан, коли, аналізуючи творчість Кобилянської, пише: “Правда, нові часи вибили на ній п’ятно якоїсь блідости, в отяжilій повазі стилю та інтелігенції письменниці чується атмосфера змучення, однак немає тут нігде упадку з назначеної раз висоти, єсть певного рода завзятість і витривалість у стремлінні до тої висоти та плеканню ніжних почувань душі” [46; 205].

Як бачимо, О.Кобилянська, торуючи шлях з німецької в українську літературу, в якій переважно панував народницький побутовізм, не відмовляється від новітньої на той час в західноєвропейській літературі стилістичної манери зображення, несе з собою комплекс модерного світобачення. Спираючись на власну індивідуалістичну філософію, сформовану на ґрунті давніх традицій і новочасних здобутків західноєвропейської філософсько-етичної та літературно-естетичної думки, підносить новий для української літератури модерний, неоромантичний ідеал – незалежної, сильної, творчої і високоморальної особистості – і шукає нових форм та способів його вираження. Широка описовість у її творчості змінюється глибоким психологізмом, епіка поступається витонченому ліризму, реалістичні картини природно поєднуються з романтично забарвленими. Пейзаж, здебільшого, перестає

бути лише фоном подій (хоча б і психологічних), і, персоніфікуючись, виходить на перший план. Новела як оповідний жанр, у контекст якого Кобилянська вводить просторі музикально-психологічні звукові малюнки, стає музичною. Започатковує письменниця також і нову в українській літературі своєрідну модерністську образно-стильову манеру, що поєднує в собі певні ознаки імпресіоністичного, символістського та експресіоністичного письма. Таким чином, Ольга Кобилянська разом із М.Коцюбинським, В.Стефаником, М.Яцковим стає зачинателем нової за змістом і за формою української прози.

РОЗДІЛ 3

Еволюція етичного ідеалу в інтелектуальній прозі О.Кобилянської від абстрактно-гуманістичного до громадсько-патріотичного звучання

3.1. Основні громадсько-культурні засади етичного ідеалу письменниці

“Зміст і дух слова Кобилянської”, за влучним висловом О.Луцького, стали “великою революцією на українським Парнасі” [70; 9]. Коли в українській літературі було прийнято малювати передусім село, освічуючи його проблеми під кутом соціального та політичного визволення, Кобилянська почала відкривати вади духовного життя інтелігенції, призначенням і обов’язком якої є вести за собою народ, закликала її насамперед різьбити себе саму в кожній індивідуальності зокрема, щоб виховати в собі суверенну, горду, творчу, чисту, культурну особистість. Змагання письменниці за духовне оновлення національної інтелігенції тонко і вірно зрозумів М.Мочульський. “...Тільки тоді, – пише він в рецензії на повість “Через кладку”, – коли наша інтелігенція сама буде мати в клітинах своїх мозків золоті зерна науки, коли вона сама буде мати білі руки і зі святим вогнем у серці [...] піде в село подати дружню руку “меншому братові”, тоді можна буде говорити про справжнє оновлення України...” [55; 167]. Як бачимо, до усвідомлення ідеї національного визволення письменниця йшла через прийняття ідеї індивідуального визволення людини, яку розуміла як свідоме подолання

кжною людиною, а насамперед інтелігентом, у собі “раба”, рабської психології; як визволення людської особистості від пут і суєти буденщини задля її високодуховного життя і жертвовного служіння народів.

Як справедливо твердить М.Сріблянський, Кобилянську можна назвати “найбільш талановитим і глибоким” виразником сучасної їй “дійсно-інтелігентської душі” [49; 372], і передусім – жіночої душі. У своєму автобіографічному нарисі “Про себе саму” О.Кобилянська говорить про першопричини, що штовхали її до пера: “Я писала, коли любила [...] коли терпіла [...] коли не знаходила вдоволення знадвору бажань своїх особистих, коли бачила кривду...” [155; 216]. Найбільш скривдженою, безправною, як у сім’ї, так і в суспільстві, приреченою на довічне терпіння постає у творчості письменниці жінка із середнього суспільного прошарку, поневолена й обмежена заскорузленими міщанськими традиціями і приписами філістерської моралі, становище якої, як уже зазначалося, було надто добре знайоме самій О.Кобилянській. Уже в ранніх літературних спробах молоді Кобилянської знаходять відображення її душевні настрої, прагнення світла, свободи і людського щастя, її роздуми над долею своїх ровесниць в задушливій дрібномістечковій атмосфері, в товаристві “щасливих людей”, життєвим девізом яких було “їсти, спати, пити”. Важливі проблеми як особистісного, так і суспільного характеру (свободи і рівноправності жінки в сім’ї й суспільстві, визнання її людської гідності, свободи і громадянського обов’язку особистості, боротьби за волю і справедливість, за красу людських стосунків), які порушувала Кобилянська ще на світанку своєї творчості, згодом повніше, майстерніше розкриваються в ідейно і художньо сильніших, досконаліших творах письменниці (“Людина”, “Царівна”, “Valse melancolique”, “Думи старика”, “Ніоба”, “Через кладку”, “За ситуаціями”, “Апостол черні” та ін.).

Ключем до розуміння ідейно-тематичного змісту даних творів Кобилянської, тієї духовної атмосфери, якою вони сповнені, авторської інтерпретації в них вищезгаданих людинознавчих проблем та й, зрештою, самого світогляду письменниці, як справедливо вважає дослідник її творчості Ф.Погребенник [157; 8], а також і сучасник Кобилянської Д.Лукіянович [91; 138], є її доповідь з нагоди

відкриття в Чернівцях “Товариства руських жінок на Буковині” – “Дещо про ідею жіночого руху” (1894), в якій письменниця висловлює свої міркування про завдання жіночого руху. Вже на початку свого відчиту Кобилянська рішуче відмежовується від спрощеного, вульгарного розуміння суті жіночого руху як емансипації жіноцтва, що полягає в тому, “щоби не виходити зовсім заміж, прибирати манери мужчин, ходити з обстриженим волоссям, з паличкою в руках, курити папіроску, їздити верхом і [...] ходити у фраках” [9; 5; 151]. Вона закликає глибше придивитись до життя незабезпечених жінок із середньої верстви, до їх важкого, цілком залежного становища у сім’ї і суспільстві. Доля жінки залежала від чоловіка, отож та, якій не пощастило здобути собі товариша, оборонця і годувальника, втрачала, таким чином, і вартість, і значення в суспільстві, стаючи “посміховиськом людським” і тягарем для родини.

Письменниця стає на захист природного права жінки на повноцінне життя, якого вона домагається “*на підставі людяності, індивідуальної свободи, поваги людської і справедливості*” [9; 5; 154]. Тут розкривається і суть назви першої повісті Кобилянської з життя інтелігентної жінки, яка так само, як і чоловік, є людиною від природи, а отже, повинна мати таке ж право задовольняти свої фізичні і духовні потреби, утримувати себе в житті та й, врешті, бути собі самій ціллю, аж доки сама не вирішить взяти на себе обов’язки дружини і матері. Письменниця закликала жінок змагатися за свою людську гідність, здобувати освіту, працювати над собою, підносити свою духовність, відточувати свій характер, гартувати себе фізично і духовно, щоб мати змогу жити відповідно до своїх здібностей, своєї сили і своїх вимог, щоб бути гордістю і “підпорою нашому народові, підвалиною нашої нації” [9; 5; 156]. Тим більше, що Кобилянська знала жінок, які, будучи непересічними, сильними особистостями, всупереч усім приписам філістерської моралі, за якими вважалось, що жінка існує лише для того, щоб стати дружиною і матір’ю, і що їй, крім цього, нічого не треба, будували своє життя, свою будучину за власним розумінням і уподобанням (С.Окуневська-Морачевська, Н.Кобринська, С.Ковалевська та ін.). Вона глибоко переконана, що індивідуальна свобода і

рівноправність з чоловіком, вища освіта і фахова праця не зашкодять жінці бути дбайливою господинею, вірною дружиною, доброю і ніжною матір'ю.

Письменниця чітко усвідомлювала, наскільки важливими у справі емансипації жінки з її рабського становища є освіта і виховання. Знаючи з власного досвіду вади дівочого виховання в українських інтелігентських родинах на Буковині, Кобилянська глибоко відчуває конечну необхідність його зреформування, щоб жінка, “озброївшись наукою, знанням законів, знанням різних галузей праці”, могла сама боротися за життєві засоби, а розвинувши свої інтелектуальні здібності, характер, фізичну і духовну силу, могла б гідно витримувати всі удари і випробування долі. Така освічена і сильна духом жінка, за переконанням письменниці, при потребі “годна повести [...] і *сама* дітей своїх до цілі [...] годна виробляти з них тверді, кріпкі, чисті характери, сильні, немов льви” [9; 5; 155], бо саме таких характерів потребувала в той час Україна. У своїм вирішенні проблеми жіночого виховання Кобилянська опирається на слова Й.-В.Гете, який казав: “Учіть і виховуйте доньок ваших так, щоб могли своїм дітям і вітця заступити” [9; 5; 156]. Ця думка розвивається в таких творах письменниці, як “Думи старика” та “Апостол черні”; а в новелі “Балаканка про руську жінку” (1905) Кобилянська навіть ще раз цитує вищезгадану фразу “великого німця Гете”, закликаючи виховувати доньок за його ідеалом [9; 3; 351].

“Балаканка про руську жінку”, як і реферат “Дещо про ідею жіночого руху”, за цілком справедливим твердженням П.Филиповича [75; 136], також є “програмовим” твором О.Кобилянської, що дає ключ до розуміння її суспільних ідеалів, її поглядів на роль і призначення жінки в родинному і суспільному житті. У цій новелі публіцистичного характеру, побудованій у формі діалогу, письменниця знову звертається до проблеми жіночого виховання, адже ступінь культури жінки, за словами письменниці, “є свідоцтвом інтелігенції й культури *цілого народу*” [9; 3; 352]. А крім того, жіночим рукам належить важлива місія – формування людських характерів, виховання майбутніх громадян. Тому-то, на думку Кобилянської, дівчина повинна змагатися за більш ґрунтовне і глибоке виховання, ніж одержувала досі, а також самостійно працювати над собою, “різьбити” і гартувати свій характер,

щоб стати справжньою, свідомою і високоморальною особистістю європейського типу з широким світоглядним горизонтом, зверненим не лише до “питомого”, українського, а й до загальнолюдських, світових досягнень. Тобто, як твердить письменниця, жінка має насамперед “стати самій собі ціллю”, вповні виявити і розвинути свої здібності, духовні потенціали, щоб відтак стати у повному значенні слова справжньою товаришкою своєму чоловікові, моделлю-зразком для своїх дітей, причинитись до розвою культури й історії свого народу.

Порушуючи проблему виховання нового покоління, зокрема жіноцтва, Кобилянська велику роль у цій справі відводить літературі. У “Балаканці про руську жінку” письменниця наголошує на потребі створення літераторами відповідних моделей-зразків для наслідування, нових жіночих типів – жінок світової освіти і геройських характерів [9; 3; 353-354], а отже, й сама дає українським читачам цілий ряд творів, в яких постають образи непересічних жінок. Своє розуміння позитивного образу жінки Кобилянська чітко окреслює в листі до О.Маковея від 11 серпня 1898 р.: “...Образовані і тонко відчуваючі жінки є для мене ідеалом” [9; 5; 355]. Письменниці у своєму оточенні важко було знайти відповідні типи для героїнь – вільнолюбних, гордих і вольових жінок, які здатні захистити своє право на незалежне становище у суспільстві, забезпечити власною розумовою працею своє майбутнє, тому їх прообразом найчастіше є модель-зразок авторки, що відображає її тонке й глибоке розуміння “жіночого питання” і жіночої душі. Устами персонажів своїх творів Кобилянська висловлює власні ідеї та погляди, що сформувались під впливом індивідуалістичної філософії Ніцше, модерністичної белетристики і феміністичної наукової та художньої літератури (“Про жіночу емансипацію” Джона Стюарта Мілля, “З доброї родини” Г.Рейтер, “Тереза” А.-Р.Цуккарі (Несри), “Нора” Г.Ібсена, повісті й романи І.Тургенєва, “Хмари”, “Над Чорним морем” І.Нечуя-Левицького, “Ребенщуква Тетяна” М.Павлика, “Дух часу”, “Задля кусника хліба” Н.Кобринської). Героїні О.Кобилянської приваблюють і чарують чистотою своїх почуттів, горінням ідеєю, своєю душевною красою і тонкістю, людською гідністю і самовідданістю.

Письменниця моделює образи і типи жінок, які своїми ідеалами піднімаються над філістерським оточенням, ламають заскорузлі звичаї і традиції. Тобто колишньому типові “жінки-невільниці” в українській літературі Кобилянська протиставляє новий, ”*володарський*”, за визначенням О.Гриця [61; 241], жіночий тип. Героїням її творів чужа міщанська мораль, що сковує людську особистість, вони надзвичайно цінують свободу, шукають у житті краси і щастя, прагнуть бути корисними своєму народові. Духовно чиста, інтелектуальна, горда і цільна натура, з розвиненим почуттям власної гідності й готовністю до самопожертви заради кохання і мистецтва, з високим почуттям обов’язку перед іншими людьми, перед своїм народом, справжня Людина, що стала “царівною” своєї долі, є етичним ідеалом О.Кобилянської. А основу, на якій формуватимуться такі безкорисливі благородні й героїчні характери європейського типу, як свідчить Н.Томашук [4; 130], за переконанням письменниці, мають складати наука, “новожитня філософія”, мистецтво і гуманізм.

Створені Кобилянською ідеальні образи жінок, які відбивають світогляд авторки, – Наталка Веркович (“Царівна”), Зоня Яхнович (“Ніоба”), Маня Обринська (“Через кладку”), Аглая-Феліцітас (“За ситуаціями”), Софія Дорошенко (“Valse melancolique”) та ін. – певною мірою подібні один до одного. Усі її героїні, абстрагувавшись, наскільки можливо, від зовнішнього дріб’язково-міщанського світу, від буденної філістерської дійсності, живуть своїм власним психологічним життям у світі артистичної краси й етичної досконалості. Аристократки духа, вони творять і моделюють свої характери, постійно самовдосконалюються, прагнучи досягти вершин творчої самосвідомості. Їх ріднять не лише життєві принципи – ідеалізм, фемінізм та індивідуалізм, а й небуденність вдачі, артизм, незвичайна сила духа, поєднана з ніжністю і душевною тонкістю. Помітно схожі героїні Кобилянської навіть своєю зовнішністю (високий зріст, тонка постать, ніжне, романтично-блідаве обличчя з елегійно-сумним, поважним виразом), що стверджує й критик І.Ізотов у своїй праці, присвяченій творчості буковинської белетристки [76; 83].

Як бачимо, ідеальні жіночі образи Кобилянської у своїй сукупності представляють, по суті, один і той же духовно-культурний тип – тип сильної й непересічної особистості з “ідеальними вимогами до життя”, з прагненням до вищої духовності та індивідуальної свободи, з палким бажанням прислужитися рідному народові. Однак, розкриваючись у творчості письменниці в різних аспектах та освітленні, кожен із цих образів, як слушно зауважує румунська дослідниця М.Ласло-Куцюк, “видається нам новим, відмінним від інших новими потужностями духовної краси і благородства, розкритими в них авторкою” [116; 337]. Зважаючи на це, можемо говорити і про певну еволюцію позитивного образу, а отже, й етичного ідеалу письменниці від абстрактно-гуманістичного до громадянського звучання. Шлях О.Кобилянської до осмислення власного морального ідеалу був складним і тривалим, причиною чого, безумовно, стало невтішно-самотнє ще й вимушено ізольоване від широкого світу через важку хворобу особисте життя письменниці, її глибокий душевний конфлікт між високим ідеалом і життям, той “самозмаг”, який вона змушена була вести, “стаючи раз по одному боці фронту свого Я-ідеалу, то знов по другому Я-життя” [119; 556], що й викликало твердження деяких критиків про “дві Кобилянські” [69]. Тож спробуємо простежити еволюцію етичного ідеалу письменниці в її творах з життя української інтелігенції.

3.2. Артистично-індивідуалістичний тип особистості як морально-етична проблема у творчості белетристики

Спершу моральний ідеал О.Кобилянської, починаючи ще з її німецькомовної ранньої творчості (“Гортенза”, “Доля чи воля?”, “Образок з життя Буковини”, “Видиво”, “Голубка й дуб”), мав винятково загальнолюдський, абстрактно-гуманістичний характер. Її, як справедливо твердить німецький славіст Г.Адам, не задовольняє “поняття, що жінка – “тільки жінка” [104; 287]. Провідною думкою таких творів белетристики, як “**Природа**” (1888), “**Impromptu phantasie**” (1894), “**Valse melancolique**” (1897), є прагнення жінки жити повноцінним життям, під чим розуміється не лише можливість реалізації любовних почуттів, а й природної

артистичності, музикальності та інших духових здібностей. Героїні названих творів О.Кобилянської не виявляють відверто якихось громадянських чи національних поглядів і поривань, їх інтереси обертаються поки що тільки в артистично-особистісній сфері. Цих дівчат, як і Аглаю-Феліцітас із повісті **“За ситуаціями”** (дану повість, до речі, також, хоча й була написана значно пізніше – 1913 р., за типом характеру головної героїні можна віднести до вищезгаданої групи творів), вповні характеризують слова: “Всі партійні, політичні й подібні такі справи були для неї, молодої, такі віддалені, так мало цікаві, що вимагати від неї поважно які-небудь переконання і принципи було впрост неможливо” [9; 5; 12].

Проте ні панночку з “Природи”, ні Аглаю Федоренко, ні малярку з “Valse melancolique” не влаштовує і до краю пригнічує те банальне існування, на яке вони приречені, а ще більше – те недалеке, безідейне товариство, що оточує їх. Отож ці самітні душі, наділені багатим внутрішнім життям, намагаються вирватись із зачарованого кола тривіальності, нищості й дріб’язковості хоча б у світ природи або мистецтва. Природа і музика у творах О.Кобилянської є, дійсно, якимсь іншим, високим, чистим і недосяжним світом для всього низького і грубого. В бездонно-глибоких і чаруючих звуках музики, в прекрасних, гордих і суворих верхів’ях гір, у дикоромантичній природі Карпат віддзеркалюється висока, сильна й горда, проте ніжна і вразлива, вдача героїнь, тому вони й шукають прихисток від брудних хвиль життя саме в цих стихіях – музики і природи.

Ці дівчата прагнуть до повноцінного, одухотвореного вищими змаганнями життя. Вони переконані феміністки. Більше того – це питання для них вже давно з’ясоване, або ж в теоретичному плані не цікаве. Характерно, що Кобилянська не малює образи цих жінок у їх родинному оточенні, за винятком хіба однієї Аглаї Федоренко, та й то її стосунки з родиною вкрай напружені, майже близькі до розриву. Маючи належну освіту, героїні можуть самі себе забезпечити у житті, тож почувуються більш-менш впевнено. Їх уже не лякає можливе незаміжжя з його “страшидами” – самотністю, безпомічністю і дивацтвом, бо кожна з них може дати собі раду, і в усякому разі, як говорить малярка Ганнуся, не буде тією “застрашеною птахою, що мов цілий світ просить о прощення, що “мужа” не має” [9; 2; 365].

Однак дівчата не зупиняються на досягнутому. Це глибокі, неспокійні натури, які прагнуть від життя значно більшого, ніж хліб насущний і подружжя, хіба що за винятком Марти, однієї з героїнь фрагменту “Valse melancolique”, яку товаришки називали “вродженою жінкою і матір’ю”. Їх дівочі душі сповнює ненаситна “жадоба краси”, прагнення “акцій”; вони вічно у пошуку життєвої гармонії. Героїні Кобилянської, як і їх авторка, яка закликала кожного наближати сонячний “полудень” свого життя, вірять, що краса врятує світ, адже справжня краса – невід’ємна від правди і добра. “Коли б усі, – говорить Ганнуся, – були артисти освічені і виховані [...] не було б стільки погані й лиха на світі, як тепер, лиш сама гармонія й краса” [9; 2; 364]. Дівчата, зокрема Аглая-Феліцітас, Софія Дорошенко та Ганнуся, мріють про вищу мистецьку освіту, щоб віддатись своєму хистові вповні і творити нову красу. “Штука”, тобто мистецтво, за словами письменниці, була їхнім “паном” і “богом”, в жертву якому не раз клалось життя (Софія Дорошенко, Аглая-Феліцітас).

Наділені правдивим талантом і надзвичайно тонкою душевною організацією, вони, як зокрема і героїня нарису “Impromptu phantasie”, відчувають образи в тонах і барвах. Увесь світ сприймається ними через звуки мелодій, і навіть власне майбутнє постає в їх уяві радісною піснею, чарівною симфонією чи сонатою. Таке ж тонке асоціативне сприйняття музики було властиве і самій Кобилянській, яка, зокрема в листі до О.Колесси від 15/IX 1895 р., писала, що її життя – то “нескінченний монотонний ноктюрн (в тексті німецькою мовою. – Л.П.)” [10; 224]. Природно, що саме музика для героїнь Кобилянської є найдосконалішим засобом вираження всієї глибини їхніх думок, переживань і страждань, всієї повноти своїх поривань і прагнень, коли надмір почуттів не дозволяє висловити їх, або ж коли для цього навіть бракує слів. Про таке тонке, глибоко психологічне сприйняття музики, коли “через музику душа безпосередньо розмовляє з душею”, говорить у своїй праці “Виховний ідеал” відомий педагог і психолог Г.Ващенко [173; 120]. Та й справді, без пристрасних хвиль поривчастого “Valse melancolique” неможливо було б до кінця збагнути всю глибину й динаміку душевних переживань стоїчної, зовні класично спокійної (“type antique” – античний тип, як її називали подруги) Софії

Дорошенко. В свою чергу, самобутні глибокі і напружені, хаотичні і в той же час дивно гармонійні музичні фантазії Аглаї-Феліцітас цілком співзвучні внутрішній мелодії її незвичайної, відчайдушною, трагічної вдачі. Так само тонко передає химерну і пристрасну вдачу героїні з іншого твору письменниці композиція Ф.Шопена “*Impromptu phantasie*”.

У сприйнятті героїнями вищезгаданих творів музики і природи певною мірою виявляється ідея Ф.Ніцше про поєднання в людині двох первнів: аполлонівського (культурного) і діонісійського (біологічного). Поряд із високоосвіченістю, начитаністю, вишуканою культурністю з безодень їх незглибимих душ, здавалось би, непомітно проростає і час від часу спалахами проривається, заповнюючи все їх єство, щось стихійне, непогамовне, імпульсивне. Саме такий, цілковито перетворюючий вплив на героїнь Кобилянської має музика. “Коли чую музику, – говорить дівчина з новели “*Impromptu phantasie*”, – готова я вмирати. Стаю тоді божевільно-відважна; стаю велика, погорджуюча, любляча...” [9; 1; 463]. Ці слова надзвичайно виразно перегукуються із висловами самої письменниці про її власне сприйняття музики [155; 214]. Так само сильно, майже оп’яняюче, впливає музика і на Аглаю-Феліцітас, викликаючи в грудях тої, що належала їй душею і тілом, “небесне пекло”. Все, що може завадити розвитку її таланту, хоч на йоту віддалити її від музики, в очах Аглаї-Феліцітас набирає характеру меншовартості, стає неприйнятним. Дівчині, як слушно зауважує М.Євшан, аналізуючи повість Кобилянської “За ситуаціями”, легше зректися особистого щастя, ніж музики, яка “становить всю її істоту” [48; 502]. Світ Аглаї Федоренко, як і малярки Ганнусі та музики Софії Дорошенко, майже повністю замкнений у сфері мистецтва.

Подібно до музики впливає на людське єство і природа. У нарисі “*Impromptu phantasie*” ці стихії навіть поєднуються, зливаються в один барвистий тон. Героїню цього твору ще з дитинства до нестями захоплювала грізна, дико-романтична буремна природа, в “зойках” якої вона вловлювала свавільну, пристрасну мелодію, своєрідну динамічну гармонію, що імпонували їй сильній завзятій і відчайдушній натурі. В товариство гордих смerek і орлів утікала із задушливої атмосфери провінційного містечка і панночка, героїня новели “Природа”. Сильний і

нестримний дух природи, успадкований від бабуні-гуцулки, час від часу прокидався в її душі і кликав на гірські верхів'я, в чарівні й могутні Карпати, де вона відживала душею і тілом. Однак той же непогамовний і свавільний дух інстинкту штовхав її часом і до нерозважних вчинків, про що пізніше шкодувала.

Такі несподівані для елегантних, витончено-інтелігентних освічених панночок спалахи чогось стихійного, підсвідомого, інстинктивно-нестримного надавали вдачі цих героїнь якоїсь химерності і непостійності, навіть трагічної роздвоєності. Поява даної риси вдачі у героїнь О.Кобилянської, що, на перший погляд, здається випадковістю, потягом до “екзотичності” або ж звичайною даниною творчій манері улюблених західноєвропейських (зокрема скандинавських) авторів, є досить вмотивованою з огляду на відомий автобіографізм її творів. Тут маємо на увазі, так би мовити, “психологічний” автобіографізм, коли в основу створюваного образу закладається психологічний тип самого автора. Так в листі О.Кобилянської до О.Маковея від 8-9 жовтня 1897 р. знаходимо, зокрема, такі слова відвертого самоаналізу: “Часом мені так, як би в мені жили дві істоти. Одна [...] думає практично [...] а друга [...] шукає вибране життя. Спокій, гармонію, тонкість, красу – і в'яне, як не може все найти, а як найде, то дуже щаслива. Це моя поранкова душа... (останнє речення в тексті – німецькою мовою. – Л.П.)“ [10; 228]. Судячи з цього, цілком природно, що й героїні Кобилянської наділені складною і суперечливою вдачею. Їх натура – це одночасне злиття і відштовхування двох протилежних полюсів, контрастних почуттів і настроїв. Вони все життя шукають гармонії, рівноваги, але так і не знаходять її, через що дуже страждають. Однак саме віднайдена рівновага, до якої ці жінки так прагнуть, якраз і стала б для них справжньою трагедією, стала б, як слушно зауважує М.Євшан, “стагнацією” в їх духовному розвою, “затраченням того всього, що єсть поезією, шуканням, красою, поривом, переживанням високих настроїв” [48; 502], саме того, чим вони дійсно живуть, що тримає їх у житті.

Героїні Кобилянської завжди прагнуть, інколи навіть підсвідомо, пережити все нові й нові враження. Серед таких шукачок нових ситуацій найбільш колоритна постать – талановита піаністка Аглая-Феліцітас. Ця дівчина відчуває у собі стільки

нереалізованих сил, стільки нерозтраченої енергії, що їй, щоб жити, потрібна свобода, широкий простір, бурхливий, розмаїтий світ, пронизаний музикою, і все нові акції – інакше вона загине. “Характер героїні, – писала Кобилянська в автобіографії, – трохи несамовитий і, як німці кажуть, “bizarri” (химерний. – Л.П.) [155; 218]. Вона сповнена разючих контрастів і протиріч, які вбивають і одночасно живлять її вічно спраглу душу, що замикає “небо й пекло в собі”. Аглая-Феліцітас – це справжній “хаос”, з якого має народитись “мерехтяча танцююча зірка”, “будуча слава”.

В інших жіночих постатях подібного типу, як і в образі Аглаї-Феліцітас, письменниця також зосередила, на думку Д.Козія, “всі характеристичні риси мистецьких вдач”: самотність і замкненість, “гордий, капризний елемент” в душі, надвишок “якоїсь сили”, що невпинно шукає відповідної для себе акції” [84; 424-425]. Так панночка з новели “Природа” пристрасно любить бурю, силу, змагання, прагне їх. Проте її власна не звикла до праці сила, так і не реалізувавшись, “переходила в хворобливу, безпричинну тугу” [9; 1; 402]. Такою ж химерною і тужливою, хоча більш діяльною, є героїня нарису “Impromptu phantasie”, яка дуже нагадує юну Кобилянську: “Ніжна, вразлива, немов мімоза, з сумовитими очима”, що “плакала з смутку невиясненого”. А іншим разом – “бувала знов пристрасною, глибоко зворушеною істотою” [9; 1; 458-459], що прагнула душею з бурєю зіллятись.

Як бачимо, героїні О.Кобилянської – це виразно окреслені індивідуальності, що приваблюють своєю небуденністю, оригінальністю вдачі, вродженою душевною тонкістю. Вони уникають міщанського оточення, не приймаючи його філістерських законів і приписів. У них своє бачення життя, що не існує поза сферою мистецтва і свободи. Це – горді й вольові натури, свого роду “наджінки”, стоїчні, цілеспрямовані й сильні. Але одночасно вони ніжні й добрі, благородні і чесні. За їх зовнішньою силою криється ніжне жіноче єство, що потребує міцного чоловічого плеча і підтримки. Вони, за справедливою оцінкою О.Бабишкіна, “красиві в своїй духовній суті, в своїй зібраності, гармонійності, в своїх почуттях – то цнотливо-

сором'язливих, то жагучих і пристрасних” [1; 68]. Однак таким натурам важко знайти відповідну, співзвучну їм душу, яка б зрозуміла і осягнула їх глибіню.

Усіх цих жінок об'єднує спільне прагнення “повного життя”, але шукають вони його, як зауважує О.Маковей, на різних дорогах [22; 63]. У кожної з них, відповідно до її душевної організації, своє розуміння любові і подружнього зв'язку. Письменниця, порушуючи дану проблему, що є наскрізною в її творчості, передає широку гаму відтінків почуття кохання: від підсвідомої ніжної туги до пристрасно-еротичної чуттєвості; від щирої палкої закоханості до відверто-цинічного матеріального розрахунку. Почуття її героїнь проходить різні рівні свого розвитку та інтенсивності, проте жодна з цих жінок не має нічого спільного з дріб'язково-міщанським, прагматично-гешефтьярським сприйняттям любові. Їм швидше притаманна боязнь подружнього зв'язку, навіть із коханою людиною, як чогось, що може зруйнувати їх мрії відчуттям буденності, ніж чистий розрахунок і користь у любові.

Зокрема Аглая-Феліцітас, підсвідомо відчуваючи якийсь тонкий душевний зв'язок із професором Чорнаєм, що сповнює все її єство “плачем і щастям”, усе ж відкидає його пропозицію про одруження, вбачаючи в цьому перешкоду на шляху до осягнення своєї мрії, буденний обов'язок, що обмежить її свободу, вбивчу рівновагу, кінець своєї історії. Її жахає буденність, “реалізм в любові”, що “ламає крила”, а також та “замкненість”, з якої “нема вже виходу”, що її криє в собі подружжя. Не визнає дівчина і “вільної любові”, яка, на її погляд, є якась неправдива, “невикінчена й при тім ординарна своїм змістом” [9; 5; 101]. Та й сама “любов” уявляється Аглаї-Феліцітас якоюсь ледь вловимою, химерною мрією, тугою за чимось прекрасним і нездійсненим. Проте навіть цю дивно притягаючу, лоскітливу тугу Аглая-Феліцітас, дівчина з якоюсь незбагнено-трагічною роздвоєністю в душі, сприймає як “таємничу простору силу”, як “нешастя”, і підсвідомо цурається її – хоче і не хоче любити. Це своєрідна, за влучним визначенням М.Сріблянського, “тамсунівська любов *мука-гра*” [51; 107]. Аглая-Феліцітас прагнула бути з'єднаною з коханою людиною тільки тугою, але, як зауважує М.Євшан, “тою тугою, що вишляхетнює наші почування і перетоплює їх в

дороге каміння, а росте і набирає тим більшої сили, чим даліше предмет туги” [48; 503]. Коли ж цей тонкий душевний зв’язок, ця любов-туга розривається, будучи через прикрий випадок, через непорозуміння споганеною брудним підозрінням, помирає невдовзі і сама Аглая, що, ніби собі на глум, носила ім’я Феліцітас – “щаслива”. Помирає з жалю і туги за розбитою мрією, за нескінченою мелодією своєї химерної душі, в якій, “всі струни порвалися”.

У цій незвичайній постаті талановитої дівчини авторка намагалася втілити своєрідний артистично-індивідуалістичний, мистецький тип, сповнений глибинних протиріч і дисонансів, музики, краси і якоїсь дикої, динамічної гармонії, з усією повнотою притаманного йому світобачення. Висловлюючи своє захоплення образом Аглаї-Феліцітас, Х.Алчевська в листі до М.Мочульського від 27/ІІІ 1916 р. писала: “...Я тільки таку людину розумію, тільки в ній бачу ідеал!..” [58; 496]. Та й сама О.Кобилянська у своїй автобіографії наголошувала, що в цей твір вона вклала “*последні лілії* своєї душі і молодих іще почувань” [155; 218].

Любов, як і поняття свободи, є однією з основних складових художньо-етичного ідеалу О.Кобилянської і розглядається письменницею в різних аспектах: любові до ближнього, батьківської любові і любові чоловіка та жінки. Останній же аспект, зокрема кохання чоловіка та жінки, крім вищевказаного чисто платонічного його розуміння як мрії-туги, Кобилянська розкриває, як констатує С.Пригодій [153; 23], у трьох основних напрямках: миттєвий спалах пристрасті, збуджений інстинктом, людською “природою”; міщансько-егоїстична любов з розрахунку і, нарешті, ідеальне кохання “вищих людей”.

Поняття любові для письменниці не є чимось буденним і прозаїчним. “В любові я поважна і глибока як смерть” [10; 268], – зауважує Кобилянська в листі до болгарського письменника П.Тодорова від 25/ІІІ 1901 р. В її розумінні, любов – це свята, велика і вічна сутність. Без такого чистого і глибокого взаємного почуття подружній зв’язок чоловіка та жінки перетворюється на звичайну ділову угоду, що стало традиційним у міщанському світі. Духовне поневолення жінки в присилуваному “подружньому ярмі” викликало гарячий протест в свідомості Кобилянської, однак це не дало їй підстав кидатись в протилежну крайність –

проповідувати і поетизувати “вільну любов”. Безумовно, письменниця, будучи послідовною у своїх змаганнях за визволення жінки з духовного рабства, не могла індиферентно обійти домагання жіноцтвом права на вільний вияв своїх почуттів. Проте всі ті картини у творах Ольги Кобилянської (“Природа”, “Valse melancolique”), де вона, як зазначає М.Мочульський [41; 149], “в дуже делікатний спосіб, дотримуючись художнього такту”, говорить про “вільну любов”, пронизує якась безутішно-сумна мелодія, що лине, здавалось би, з самої глибини зраненої душі. Хоча для героїнь вищезгаданих новел Кобилянської (зокрема дочки адвоката і малярки Ганнусі), на відміну від Аглаї-Феліцітас, поняття любові – це щось реально-притомне, навіть еротичне, у творах письменниці немає і натяку на фотографічні (натуралістичні) подробиці життєвих обставин. В цих новелах, як зазначає Леся Українка в листі до О.Кобилянської від 18-30/І 1900 р., “найсильніші місця подібні до fortissimo доброго піаніста, що ніколи не буває різке” [165; 160]. Прагнучи надати образам своїх героїнь психологічної життєвості і мотивації, письменниця зосереджує увагу на їх душевних переживаннях, намагається передати всю гаму їх почуттів (від жагучо-притаєної закоханості до байдуже-холодного, хоча й гірко розчарування). Проте все ж помітна деяка програмовість і напередзаданість у діях і вчинках цих героїнь, адже, як зауважує О.Грицай, “все те, що є [...] жагучою стихією, кипучим, сліпим почуттям – не є властивою областю таланту Кобилянської” [61; 240].

Письменниця підносить любов до рівня, на якому стоїть мистецтво, а втім, навіть вище нього (згадаймо слова героїні фрагменту “Valse melancolique”, Марти: “Штука – то великий чоловік; але я сказала би, що любов – більший” [9; 2; 374]), тим самим визнаючи за нею не тільки красу, силу і невмирущість, а ще й творчу сутність, що може змінювати світ і людину, духовно збагачувати і підносити її. Тоді як її героїні-“емансипантки” дещо легковажать любов, беруть її надто поверхово. “Любити... байка!” – каже художниця Ганна. Проте жодна з них не відчувається щасливою в особистому житті. Це визнає героїня новели “Природа”, яка марила про щастя, вижидала його щоднини. Вподобаному гуцулу ця дівчина, очі і усміх якої, як часто підкреслює авторка, “безконечно сумні”, говорить: ”...Я така, що не має

щастя...” [9; 1; 413]. Адже для цих жінок любов – це ще одна нагода, ще один спосіб самоствердження у житті. Тож цілком має рацію Ю.Кузнецов, стверджуючи, що випадкова зустріч і зближення панночки, дочки адвоката, з гуцулом – то лише спроба героїні “довести собі, що в коханні вона є такою ж вільною людиною, якою хотіла б бути і в соціальній сфері” [150; 139]. Їх короткочасний зв’язок не має будучності, бо між ними – значний соціальний, а що ще більше вагомо – культурний бар’єр. Так само позбавлена майбутності і “любов” малярки Ганнусі, яка, за висловом Д.Лукіяновича, “сміливо понесла консеквенції (наслідки. – Л.П.) “панни” з “Природи” [91; 139], до італійця, “батька її дитини”, котрого вона, врешті, покидає, забравши з собою сина, бо “не могли погодитися в способі життя”. Отож зображені в новелах Кобилянської “Природа” і “Valse melancolique” “вільні” стосунки, не скріплюючись ще в зародковій ніякими високими почуттями та обов’язками, навіть найменшою духовною близькістю, розриваються так само швидко, як і виникають.

Таким чином, поняття “вільної любові”, відкидаючи будь-які взаємні обов’язки, виключає і визначальну рису справжньої любові, на якій завжди акцентуватиме письменниця, а саме: її спрямованість у вічність, у майбутнє, що полягає у народженні, а особливо – спільному вихованні дітей, виробленні з них гідних взірців для наступних поколінь свого роду. На цьому кардинальному принципові шлюбу і любові наголошує навіть “женоненависник” Ф.Ніцше, закликаючи створювати шлюб, сповнений до кінця любов’ю, “раз і назавжди”, щоб не тільки свій рід продовжувати, а й “вгору рости”, вдосконалюючи себе і виховуючи у своїх нащадках прагнення до вищого [174; 69-71].

Подібне розуміння любові притаманне Софії Дорошенко, ще одній героїні новели “Valse melancolique”. Софія – своєрідний тип “вищої людини”, якому не судилося розвинутися вповні. Стоїчна, замкнута вдача героїні надійно приховує всі бурі й катастрофи, що роздирають її стражденну душу. І лише музиці, що єдина була її світом, її прихистком, своєму фортепіано Софія звіряє усі свої болі й печалі. Це одна з найтрагічніших постатей у творчості О.Кобилянської і в той же час одна з найбільш близьких письменниці своєю тонкою душевною організацією й артистичним світобаченням. Можна з певністю твердити, що в образі Софії

Дорошенко О.Кобилянська прагнула втілити свою “поранкову душу”, а також власне розуміння життя і свободи, щастя і любові.

Саме Софія в поєднанні із своїм обранцем і мала репрезентувати ідеал любові “вищої людини”, про який писав Ніцше. “Я не з тих, що в міру люблять!” [9; 2; 384], – говорить вона одного разу товарищці Марті. Її любов, дійсно, небуденна: “Таку широку любов, що мала мене вповні розвинути, ні, розцвісти мала мене, віддала я йому (коханому. – Л.П.). Не від сьогодні до завтра, лиш назавсідги [...] Мав стати сонцем для мене, щоб я розвинулася в його світлі й теплі вповні...” [9; 2; 389]. Настільки високі стосунки можливі лише між “високими” людьми, однак, коханий Софії виявився людиною низької, міщанської натури, дрібнодухою і корисливою. Любов коханої дівчини була “заширокою” для нього, щоб міг її зрозуміти і відповісти взаємністю, тож він попросту, як каже Софія, “втік”. Страшна трагедія, яку пережила вона зі зрадою друга, загартувала і виточила її неприступну гордість, виробила в ній якусь, здавалося б, закаменілу вдачу. Найболючіше вразило Софію те, що чоловік, який був її ідеалом, виявився “мужиком” у найнижчому значенні цього слова. Він “продав” свою любов іншій жінці за масток, не зумівши в свій час оцінити небуденність вдачі коханої дівчини. За його низьким розумінням, вона була “лише до любові” і не належала до “тих, що їх береться за жінки”. Адже філістерська “мораль” не мала за ідеал дружини жінку гострого розуму, незалежної вдачі і високих духовних запитів. Цими рисами Софія Дорошенко нагадує ліричну героїню новели “*Impromptu phantasie*”, однак відрізняється своєю стоїчною і високою, майже античною, трагічністю, глибиною якої переважає навіть такий складний образ, як Аглая-Феліцітас (“За ситуаціями”).

Вищезгадані героїні О.Кобилянської, а також панночка з “Природи” та малярка Ганнуся з “*Valse melancolique*”, незважаючи на свою надзвичайну духовну силу і міць, як зауважує М.Євшан, “належать до розряду тих людей, які для життя залегкі та делікатні [...] Красотою своїх душ вони злоби дня побороти не можуть – поміж ними і життям стає прірва” [46; 204]. Навіть тоді, коли героїні Кобилянської, ігноруючи думку міщанського оточення, намагаються жити повним, гармонійним життям, їх щастя все ж має відтінок смутку. Суворе життя немилосердне до таких

ніжних істот, які тримаються у бурхливому морі новочасного буття лише силою свого духа і гордості, чистої і світлої, як і їх душа, а від необережного, грубого дотику буденності в'януть і нидіють або ж ламаються і гинуть (Софія Дорошенко, Аглая-Феліцітас).

Втім, поряд із високоартистичними, духовно сильними і водночас надзвичайно вразливими й слабкими супроти згубної сили буденщини натурами О.Кобилянська подає в новелі “Valse melancolique” інший образ – образ “доматорки”, “вродженої жінки і матері” Марти, якій, за словами Ганнусі, “належить царство на землі”. Майбутня учителька Марта, духовним прототипом якої, як можна судити з листа Кобилянської до О.Маковея від 6 травня 1898 р. [9; 5; 342], стала близька подруга письменниці Ольга Устиянович, – добра і любляча товаришка. Щоправда, образ Марти позбавлений тієї високої туги за нездійсненим, тієї непогамовної “жаги за красою”, якою живуть її подруги – артистичні натури. Її щастя просте і звичайне. Але постать Марти не втрачає через це своєї привабливості і якоїсь тихої і світлої, хоч і непориваючої краси. Ця дівчина є втіленням справжньої, жертвовної “любові до ближнього”, про яку говорить св. апостол Павло у своєму Першому посланні до коринтян (глава 13), що вона милосердя має, не заздрить, не пишається, не гордує, не допоминається свого, не роздрознюється, все терпить. Своєю любов'ю Марта здатна “світ обняти”. І вже сама ця здатність – безкорисно любити людей, жертвуючи себе, свою працю для них “з напору вродженої доброти, без намислу і без претензій до подяки” – робить її щасливою. Марта, як говорить про неї Софія, – “тип тих тисячок звичайних, невтомно працюючих мурашок, що гинуть без нагороди, а родяться на те, щоб любов'ю своєю удержувати лад на світі...” [9; 2; 384].

Пізніше у творчості О.Кобилянської цей образ дістане подальший розвиток в інших постатях ідеальних дружин і матерів з такою ж біблійною добротою і любов'ю, проте з вищими духовними ідеалами і глибшим розумінням свого материнського обов'язку (“Думи старика”, “Апостол черні”). А в охопленому колі творів (“Природа”, “Impromptu phantasie”, “Valse melancolique”, “За ситуаціями”) все ж переважає своєрідний мистецький тип особистості, що представляє початковий

художньо-етичний ідеал письменниці. Цьому артистично-індивідуалістичному типові характеру властивий нестримний потяг до волі, краси і гармонії, прагнення до творчої самореалізації, до визволення з пут буденщини, з вузького й задушливого світу, де панують закони і приписи філістерської моралі. Героїні О.Кобилянської даного абстрактно-гуманістичного типу ще не виявляють чітких громадсько-політичних чи національно-патріотичних поглядів і переконань, проте вони є активним чинником в мистецькому розумінні, маючи палку віру в гасло: “Краса врятує світ!”. Це, насамперед, високодуховні, багаті особистості, непересічні індивідуальності, у свідомості яких нероздільно спаяні поняття добра і краси.

3.3. Громадсько-інтелектуальний тип характеру у творах Кобилянської з життя української інтелігенції

Жіночі характери, що протистоять оточуючому їх світові з його нищою “мораллю”, завжди були об’єктом творчої уваги О.Кобилянської. Поряд із витонченими, гордими і незалежними, проте трагічно беззахисними перед суворою буденною дійсністю жінками у творчості письменниці постають жінки твердої вольової вдачі, духовно і фізично сильні, здатні змагатись за своє майбутнє, відстоювати свої погляди і переконання. Висловлені в рефераті “Дещо про ідею жіночого руху” думки про те, що жінка має домагатись своїх прав на повноцінне людське життя і боронити їх, а також, по змозі, допомагати й іншим товаришкам на цьому шляху, розвиває Ольга Кобилянська і в новелі “**Мати Божа**” (1894). У цій символічній, лірико-філософській фантазії авторка знову підносить гасло: “Любов і краса врятують світ”. Лише, як стверджує письменниця, потрібно вдосконалювати себе до ідеальності, плекати в собі душевну красу, благородство, чистоту, гідність і одночасно гартувати свою фізичну й духовну силу, виховувати в собі почуття особистої відповідальності не лише за власне майбутнє, а й за долю всіх принижених і зневажених, готовність до самопожертви в ім’я високої мети. Щоб протистояти злу, насильству людини над людиною, котре суперечить всезагальному гуманістичному принципу свободи особистості, треба мати, як говорить Матір

Божа, символічна постать з однойменного твору Кобилянської, “доволі сили і любові”. А щоб перемогти, недостатньо лише мовчазного внутрішнього протесту, потрібне відверте, наполегливе і цілеспрямоване змагання безпосередньо кожної свідомої особистості.

Саме такі, гордо-аристократичні, певні себе жіночі характери й зобразила письменниця в повістях “Людина”, “Царівна”, “Ніоба”, “Через кладку”, новелах “Що я любив”, “Він і Вона”. Ідеальною сферою цих жінок вже не є винятково мистецтво та його вимоги і закони, хоча вони теж виявляють неабияке замилювання музикою і малярством. “Свобідний чоловік із розумом – це мій ідеал” [9; 1; 227], – говорить Наталка Веркович (“Царівна”), висловлюючи, таким чином, думку й інших героїнь вищезгаданих творів О.Кобилянської. Характеристичні ознаки цього ідеалу можна прикласти і до них самих, адже, як зауважує письменниця в листі до О.Маковея від 13/І 1899 р., визначальна риса вдачі Наталки полягає в тому, що “вона думає” [10; 234]. Ці жінки відзначаються високою самосвідомістю, розумінням себе, насамперед, як людини, незалежної самоцінної особистості з усіма належними їй від природи правами. Героїні Кобилянської доволі активні у здійсненні своїх задумів, непохитні у своїх переконаннях, тож дехто з них, волею авторки, таки досягає бажаного “полудня”, як Наталка Веркович та Маня Обринська (“Через кладку”). А інші, хоча й не здобувають ще перемоги, проте вже знаходяться на вірному шляху і прямують у вірному напрямку, як Зоня Яхнович (“Ніоба”), Софія Добрянкович (“Він і Вона”) і героїня новели “Що я любив”, або ж із любові до ближніх жертвують собою, своїм “я” заради їх порятунку, як Олена Ляуфлер (“Людина”).

Цих героїнь на відміну від представниць попереднього, артистично-індивідуалістичного типу характеру, які у своїх зацікавленнях не виходили за межі особистісного та мистецького кола проблем, цікавлять також і громадсько-політичні питання. Їм не байдуже становище українського народу, і зокрема, українського жіноцтва, доля якого, в їх розумінні, нероздільна з долею всього народу, адже в жіночих руках лежатиме “управа майбутніх характерів”. І це для героїнь О.Кобилянської не якась абстрактне поняття, вони і свою власну долю не відділяють

від долі народу. Так Наталка Веркович називає себе донькою “українсько-руського народу” і свято вірить у свої сили і в могутню силу свого народу, в те, що і для них “виб’є також година полудня”. Бо ж неможливо, щоби “в їх житті не засяли такі хвилини, котрі свідчили би твердо об їх здібностях до самостійного існування і якійсь своєрідній красі, що не дається нічим притьмити” [9; 1; 387].

Героїнь Кобилянської, зокрема Зоню Яхнович, захоплюють і глибоко зворушують такі прикмети і характерні риси українського народу, як його велика щирість і природна могуть, надзвичайна схильність жертвувати собою для інших і дар пристосовуватись до всього, хоча б і найтяжчого, його нахил до поезії, м’якості й чутливості, його музикальність. Проте вони далеко не ідеалізують народ, ясно бачачи і його вади та негаразди. Їх, як і саму письменницю, неприємно разить “неестетичність” народу, “будь у словах, будь у поведенні чи в привичках” [155; 216], але ще болючіше вражає його низька національна самосвідомість, темнота й неосвіченість, гнітить його невимовне убожество і ті утиски, зневага й занедбання, які він, угинаючись, зносить. Героїні-інтелігентки (Наталка Веркович, Зоня Яхнович) порівнюють становище і рівень розвитку свого народу з іншими, вільними й могутніми висококультурними європейськими націями, і тим виразніше й жахливіше на їх тлі проступає колоніальна пригнобленість і приниженість вкрай знесиленого й знеохоченого рідного народу, що має, за словами Наталки, натуру багато обдаровану, але напоєну наскрізь смутком, перейняту схильністю до терпіння і туги. До дії, до змагання такий народ потребує зовнішнього імпульсу, зрушення.

Цей імпульс, за переконанням письменниці, має іти від найбільш свідомої й освіченої верстви народу, його “вищвіту”, як говорить героїня повісті “Ніоба”, Анна Яхнович, – інтелігенції, і є навіть її безпосереднім обов’язком. Достойне виконання такого обов’язку вимагає від інтелігента високої свідомості й жертвовності, сильної волі і мужності, моральної чистоти і стійкості. Отож провідник народу, як вважає Кобилянська, має бути дійсно “вищою людиною”, мудрим, наполегливим і цілеспрямованим борцем. Зокрема, в уста одного з героїв повісті “За ситуаціями”, Йоганеса Шварца, авторка вкладає символічні слова: “...Щоб сам якийсь народ став великий, свободний і сильний, то треба, щоб ідеал мужчин, жінок і дівчат був не

терпеливий мужик, а нетерпеливий войовник, котрий був би згоден орудувати в потребі більше мечем, як плугом. І то не сліпою скаженістю, а еллінською мудрістю” [9; 5; 92-93]. Таким чином, перефразувавши вислів О.Грицяя, можна сказати, що на цій мажорній ноті “сумовита пісня “Valse melancolique” у творчості О.Кобилянської закінчується і починається “боеве слово [...] в боротьбі за волю, не тільки вже волю індивідуума, а народу як нації” [64; 306]. Проте сучасна Кобилянській українська інтелігенція в своїй переважній більшості не відповідала таким високим вимогам. Її представники здебільшого провадили пересічне і беззмістовне дрібномістечкове існування. Ця безідейна і здеморалізована, байдужа до всього, що не стосується маєтку і кар’єри, інтелігенція, яка представлена у творчості письменниці образами Ляуфлерів (“Людина”), Івановичів та Маєвських (“Царівна”), пані Олесь (“Через кладку”), очорнює та висміює будь-які прояви дійсно високодуховного, поступового життя, задовольняючись винятково “шлунковими” інтересами. Цілий світ, ціле життя цих людей нагадує, за висловом одного з героїв повісті “Царівна”, Івана Марка, “морську тишину” під палючим сонцем, в якій “багато-багато гнилі”.

Інші, так би мовити, ідеальні герої О.Кобилянської, представники нової, свідомої національної інтелігенції – Стефан Лієвич та Олена Ляуфлер (“Людина”), Наталка Веркович (“Царівна”), Нестор і Маня Обринські (“Через кладку”), Зоня Яхнович (“Ніоба”), не визнають подібного застою як в особистому, так і в громадському житті. Вони обирають “вихор” – боротьбу, змагання. Щоправда, і вихор на морі приносить смерть, проте, як говорить Іван Марко, це вже “іншого роду погибель”, що імponує сильним духом і тілом, підносить їх і окрилює, адже “в ній гине чоловік бодай з піднятою головою, бореться і за себе, і за других, гине хоробро, коли тим часом там у тишині гине, мов собака” [9; 1; 268-269]. Не зносячи ніякого душевного застою, “стоячої води”, ці інтелігенти прагнуть самі стати “свіжим подувом вітру”, “вихором”, який очищує суспільство з “гнилі”, перетворює його. Своїм інтелектуальним розвитком і духовними запитами вони давно переросли межі вузького світу так званого “вищого” товариства і почуваються в ньому чужими і самотніми. Їх, як зокрема героїню повісті Кобилянської “Через

кладку”, Маню Обринську, непокоїть, що між українцями настає “час упадку духовного життя і моральних вартостей”. Вони зневажають своє філістерське оточення, не приймаючи і засуджуючи байдужість цих освічених і “культурних” людей до проблем свого народу.

Отож герої Кобилянської вирішують іти своїм, раз і назавжди обраним шляхом, не зважаючи на думку оточення. Відчуваючи в собі внутрішню силу до змагання з філістерським світом, де, як говориться в епіграфі до першої частини повісті Кобилянської “Людина”, “всюди панує брехня [...] А правда відважується виповзати зі свого кутка не інакше, як закутана в привабливо-яскраві ганчірки...” (в тексті – німецькою мовою. – Л.П.) [9; 1; 45], вони прагнуть бути насамперед “самі собі ціллю”, щоб очиститися з бруду буденщини, щоб жити іншим, повним життям, завжди залишатися чистими, гордими й сильними і не піддаватися “немочі і лжі”. Ці герої певні своєї перемоги, адже перед ними ясна і висока мета – здобути таку свободу, щоб могли розпоряджатися своїм життям за власним розумінням і уподобанням, тобто стати володарем своєї долі, стати “вищою людиною”. Саме ця думка закладена і в символічній назві повісті “Царівна”, твору, який є, за словами письменниці Ірини Вільде, “літературним заповітом” О.Кобилянської [86; 207].

Прямуючи до висот духу, її герої не чекають від долі легкого життєвого шляху без будь-яких перешкод і знають, що кожен з них, насамперед, мусить “побороти сам себе”, свій рабський дух, свою залежність від обставин, від грубої, гнітючої влади матеріального життя; витончити і вдосконалити свою особистість, загартувати волю і характер. Удосконалюючи себе духовно, підносячись все вище над “товпою” – недалеким і байдужим оточенням, вони не лякаються самотності, не бояться бути незрозумілими для “буденних умів”, бо індивідуально сильні, горді і певні себе. Їх щастя – високе і незвичайне. В них живе туга за чимось досконалішим, вільним і викінченим. Це своєрідний, сповнений гідності, шляхетності і самосвідомості тип характеру з переважаючим у ньому “аполлонівським первнем”, тобто творчим спрямуванням, в якому поєднується свобода від розгнuzданих поривань і мудрий спокій. Маючи сильну і тверду вдачу, герої Кобилянської належать до тих натур, які, за влучним висловом І.Франка,

“скорше вломляться, а зігнути не дадуться” [175; 64]. Для них життєво необхідна “свобода волі” – право самому вирішувати свою долю. Вони прагнуть самостійно триматися у житті, щоб не коритися ні перед якою грубою силою, що зневажає в них людину. Особиста свобода і незалежність – перша умова їх щастя. “Сам! Велике, горде слово!” [9; 4; 64], – захоплено говорить герой повісті “Через кладку” Богдан Олесь, який довгий час змушений був коритися деспотизму власної матері.

Особливо ж мріють жінки “мати таку свободу, щоби бути собі ціллю”, адже їх становище у суспільстві було найбільш безправне і принижене. Неосвічена і непередбачена до самостійного життя, дівчина змушена була чекати, доки хтось із чоловіків захоче взяти її за дружину і надати їй таким чином поваги і значення в суспільстві, що вже само собою принижувало і топтало її людську гідність. У Кобилянської, як зауважує О.Грицай, з’являється “щораз більше сміливих революційних думок про нашу жінку” [60; 38]. Письменниця створює образи дівчат, які під впливом читання, самоосвіти перейняли вищими ідеалами і яких вже не задовольняє таке ординарне щастя, як вийти заміж, зробити “блискучу партію”. Вони прагнуть повноцінного життя, всебічного розвитку своєї особистості, реалізації своїх мистецьких здібностей і нахилів, тому й не вбачають у шлюбі “одинокі і головної цілі” свого існування. Так Наталка Веркович, яка прагне стати “царівною” своєї долі, говорить: “...Чи не можна бути чиеюсь жінкою і любити, попри чоловіка, і працю або яку-небудь штуку: малярство, музику, літературу, – одним словом, любити світ божий в цілій його величі, з різномірними його [...] чудесними об’явами?” [9; 1; 277]. Таким чином, цілком можемо погодитись із твердженням В.Дорошенка, який писав: “Її (зображена О.Кобилянською. – Л.П.) жінка – се молода, жива людина, що рветься з наложених на неї філістерським осередком пут. Жінка-протестантка. Не криклива, зманерована “емансипантка”, не химерна гістеричка й не безпола суфражистка, але молода [...] жінчина, що хоче волі й освіти, рветься до краси й знання, до повноти життя, а не хоче бути тільки куховаркою й підложницею” [59; 71].

Героїнь Кобилянської обурює зневажливе ставлення чоловіка до жінки: “мужчина – то “все”, а жінка – то “нічого”, як висловлюється одного разу кузен

Наталки, Муньо, бездушна і обмежена людина. Але ще більше вражає те, що й самі жінки, представниці т.зв. “старого світу”, як пані Ляуфлер (“Людина”), тітка Наталки – Павлина Іванович (“Царівна”), пані Олесь (“Через кладку”), сприйняли цю “понижаючу” філософію і погодились із нею, та ще й виховують в її дусі своїх дітей і засуджують усяку свіжу, горду й незалежну думку. Та навіть і ті з жінок, що з розумінням ставились до високих поривань нової молоді, зламані життям, також підкоряються існуючому стану речей. Зокрема, учителька музики вдова Маргарета радить своїй улюбленій учениці Олені Ляуфлер прийняти освідчення байдужого дівчині багатого чоловіка задля забезпеченого майбутнього.

Олена й сама добре розуміє, що незабезпечена і самотня жінка без фахової освіти, дійсно, є “недокінченим, неповним сотворінням”, а отже, і не в силі самостійно утримувати себе в житті та ще й допомагати родичам. Дівчина пам’ятає слова свого померлого нареченого, Стефана Лієвича, що єдиною “чистою і сильною зброєю” жінки у житті є знання. Проте усвідомлює, що, внаслідок матеріального краху родини, не зможе здобути вищу фахову освіту. Та навіть і тоді вроджена правдомовність і почуття власної гідності не дозволяє їй схибити, зрадити самій собі, своїм ідеалам. Олена, в душі якої живе пам’ять про Стефана Лієвича, про їх високе кохання і мрії на будучність, намагається “до останньої хвилини оставатись праведною”. Для неї неприйнятна сама думка про позбавлений любові, вимушений шлюб з розрахунку, який, у її розумінні, є “брудними відносинами”. Дівчина переконана, що гармонійне співжиття з чоловіком, який вважає жінку своєю рабиною, неможливе, тому, як і героїня алегоричної новели О.Кобилянської “Що я любив” (1896), відштовхує нелюбого, зарозумілого і цинічного залицяльника. Основні життєві принципи і переконання молодої дівчини найкраще розкриває епіграф до другої частини повісті “Людина”, взятий Кобилянською з твору одного з її улюблених німецьких письменників, Фрідріха Шпільгагена (1829-1911), “Завжди вперед”: “В мені живе любов до свободи і непохитна рішучість не дати нікому себе поневолити; ніколи не схилити своєї голови, коли проти цього протестує моя совість; жити так, як сам життя я розумію, і йти лише тим шляхом, що я його собі обрав, яким би він трудним не був, не даючи нікому ніяким підлещуванням, ніякими

погрозами звести себе із цього шляху...” (в тексті твору епіграф подається німецькою мовою. – Л.П.) [9; 1; 70].

Такі життєві постанови ріднять Олену Ляуфлер з іншими героїнями О.Кобилянської – Наталкою Веркович, Манею Обринською, Зонею Яхнович. В процесі розвитку їх характерів, як цілком справедливо висловила Леся Українка в листі до М.Павлика (16/III 1891 р.) стосовно образу Наталки, простежується “історія цілого нещасливого нашого інтелігентного жіноцтва” [12; 81]. Ці жіночі постаті являють собою “тип будучності”. Вони мають силу і відвагу відстоювати своє “я”, свою людську гідність в оточенні людей, часом і найближчих родичів, для яких шлюб із розрахунку є звичайною річчю, а от незалежність жінки та її чесна праця для себе вважається приниженням. Наділені сильною волею, критичним розумом та “аналізуючим і розважним” духом, героїні Кобилянської не бажають, щоб хтось інший вирішував їх долю в своїх інтересах, зневажаючи при цьому їх людські почування. На відміну від філістерського оточення, яке вважає людину нічим більше, як “розумною звіриною” [9; 1; 61], заслабкою проти немилосердної “прози життя”, для ідеальних героїнь Кобилянської, як і для самої письменниці, людина – “щось дійсно божеське”: високе, сильне і свободне, що може панувати над собою і обставинами. Тож вони, незважаючи на те, яким боком обертається до них життя, всіма своїми силами намагаються плекати у собі те “божеське” – свою чисту і “білу, мов голуб” душу.

Лейтмотивні образи “білого”, “білості”, як констатує дослідниця І.Демченко, буквально пронизують повість О.Кобилянської “Через кладку” [147; 18]. Носіями цих образів у творі виступають Маня Обринська та її брат Нестор, справжні “аристократи духу”, люди, які, за словами коханого Мані, Богдана Олеся, мають “герб шляхетства” не лише на своїй зовнішності, але й на душі. На думку І.Демченко, з якою не можемо не погодитися, проіннята уславленням “білості” повість Ольги Кобилянської “Через кладку”, своєрідний гімн “білому” як втіленню ідеалу, є, дійсно, унікальним у світовій літературі твором [147; 16].

Героїні Кобилянської – це, якщо мовити словами критика М.Мочульського, “пишні великі білі душі” [55; 165], які стоять високо над сірою міщанською юрбою

на своєму “біломрійному” п’єдесталі ідеалу, і ніяка груба сила не може змусити їх зійти з нього. Вони тверді у своїй вірі, добрі і шляхетні, сильні й витривалі, і тому саме на їх долю припадає найтяжчий хрест, який вони гідно й жертвовно несуть крізь своє життя. Наділені тонкою і вразливою вдачею, дівчата приневолені жити серед бездушного, байдужого і жорстокого оточення, що не розуміє їх високих, шляхетних поривань. Маючи гострий, критичний розум, мріючи про вищі студії, вони змушені здобувати освіту на власну руку, що їм, до речі, досить добре вдається. Дівчата обізнані з тогочасними суспільними теоріями, ведуть розмови про соціалізм, дарвінізм, про робітничий рух, жіноче питання; цікавляться науковою та художньою літературою. Але оскільки саме знання, як говорить товаришка Наталки Веркович, Оксана, “не чинить ще з чоловіка чоловіка”, то прагнуть також доповнити свою особистість, гартуючи свій дух, свої моральні чесноти. Не бажаючи іти второваними шляхами жіночої неволі, вони воліють самотійно утримувати себе в житті, ніж пов’язувати свою долю з чоловіком, якому не могли б віддати “ні серця, ні поважання”. Героїні Кобилянської виробляють в собі сильний характер, незламну волю і фізичну силу, але, не приймаючи “поверхової” емансипації, що “творить з жінки чоловіка”, в той же час плекають жіночність, витонченість і багатство своєї натури. Проте вони ні за що в світі не хочуть бути тим “нічо”, про яке говорив кузен Наталки; тою бідолашною істотою, якій “аж мужчина надасть смисл і значення”. Горді, вразливі і сильні, дівчата, як, врешті, й сама письменниця, не зносять “чутства покори”, співчуття і жалю над собою, від чого, як говорить Наталка, “дух дрібніє”.

Героїні Кобилянської люблять боротьбу, але таку, з якої людина виходить чистішою і сильнішою. Вони живуть за гаслом новочасного філософа Ніцше: “Чоловік зрікається великого життя, коли зрікається боротьби!” [9; 1; 235]. Як і німецький філософ, ці сильні жінки так само палають зневагою до слабкості і немочі, але насамперед – моральної, духовної. “...Ліпша смерть, як життя, опутане неміччю і брудом” [9; 1; 178], – говорить Наталка, дізнавшись, що її коханий, Орядин, піддався картярській пристрасті, “споганив себе безсильністю”. Героїні Ольги Кобилянської прагнуть вищого, вільного від усього, що принижує людську

гідність, життя, прагнуть “бути передовсім собі ціллю”, але не тільки для себе, а щоб “опісля стати або для одного чимсь величним на всі часи, або віддатися праці для всіх” [9; 1; 227]. Змагаючись за свої ідеали, дівчата протистоять своєму оточенню і навіть, як Олена Ляуфлер, – своїм батькам, які зневажали в ній Людину.

Проте саме її, Олени Ляуфлер, життя склалось найтрагічніше. “Хрест” цієї дівчини був найважчий, адже й вона була найсильнішою з-посеред усіх героїнь Кобилянської, але не байдужою, егоїстичною силою, а “несамолюбною любов’ю”. Втім, Олена й сама визнає: “...Я була між вами (родиною. – Л.П.) найсильніша, то хрест нести припало мені” [9; 1; 101]. На її дівочі плечі один за одним падали важкі удари долі: смерть коханого, студента-медика Стефана Лієвича, який був для неї “апостолом правди” і чи не єдиним світилом у житті; гультайство і самогубство брата Германа-Євгена-Сидора та пияцтво і, врешті, усунення з посади батька, цісарсько-королівського радника Епамінондаса Ляуфлера, що в сукупності призвело до розорення родини; намагання батьків схилити її до одруження з байдужим їй заможним чоловіком, задля порятунку зруйнованого маєтку. А згодом на незламну дівчину зсувається й увесь тягар клопотів по утриманню цілої родини. Олена стоїчно зносить і вимушене “духовне” заточення в темному, глухому селі, куди переїздить вкрай зубожіла родина, і навіть повідомлення про повний крах – продаж орендованої Ляуфлерами землі. І лише думка про страшну, нещасну долю, що чекає в майбутньому її молодшу сестру Ірину, яку вона дуже любила, ту повдовілу і хворобливу, хоч молоду ще жінку, яка жила зараз лише нею і яка й раніше була єдиною її однодумцею і товаришкою, спричинилася, як визнає сама Олена, до визрівання в її свідомості “плану” про одруження із заможним лісничим Фельсом, гарним, але обмеженим чоловіком, заради порятунку родини від абсолютної бідності.

Отож, як гадаємо, не є виправданою думка окремих дослідників [176], що дівчина не змогла протистояти життєвим обставинам і зламалася в нерівній боротьбі з ними. Тим більше не можемо погодитись із закидом письменниці з боку О.Грицяя в непослідовному розвитку характеру героїні: “Коли б ось Кобилянська з цілою послідовністю вже в першій оповіданню (“Людина”) була перевела психологію

справді висшої жіночої духовности, справді живучий характер того жіночого Спартака, який з божеською лютю в душі намагається розірвати окуви суспільно-товариських умовностей, то Олена рятувала б горде право своєї душі без огляду на інтереси родини [...] Олена одначе виходить все ж таки заміж, робить те, що “випадає” [61; 238-239]. На нашу думку, не життєвим обставинам не змогла протистояти Олена, а самій собі як Людині, добрій, шляхетній і жертівній, для якої вищим ідеалом у житті, як справедливо твердить С.Дігтяр [177; 29-30], є не “Übermensch” Ніцше з його егоїзмом та безоглядністю, а велика, всеохоплююча любов до людини, до ближнього. Її нездоланна горда сила не зупинилась ні перед втратою становища і маєтку, ні перед “самолюбством” родичів і прокляттям з боку морально здеградованого батька, яке, однак, боляче вразило дівчину, ні перед нуждою і тяжкою працею. Але через таку дійсно вартісну сутність, як любов, – щиру і безкорисну аж до самозречення любов її сестри до неї, Олена не могла переступити. Не було вже, по суті, і потреби у самому протесті, адже тепер її ніхто не змушував іти за нелюба, а Ірина навіть, як тільки могла, відмовляла сестру від цього кроку. Але, як відомо, Олена Ляуфлер завжди була твердою у своїх постановах. Дівчина не зламалась, не піддалась обставинам, вона до кінця повісті діє свідомо і виважено, навіть змагається із собою, суворо контролюючи і насильно приводячи в необхідну для “справи” відповідність не тільки свої дії, а й думки. Олена не зневірюється у своїх ідеалах і ні в якому разі не зрікається їх, а лише владним, надлюдським зусиллям волі здушує і присипляє їх у собі, так і не сплямувавши, якщо добре зважити, свої уста неправдою. Одним словом, ця відважна і рішуча дівчина не сходить зі свого високого “п’єдесталу”, а з ясною свідомістю і чітким розумінням чиненого “кидається вниз головою”, жертвуючи собою заради ближнього, і то без довгого надумування, які наслідки це матиме особисто для неї. Як бачимо, О.Кобилянська в повісті “Людина” виводить більш активну і безкорисну жертву “подружжя з розрахунку”, ніж Н.Кобринська в оповіданні “Задля кусника хліба” та Є.Ярошинська в образку “Женячка на виплат”.

Таким чином, ніяк не можемо звинувачувати героїню у непослідовності її вчинків – вона була і залишалася насамперед Людиною, самотійною і свідомою,

сильною і вільною розпоряджати собою, своєю долею за власним розсудом. А втім, вона навіть виросла, стала дійсно “вищою людиною”, змігши “подолати себе” в собі, заглушити власні, особисті почуття, бажання, заради вищого – життя і щастя ближнього, навчившись жертвувати не з примусу, а свідомо. Про чіткість і недвозначність авторської позиції щодо цього свідчать слова одного з героїв повісті Ольги Кобилянської “За ситуаціями”, Йоганеса Шварца, звернені до Аглаї-Феліцітас: “Коли ви будете свою хору сестру доглядати, замість слухати свого артистичного егоїзму, то це не буде обов’язок (обов’язок – то щось дуже звичайне), лиш щось більше. Це буде антична жертва, античного смислу. Одначе і це є *творчість*. Витворювання чогось нового на самому собі” [9; 5; 70-71]. Такими ж принципами керується у своєму житті й герой повісті “Ніуба”, маляр-“чужинець”, в зображенні характеру якого відчувається симпатія авторки. Отож, щодо вчинку Олени Ляуфлер, цілком поділяємо думку М.Євшана: “Очевидно – не можна кинути на неї каменем за брак витривалости, за зраду самій собі. Вона жертвувала себе, здобулася на те, що було для неї найтяжче!” [46; 200]. Такий фінал повісті видається досить-таки реалістичним і переконливим як для письменниці-гуманістки, однак Кобилянська разом з тим ще й велика ідеалістка, яка завжди і у всьому прагне до ідеалу. Тому “природний” фінал “Людини”, за словами М.Ласло [116; 332], все частіше замінюватиметься красивим і штучним “happy end” (“Царівна”, “Через кладку”, “Він і Вона”). Втім, саме “природний”, реалістичний фінал, як справедливо твердить О.Маковей [22; 52-53], якраз і надає “Людині” глибшого, порівняно з іншими повістями письменниці, драматизму.

Олена Ляуфлер – це, за визначенням О.Бабишкіна, “образ героїчний” [1; 48], – героїчний своїм стоїцизмом, здатністю протистояти знеособлюючому впливові міщанського середовища і своєю жертвовністю, сповненою якоїсь високої, античної трагічності. Ця героїко-трагічна настроєвість, що пронизує й інші центральні образи жінок-інтелігенток у новелах і повістях О.Кобилянської, створює характерний для буковинської письменниці морально-психологічний тип – “тип мучениці”. Внутрішню сутність цього типу влучно характеризує Леся Українка в листі до О.Кобилянської від 3 травня 1913 р. [178]. Маючи на увазі героїню своєї драми

“Камінний господар”, Долорес, яка своєю вдачею і життєвою позицією виразно нагадує героїнь буковинської письменниці, що була, за цілком вірогідним припущенням дослідниці з діаспори Ольги Вітошинської [129; 54], її прототипом, Леся Українка пише: “Се тип мучениці природженої, що все мусить гинути розп’ята на хресті, хоч би мала сама себе на той хрест прибити, коли бракує для того катівських рук” [178; 462]. Ці слова української поетеси з цілковитою певністю можна спроектувати й на образи героїнь-інтелігенток О.Кобилянської. Кожна з них, за словами “чужинця”-маляра з повісті “Ніоба”, несе у житті свій хрест. Кожна з них власноруч розпинає себе на ньому, – розпинає з вірою в людяність, в добро і любов, у кращу, “полудневу” будучність. Так Олена Ляуфлер, як уже згадувалось, без будь-якого примусу і, так би мовити, “з власної волі” занапащує свою особисту долю, зважившись вийти заміж за нелюба, задля порятунку своєї, безкорисно відданої їй сестри. Проте фінал повісті “Людина” має не лише трагічне, а й оптимістичне забарвлення. Придавлена смутком і душевним болем, Олена все ж намагається віднайти в майбутньому чоловікові привабливі риси і вірить, що та щира любов, яку вона запалила в душі свого обранця, “не зостанеться на неї без впливу”. Та, врешті, й сам лісничий Фельс у своєму ставленні до дівчини більш людяний, ніж його відкинений попередник – цинічний, самовдоволенний і зарозумілий доктор прав. Саме тому читачеві не віриться, як справедливо зазначає О.Бабишкін, що Олена Ляуфлер “не відродиться для кращого життя – хоч не для себе, так для своїх дітей” [1; 49].

Прагнучи стати “самій собі ціллю”, героїні О.Кобилянської, однак, не визнають “життя лише для себе”. Являючи собою, своїми думками, почуттями і прагненнями, “тип будучності”, дівчата, безнастанно працюючи над собою, все вище підносяться духовно над сірою міщанською “юрбою”, намагаючись вести за собою інших: “...Незважаючи ні на що, – говорить Наталка Веркович, – летіла би вгору, мов орел, і кликала ще й других за собою! [...] Я хотіла би, щоби всі українці були орлами!” [9; 1; 234-235]. Наталка, за словами Василя Орядина, представляє рід інтелігенції, яка “виробляється сама з себе” і “викликає поступ”. Особисте щастя не є визначальним у житті дівчини, хоча її душа безмежно спрагла любові. Саме цим, а

ще – більшою енергійністю, відрізняється Наталка від героїнь повістей німецької письменниці-феміністки Г.Рейтер “З доброї родини” (Агата) й італійської белетристки Неєри (А.-Р.Цуккарі) “Тереза”, з якими так часто порівнюють повість О.Кобилянської “Царівна” як сама авторка, так і критики її творчості, зокрема, О.Маковей [22; 58] і Леся Українка [28; 69].

Ольга Кобилянська, безумовно, не бачить свою героїню-інтелігентку самотньою у житті, але чоловік, який ітиме в житті пліч-о-пліч з нею, обов’язково має бути другом її ідей та ідеалів, і навіть вище стояти своїм інтелектуально-духовним розвитком, бути “сонцем” для неї, вести її за собою. Кохання між чоловіком і жінкою для героїв Кобилянської, як і для самої письменниці, – “свята, велика річ”. Однак в той же час вони добре розуміють, що побудувати повноцінне, щасливе й міцне подружжя виключно на самій лише любові також неможливо. Адже любов, за словами Наталки Веркович, має у собі якусь “метеликуватість”, ніжну, зникаючу мерехтливість, яку неможливо здержати. На думку ж Богдана Олеся, героя повісті “Через кладку”, любові властиво перемінюватися, “як весна в літо, літо в осінь, осінь в зиму, – і кінець” [9; 4; 10]. Отож подружній зв’язок, крім любові, має зміцнювати ще й духовна близькість чоловіка та жінки, подібність їх життєвих поглядів, принципів і позицій. Навіть філософ Ніцше, який не був надто прихильний до “прекрасної половини людства”, як чоловікові, так і жінці, радив не поспішати у виборі подружжя, бо нещаслива пара породжує мізерне потомство. А “вищу людину” може народити тільки подружжя “вищих людей” [174; 210].

Для героїнь Кобилянської важливо, щоб їх подружній зв’язок був міцним і тривалим, тому вони дуже вимогливі у цьому плані як до себе, так і до коханого чоловіка. Сповідуючи вищі ідеали і маючи силу змагатись за їх досягнення, дівчата бажають, щоб і їх обранці йшли цим “високим” шляхом. Зокрема, Наталка Веркович говорить про свого коханого: “Я хотіла би його бачити великим, значним. Великим – із характеру або значним – із праці для народу свого! [...] щоби був мені до кінця життя світочем” [9; 1; 228-229]. Вимріявши свій ідеал, героїні Кобилянської прагнуть ототожнити його з коханим чоловіком, але найчастіше трапляється, що вони люблять лише уявний образ, тільки бажане, а не дійсне. Зрозумівши це, дівчата

невимовно страждають, їх душі роздирають протиріччя між коханням і почуттям власної гідності, прагненням особистого щастя і усвідомленням свого обов'язку “жити не лише для себе”, розумінням правильності своїх життєвих переконань і принципів. Але, маючи дійсно сильну, незламну вдачу, героїні Кобилянської гідно протистоять внутрішньо слабким чоловікам, безхарактерним і слабовольним, амбітним і претензійним (які, до речі, здебільшого і представляють інтелігента-українця у творчості письменниці), ставлячи ідеал культури, гідності і свободи вище особистих потреб щастя і любові. Так чинить у стосунках з Василем Орядином Наталка Веркович, яка має “вроджене світло душевне, що позолочує все, на що лиш упаде” [9; 1; 305]. Проте, як говорять її знайомі, що не звикли до таких високих вимог, “духовна напруженість при ній просто замучує чоловіка” [9; 1; 257]. Таких життєвих принципів дотримуються і Зоня Яхнович, яку називають “вродженою жрицею краси”, і непохитна “аристократка духу” Маня Обринська, які не можуть прийняти як належне буденні і принижуючі риси своїх обранців: одна – деспотичності і “приземленості” вдачі свого нареченого, майбутнього священника, Олекси; інша – духовного “мужицтва”, рабського духу Богдана Олеся та відвертого і жорстокого цинізму стосовно неї його матері, яка тримала сина в постійній солодко-деспотичній опіці.

Але така життєва позиція цих героїнь не є для них самоціллю. Вони сповідують принцип: “приймаючи людину такою, якою вона є, ми робимо її гіршою; приймаючи ж її такою, якою вона повинна бути, ми змушуємо її бути такою, якою вона може стати”. Таким чином, той високий ідеал, який дівчата прикладають до своїх обранців, є не просто абстрактна мрія, а діяльна сила, що прагнучому дає можливість “вирости”, “випростати” свою душу, позбутись рабського духу.

Вважаючи головними відзнаками чоловіка його соціальну і національну самосвідомість, його дієвість у виконанні свого обов'язку перед народом, героїні Кобилянської не легковажать також і його моральними якостями. Коли ще Олена Ляуфлер з безмежної любові до Стефана Лієвича, свідомої і поступової людини, прощала окремі вади його характеру (був нудний педант, заздрисний і “гарячка”), то вже Зоня Яхнович, тонка і вразлива натура, якраз цих рис і не приймає у вдачі свого

нареченого. І, хоча й кохала Олексу з усієї душі, йде навіть на розрив з ним, коли виявилось, що він цілковито не бажає розуміти її духовні запити і що їх надто різнить “спосіб їхнього почування”. Звичайно, Зоня глибоко шанувала свого майбутнього чоловіка за його патріотичну працю (щоправда, інколи дівчину все ж прикро вражала якась ніби показна і надто голосна та бурхлива заповзятливість Олекси у громадській роботі), але вона ніяк не могла погодитись з його деспотичною натурою, що не вважала за потрібне рахуватися з її уподобаннями та вразливою вдачею і намагалась силою пристосувати її до своїх принципів.

Тож і не дивно, що дівчина, яка, за словами її сліпого небожа, мала у грудях “замість крамарської душі *саму одну арфу*” [9; 3; 129], назавжди зрікаючись того буденного, “практичного” щастя, що його пропонував їй, разом з тим принижуючи, зневажаючи її людську гідність, Олекса, всім серцем схиляється до шляхетного, інтелігентного й тонкого, наскрізь артистичного “чужинця”-маляра, який мав стільки розуміння, правдивої щирості і доброти для неї і з яким “неначе одну душу й одне почування становили”, знаючи напевно, що ніколи не зможе з ним поєднатись. Між ними не було, як каже Зоня, ніякої “любовної історії”, а лише “глибоке мовчання”. Такий особливий у творчості Кобилянської спосіб вираження найпотаємніших, вкрай напружених людських почуттів і переживань, як мовчазна розмова душ, відзначав О.Луцький: “Такою мовою говорять – коли найбільше хочуть сказати – Її люде [...] Ніхто у нас не підкреслював краси і урочистого чару мовчання так сильно, як Вона” [70; 8].

Отже, як бачимо, Зоня Яхнович, не терплячи, як і сама письменниця, ніякого галасу, також обирає самотність; обирає свободу від усякої пригнічуючої, деспотичної сили. Вона зуміла подолати себе, визволитися з пут буденщини і стати далеко вище її мізерних цінностей, її пересічного, банального щастя. Дівчина поборолла навіть страждання, яке потрясло до глибин і скристалізувало її душу, ще більше облагородило її. Зоня, як і всі інші ідеальні героїні-інтелігентки О.Кобилянської, ніколи не принижує себе у коханні. Відмовившись від надто прозаїчного і приземленого щастя-муки з Олексою, честолюбивим, амбітним і претензійним чоловіком, заради почуття власної гідності, заради чистої, нічим не

сплямованої пам'яті про “чужинця”, про їх невимовлене словами кохання, що мовчки з'єднало їх душі навіки, Зоня Яхнович здобуває натомість інше, чисте і високе, хоча й смутне і меланхолійне, щастя особистої свободи і гідності. Прагнучи відтворити напружений, сповнений невимовної трагічності внутрішній стан героїні, письменниця подає яскравий і неповторний за своєю експресивністю образ: “Ви [...] надіялися бачити мене жінкою, матір'ю і попадею, і воно було б, може, вийшло на добре [...] але тепер я стою перед тим усім, мов який упавший ангел! Небеса йому зачинені, земля замало небесна, і ціле його щастя – *то його ангельські крила*” [9; 3; 130]. Зоня Яхнович, як і герої Льва Толстого, одного з улюблених письменників О.Кобилянської, завжди й у всьому прагне “несамолюбної”, всеобіймаючої любові і доброти. Вона свідома того, що її чекає самотнє життя, але руки її, як сама говорить, не будуть бездіяльні. “Числіть усі, всі на мене” [9; 3; 131], – звертається Зоня до близьких і далеких. Характерно, що й епіграфом до повісті О.Кобилянська взяла текст тринадцятої глави Першого послання св. апостола Павла до коринтян – про любов, щодо якого в листі до О.Маковея від 3/І 1903 р. зазначала: “...Се, що він пише, то се таке велике, і глибоке, і прекрасне, і вічне, що ми ліпше не годні сказати” [9; 5; 526].

Такою ж чистою і непохитною “жрицею” несамолюбної любові і доброти, краси і культури людських відносин постає і Маня Обринська, героїня повісті “Через кладку”. М'яка і ніжна в поводженні, але невмолима і тверда у принципових питаннях своєї життєвої позиції, дівчина так само, як і Зоня Яхнович, зрікається свого особистого щастя заради збереження почуття власної гідності, а також задля духовного піднесення, ушляхетнення свого обранця. Аристократка духом і походженням, Маня Обринська також має в собі якусь невситиму жадобу за чимось досконалішим і кращим, імпульс до безупинного зростання – тобто те “щось”, яке любить “глибину кожного вчинку виміряти”, той “неподатливий елемент”, що дратує Олексу у вдачі Зоні, а Орядина – в Наталці Веркович, і який стоїть між нею і Богданом Олесем, перешкоджаючи зіллятись їхнім душам. Це та “вузька кладка” на шляху їх кохання, на якій неможливо розминутись і яку можна подолати, лише ідучи разом в одному напрямку, а не навпроти один одного. Обринська любить

Богдана “всіма нервами душі своєї”, але, як і Наталка Веркович – Орядина, любить його “таким, яким би мав щойно стати” [9; 1; 229]. Чітко усвідомлюючи своє становище і життєві завдання, які звикла вирішувати самостійно, Маня не може прийняти його приземленої натури, перейнятої тим “грубим матеріалізмом”, що нівечить найтонші порухи душі. Вдачу Обринської влучно характеризують слова одного з героїв повісті, доктора Роттера, сказані про подаровані ним дівчині “шарітки” (едельвейси): “Це наймиліший мені на світі цвіт. З виду скромний, з очима, що не бачили ніколи зла, сам тривкий і шляхетний. Хто хоче його здобути, мусить впорядкувати вперед свої сили. Він вершини любить” [9; 4; 303]. Отож, щоб здобути прихильність дівчини, Олесь мав побороти себе, визволитися, піднятися до її культурного рівня.

Не поділяючи окремих поглядів панни Обринської (особливо ж, що стосується жіночої самостійності), а Манину принциповість приймаючи спершу за звичайну дівочу “капризність”, Богдан, замість працювати над собою, навпаки, намагається побороти саму панну Обринську, її, як гадає, “завзятість”. Але в той же час підсвідомо відчуває, як ціла істота цієї незвичайної дівчини будить його самосвідомість, зрушує до чогось вищого і кращого. Будучи не задоволеним із себе і свого життя, Олесь починає усвідомлювати свою справжню суть, – за влучним визначенням М.Мочульського [55; 168], суть “рутенця”. Серед цілого ряду образів чоловіків-українців у творчості О.Кобилянської – Стефан Лієвич (“Людина”), Василь Орядин (“Царівна”), брати Яхновичі та Олекса (“Ніоба”), професор Чорнай та Йоганес Шварц (“За ситуаціями”), постать Богдана Олеся чи не в найбільшій мірі стала, за висловом С.Павличко, “уособленням слабкості, пов’язаної з традиційною українською старосвітськістю, патріархальним консерватизмом” [151; 72], втіленням безідейності і пасивності більшої частини української інтелігенції, яку він, як твердить М.Євшан [47; 487], і символізує у даному творі.

Образ Богдана Олеся цілком певно нагадує окреслений героїнею новели “Балаканка про руську жінку” образ інтелігента-русина, який ще “недозрілий мати жінку європейського виховання” [9; 3; 348]. Хоча на словах він не заперечує необхідності для жінки освіти і самостійності, але в реальному житті дотримується

зовсім іншої думки. Саме тому, палко кохаючи Богдана, але не поділяючи його розуміння “ідеалу” жінки, який він собі (щоправда, не без допомоги своєї “матеріалізмом перейнятої” матері) вимріяв, Обринська не може подати йому руку до поєднання. Тож Олесь, який протягом тривалої розлуки так і не зміг забути свою “білу мрію” – кохання до цієї дивної і недосяжної дівчини, повинен був змінитися, позбутися духовного мужицтва. Єдиним діючим ферментом у цьому процесі поборення пасивної інтелігентської “мужичості” і була творча, сповнена прагненням взаємного досягнення, їх любов. Через цю любов Богдан внутрішньо виростав, ставав досконалішим, тоншим і шляхетнішим, здавалося б, віднаходив свою дорогу, життєвий зміст, який несвідомо втратив, піддавшись надто матеріальному духові новочасного життя, занедбавши високі і горді ідеали, що ними пишався в молодості. І коли він віднаходить себе, стає справді висококультурною людиною, здатною на жертвності, несамололюбні вчинки, на високу любов, тільки тоді Обринська подає йому руку.

Моральне воскресіння, свого роду катарсисне очищення, під впливом душевної безкомпромісності, шляхетності і безоглядної жертвності Обринських, що, не вагаючись, ризикують життям заради порятунку ближнього, переживає також і пані Олесь, Богданова матір, яка свого часу була найзапеклішою їх супротивницею. Таким чином, довготривалий психологічний поєдинок Богдана Олесь і Мані Обринської завершується тріумфом культури і любові, відродженням зневаженої і приниженої людської гідності.

Отже, Кобилянська в таких творах, як “Людина”, “Мати Божа”, “Царівна”, “Ніоба”, “Через кладку” та ін., модифікуючи попередній, артистично-індивідуалістичний тип характеру, створює нові образи жінок-інтелігенток, що належать до іншого – громадсько-інтелектуального типу особистості. Цим героїням притаманна висока самосвідомість, почуття власної гідності, розуміння самоцінності людської особистості і нестримний потяг до самовдосконалення. Маючи сильну волю і стійку життєву позицію, вони здатні відстояти свої переконання, людську гідність, змагатися за своє майбутнє. Це героїні активної і творчої вдачі, які в житті керуються більше розумом, ніж почуттями. Їм притаманна

здатність до самопожертви, відмови від особистого, заради вищих духовних ідеалів та цінностей. На відміну від представниць артистично-індивідуалістичного типу характеру, їх цікавлять не тільки особисті та мистецькі проблеми, а й громадські питання.

3.4. Формування громадсько-патріотичного типу особистості в інтелектуальній прозі письменниці

Коли в повістях “Ніоба” та “Через кладку”, хоча й створених значно пізніше, конфлікт між центральними героями формується переважно на морально-естетичному рівні, то протистояння героїв повісті “Царівна” – Наталки Веркович та Орядина – виникає на ґрунті їх громадсько-етичних позицій, що цілком підтверджує думку Т.Гундорової, яка зауважує, що у творчості О.Кобилянської “ідеал людини прямо пов’язаний з проблемою народу, його духовного піднесення” [136; 39]. У зображенні характерів центральних героїв Кобилянської чітко простежується прямування від розуміння необхідності самовдосконалення людиною, зокрема інтелігентом, своєї особистості як самоцінної автономної одиниці – до ідеї суспільного обов’язку інтелігенції, до усвідомлення значення служіння кожного окремого індивідуума загальнонародній справі. До речі, першість у відтворенні подібної еволюції характеру героя у світовій літературі І.Франко відводить “Фаусту” Й.-В.Гете [179], творові, яким зачитувалась О.Кобилянська [159; 11].

Імперативна, наказуюча сторона обов’язку анітрохи не протистоїть чи не найважливішому життєвому принципу героїнь Кобилянської – свободі особистості, усі вони, а насамперед Наталка Веркович, мріють присвятити себе справі національного визволення рідного народу та його просвіти. Ці дівчата, як зауважує І.Лизанівський, “дбають про культуру своєї особи, не як про ціль для себе самих, але як про виховання людей, сильних розумом, з великою волею до діла, з глибоким чуттям для громадської роботи [...] Всі вони – істоти з громадськими інстинктами та ідеями, що в своїм житті змагають йти новими шляхами” [78; 74]. Героїні Кобилянської здатні до самопожертви заради виконання свого громадянського

обов'язку, однак далекі від честолюбства і галасу. Вони усвідомлюють, що народ і будучність потребують насамперед самовідданої, жертвовної праці, що не прагне слави, а є внутрішньою потребою.

Такого ж серйозного і відповідального ставлення до свого обов'язку вимагають дівчата-інтелігентки і від чоловіків, яких кохають, адже прагнуть бути в житті не лише їх дружинами, а й справжніми товаришками у праці і змаганні. Так, захоплена Орядиним, Наталка Веркович виділяє його, з огляду на сповідувані ним горді, волелюбні ідеї, з дрібнодухого міщанського оточення і прагне бачити великим, поважаним. Дівчина не у всьому поділяє ідеї та погляди “соціаліста” Орядина (прототипом якого став український письменник з Буковини, за професією адвокат, Теодот Галіп (1873-1943), про що свідчить О.Кобилянська в листі до Осипа Маковея від 16/III 1898 р. [9; 5; 331-332]) і на його запитання, що вона думає про соціалізм, відповідає: “...Я боялася якогось хаосу в будучності, котрий немов відчувала, боялася царювання ще глибшої, безогляднішої сили, як досі” [9; 1; 146]. Але її захоплює віра Орядина в те, що “з царством соціалістичних догм зросте правдивий поступ, що світло знання і краси поллється широкою струєю скрізь і що аж тоді виб'є для всіх досі гнетених, невислуханих і слабих година дійсно людського щастя, розвинеться цвіт правдивої любові” [9; 1; 147], його віра в майбутнє піднесення, перетворення людської натури. Саме такі ідеї, такий, за влучним висловом С.Пригодія, “ідеальний соціалізм Орядина”, що “передбачає власне сходження людини “нагору” [153; 22], Наталка щиро приймає, адже вони цілком збігаються з її вірою в настання “полудня”, щонайповнішого розвитку людськості, в можливість зрушення суспільного прогресу внаслідок прагнення і намагання кожного духовно стати вище, подолати свою рабську натуру, внаслідок свідомої і безнастанної праці кожного над собою.

Василь Орядин здається Наталці принциповою, духовно сильною людиною, людиною думки. Вона покохала його за палку, пориваючи вдачу, за горду зневагу до “буденних” інтересів “юрби”, за прагнення духовно піднятися над “масою”, за гаряче бажання присвятити себе народові. Дівчина прагнула стати духовно на одному ступені з ним, дорівнятись його освіті, і тим болючіше її вразила звістка про

моральне падіння Орядина. Адже моральна загибель, в розумінні Наталки Веркович та й інших героїв Кобилянської, більш трагічна і жахлива, ніж загибель фізична. Образ збайдужілого, духовно обезсиленого Орядина яскраво нагадує постать безідейного і пасивного інтелігента-мужика Богдана Олесь, який також, будучи молодим, ораторствував і вірив в ідеї, а згодом духовно отяжів, занедбав свої ідеали. Однак коли Олесь чинить це майже несвідомо, піддавшись грубому раціоналістичному духові новітнього часу, то Орядин – цілком свідомий свого вчинку. Він рішуче звертає з раніше обраного шляху служіння громадськості, щоб “жити лише для себе”. Орядин стає огірченим, навіть цинічним, і єдине, що в ньому залишається з колишньої вдачі, – це його “сильне, невразливе сумління”, яке, разом із важкими житєвими випробуваннями, і завело його на манівці безідейності і духовної порожнечі. Замість боротьби, змагання, Орядин обирає звичайне щастя буденного життя, і пропонує Наталці розділити його з ним. Але для дівчини, яка все своє життя, відколи усвідомлює себе як особистість, прагне до вищих, духовних змагань, Орядин “потонув і пропав”.

Однак Наталка Веркович не відразу зрікається свого обранця. Хоча її болюче разить його теперішня безпринципність і безхарактерність, навіть слабкодухість, дівчина все ж вірить у нього, в його моральну силу і дає йому шанс відродитися до високодуховного, сповненого змагань життя, нагадує йому про громадянський обов’язок інтелігента, закликає братись до праці, що робила б його “твердим, могутим і гідним поваги”. Наталка Веркович, як сама говорила, в Орядині “любила свій народ”, тож і вірила в світле, чисте і велике майбутнє свого обранця. Він мусів змінитися, “розвинутися в кращу, сильнішу істоту”, що бореться з гнітючими обставинами і опановує їх, мусів стати “вищим чоловіком”, зразком для свого народу. Як згодом і Маня Обринська в повісті “Через кладку”, Наталка Веркович не приймає пропозицію коханого чоловіка про одруження, вважаючи його передчасним, однак глибше мотивує свій вчинок: Орядин мусів знайти себе, відшукати адекватне до проголошуваних ним ідей та ідеалів своє місце у житті та змаганні за долю народу.

Власне на цьому моменті і вичерпується внутрішня подібність Василя Орядина і Богдана Олеся. Коли Богдан під впливом душевної тонкості і благородства коханої дівчини поборює себе, духовно зростає й ушляхетнюється, то Орядин, всупереч Наталчиним сподіванням, не тільки не загартовується у життєвій боротьбі, а втрачає навіть і ті рештки характерності і гордості, що залишалися ще у ньому. І хоча тепер він гоноровито називає себе “європейцем”, по суті, стає ніким іншим, як безпринципним і продажним, егоїстичним, цинічним кар’єристом, для якого люди стали “шаховими фігурами, котрі укладає він на своїй шахівниці до вподоби” [9; 1; 326], і який лише заради маєтку і високого становища одружується з дочкою свого шефа, полькою, боягузливо втікаючи від якогось внутрішнього сильного підсвідомого потягу, перемагаючого почуття до Наталки, її душевної чистоти і вищості. А в Наталки для вчинку Орядина, якому не знаходить оправдання, – одна оцінка: “Запродався! [...] о, чому не любив цієї польки? Чи він збожеволів, чи упав дійсно так низько?” [9; 1; 358]. В очах Наталки, як бачимо, тільки одне мало б свою вагу і оправдання – любов, голос серця, “перед котрим кориться все [...] і перед котрого потугою щезають всі різниці” [9; 1; 358]. Згодом дівчина й сама виходить заміж за чоловіка іншої національності, хорвата Івана Марка, на відміну від Орядина, людину високих духовних запитів, наскрізь інтелігентну і чесну, справжнього європейця й “аристократа духу”, з яким її поєднувало ще й взаємне сильне і високе почуття кохання й однакові життєві погляди.

В образах українських чоловіків-інтелігентів, на відміну від постатей “чужинців” – Іван Марко (“Царівна”), лікар Ернест Ріттер (“Він і Вона”), маляр (“Ніоба”), доктор Роттер (“Через кладку”), – Кобилянська здебільшого концентрує риси повної ідейної, духовної протрації, консерватизму, пасивності і слабкодухості, безпринципності, прагматизму і навіть крайнього, вражаючого цинізму, аморальності. Однак, серед цих численних у творчості Кобилянської та й інших письменників (І.Нечуй-Левицький, Панас Мирний, І.Франко, М.Коцюбинський, Н.Кобринська) постатей українських рутенців, у повісті О.Кобилянської **“Через кладку”** (1911) з’являється і новий в українській літературі образ інтелігента-

українця (Нестор Обринський), який став ще однією важливою віхою на шляху пошуків письменницею свого етичного ідеалу.

Саме на початку другого десятиріччя ХХ ст. Кобилянська підходить до втілення в художньому творі образу “нового героя” – представника і нащадка давньої української високодуховної родової аристократії, “вищого чоловіка”, “аристократа духу” і “апостола праці”, про якого в свій час лише мріють Наталка (“Царівна”) та Зоня (“Ніуба”), хоча так і не змогла розвинути його вповні, пишучи цей образ із свого в молодому віці померлого через сухоти брата Володимира (1877-1909), про що свідчать автобіографічні замітки письменниці [10; 218, 287], а також лист Лесі Українки до Кобилянської від 21/III 1913 р. [180]. Зокрема, Леся Українка зазначала, що, читаючи повість “Через кладку”, “пізнавала там, як живих, і св. Анну (так Леся називала матір буковинської письменниці, Марію Йосипівну Кобилянську. – Л.П.) і брата Вашого Володимира” [180; 456]. Саме йому повість і була присвячена. Найкращі риси, притаманні Володимирові Кобилянському, як зауважує дослідник життєвого і творчого шляху О.Кобилянської В.О.Вознюк [6; 40], знайшли відображення у постаті Нестора Обринського. “...Чоловік незвичайної інтелігенції, доброти і ніжності [...] котрому праця була в житті – все і всім і котрого остаточно і сама пожерла...” [10; 287], – писала Кобилянська в листі до О.Барвінського (17/XII 1909 р.) про свого наймолодшого брата. Ці слова письменниці цілком можна віднести і на адресу героя її повісті – Нестора Обринського.

Нестор – “ніжна, біла душа, хлопчина з вищими інстинктами і голубиним серцем” [47; 486], як характеризує його М.Євшан. Білістю і глибиною своєї душі він давно переріс однолітків, залишившись у їх гурті самотнім. Маючи наскрізь поетичну, тонку, але в той же час тверду й наполегливу вдачу і несподівані проти його ніжної будови духовну силу, енергію й залізну волю, Нестор безмілосердно “різьбить” себе, гартує для майбутнього. Свою будучність Нестор бачить у праці – громадській чи культурній, але обов’язково – самовідданий, жертвній. Такі поняття, як “обов’язок”, “колегіальність”, “сумлінність” і “честь”, Нестор сприймає надзвичайно високо і відповідально. У працю герой вкладає увесь смисл свого життя, тому вона не є для нього звичайним обов’язком, а стає потребою душі, всієї

його істоти, а отже, підноситься до рівня “щастя”. “Моя праця це – я” [9; 4; 320], – каже Нестор, розуміючи тут свою честь, душу і сумління. Мислячи масштабно, він завжди в окремій одиниці бачив цілість, а в людині – народ, отож усвідомлював і закономірність існування зворотнього зв’язку. “Я все виходив і виходжу з того становища, – говорить цей молодий чоловік, – що лиш наше я освячує нашу працю. Будь вона буденна, ідеальна, патріотична чи яка там інша. Наша праця олицетворює нас – одиницю, громаду, всю нашу народність” [9; 4; 319]. Будучи для всіх “маяком”, “ангелом чуваючим”, сам Нестор, маючи скромні вимоги, не зник у житті ні на кого числити. Нестор Обринський, як і його сестра Маня, – це, за влучним висловом М.Сріблянського, тип людини “закінченої індивідуальної культури, котрий служить життю як *дающий*, а не *просящий*” [51; 107]. Тому він і не щадить себе у праці, згорає в ній. Та й взагалі у кожному своєму вчинкові Нестор поважний і глибокий. Не визнаючи ніякої роздвоєності, не вміючи “дробитися”, він, чоловік праці і честі, даючи – дає цілком, а посвятившись чомусь – віддає усі сили.

Ключовий закон, основний, непорушний житєвий принцип Нестора – жити так, щоб слід за собою залишити “чистий і білий”. Різьблячи постать Нестора Обринського, письменника, як стверджує І.Ізотов, доходить до “апотеози сили й ідейної незалежності” [76; 86]. Незважаючи на його тендітне здоров’я, у цьому юнакові відчувалася якась незглибима внутрішня, духовна сила. І ніякі удари долі не могли зламати її, ніщо не могло порушити рівноваги його духу, навіть розбите кохання, яке довгі роки було його “найсвятішою тайною”. Особисте в його душі поступається місцем громадським інтересам. Проте Нестор Обринський не належить до жодних партій і взагалі не сприймає, як зауважує С.Пригодій, “будь-який партійний, колективний розвиток, бо він підкоряє особистість своїй волі, нівечить індивідуальну душу” [153; 22]. Як і всі герої Кобилянської, Нестор – прихильник суто індивідуального шляху людини “вгору”, – шляху самозмагання, самовдосконалення. Однак він надзвичайно глибоко усвідомлює і свій громадський обов’язок і, попри увесь свій індивідуалізм, є в найвищому розумінні соціально активною особистістю. Обринський готує себе до майбутньої політичної діяльності, багато студіює. Проте боротьба за інтереси народу не лімітується для Нестора

виключно майбутнім. Він вже й тепер у міру своїх сил і можливостей працює для народу, для мужиків. Нестор, як і вимагає його природна скромність і шляхетність, не афішує своєї діяльності, не агітує, не виголошує промов, але його тиха й непомітна праця також на користь убогих і принижених. “Те, що я пишу, – говорить він, – це все для наших селян, що, зайшовши до нашого уряду й опинившись перед урядовцем русином, розкладають йому зараз усі свої жалі й бажання, просять о пораду й поміч. Тож я, що можу, роблю для них...” [9; 4; 113].

У гарячковості і надто показній бурхливості “національних змагань” своїх товаришів-“патріотів”, Нестор, як і Зоня Яхнович (“Ніоба”), вбачає чимало бутафорного, поверхового і плиткого, а в них самих – брак пильності й витривалості. На відміну від своїх товаришів, Нестор любить “глибінь кожного вчинку й постанови виміряти” [9; 4; 107]. Для нього як ідеаліста неприйнятна також і “новочасна” раціонально-прагматична філософія, за якою смисл життя вкладається не в саму працю, а в те, що за неї одержиться. Юнак постійно “різьбить” себе, прагне збагатити свій дух, стати досконалішим, щоб бути гідним і здатним працювати для блага народу, щоб стати його мудрим і свідомим провідником. І коли Зоня Яхнович, погляди якої на роль інтелігенції в житті народу цілком збігаються з Нестеровими, ще не бачить ясно перспектив своєї подальшої діяльності, то Обринський “без плану не живе”.

Посилення у творчості Кобилянської національно-патріотичних мотивів, що мало місце уже в повісті “Царівна” і особливо виявилось в новелі “Думи старика” і романі “Апостол черні” (про які мова йтиме окремо), позначилося певною мірою і на повісті “Через кладку”, зокрема на образі Нестора Обринського. Нестора не приваблює і не задовольняє громадсько-патріотична діяльність його товаришів, та й саме розуміння відносин інтелігенції і народу в нього цілком інше, ніж у більшій частині української інтелігенції того часу, яка, за словами одного з героїв повісті “Ніоба”, дядька Зоні Яхнович, “або вже надто “per distance” (на відстані. – Л.П.) держиться від люду, або як не те, то вже до такої степені інтимна, що хіба лише за шию обнімайся та цілуйся. *Перше – не приносить йому користі, а друге – розуму й хліба не дає*” [9; 3; 79]. У Нестора свій погляд на суспільну роль української

інтелігенції. Народ потребує глибокої і поважної праці, а це вимагає від інтелігента особливої індивідуальної підготовки: піднесення власної культури, очищення від бруду буденщини, духовного вдосконалення. Він усвідомлює, що діяльність політика, до якої готує себе, потребує сили, мужності і душевної зрілості. Нестор Обринський вкладає нову суть і в саме гасло – “працювати для народу”. Для нього – це не тільки “праця для мужицтва”, програма його майбутньої діяльності значно ширша і далекосяжна – “праця для всієї нації”. Як і героїня повісті “Царівна”, Наталка Веркович, Нестор бажає, щоб українці стали “інтелігентним народом, свободним, непоборимим в своїй моральній силі” [9; 1; 373], а отже, щоб у них було якнайбільше глибокої й поважної національно-культурної інтелігенції, яка, власне, й покликана бути взірцем для народу. Однак він усвідомлює, що й для самої “освіченої верстви” також потрібні високі взірці, які б надихали її до творчої праці, і насамперед, до творення своєї власної культури, виховання у собі сили і характерності; взірці, які б підносили її власну національну свідомість і активізували її громадську діяльність. “...Як, – каже Нестор, – годен він (інтелігент-українець. – Л.П.) масу, себто весь народ, організувати, поки він сам себе не зорганізує? Спершу – як одиницю, відтак як – масу, а вкінці – націю?..” [9; 4; 122].

Обринського глибоко вражає невимовно низький культурний розвиток рідного народу на тлі інших, високорозвинених націй. На його думку, та традиційна “праця для народу”, яку проводить українська інтелігенція, не тільки не подає мужикові “висот” науки, культури й моралі, а часом ще й відбирає те найсвятіше, що в нього залишилося – віру в Бога. Геніальний скептик Ф.-М.Вольтер свого часу сказав: “Якби Бога не було, його треба було б вигадати”. З цією фразою французького письменника-філософа перегукуються й думки О.Кобилянської, яка у своїй творчості завжди прагнула піднести “божеськість” в людині і обстоювала, як твердить дослідник з діаспори В.Жила [126; 69], необхідність релігії, високих християнських ідеалів для народу, чим суперечить атеїстичним поглядам одного із своїх улюблених філософів – Ф.Ніцше. Устами своєї героїні Наталки Веркович письменниця говорить: “Бог – це не ілюзія! (В тексті речення подано німецькою мовою. – Л.П.) [...] А коли б Бог і був ілюзією [...] то вона єсть [...] послідньою

великою ілюзією людськості [...] Чи се не злочинство розбивати ту ілюзію? Чи людськість без цієї ілюзії буде ліпша?” [9; 1; 315]. Сказане Наталкою поділяють певною мірою й інші герої буковинської письменниці, які будують своє життя за вічними законами правди, добра і любові, у тому числі й Нестор Обринський, що своєю передчасною смертю, своєю шляхетною скромністю і жертвовною вдачею викликає “судний день” у душі навіть таких закаменілих, меркантильних натур, як пані Олесь.

Крім християнських ідеалів, у житті героїв Кобилянської, як і самої письменниці, особливе місце на шкалі духовних цінностей посідає пам’ять роду. Ця проблема, будучи центральною в новелі “Думи старика”, де порушувалась авторкою у філософсько-патріотичному плані, постає і в повісті “Через кладку”, в якій особливий акцент робиться на “шляхетській родовій традиції”. Саме ця родова шляхетська традиція, як зауважує Т.Коструба [83; 98], відіграла дуже велику позитивну роль у формуванні т.зв. “аристократизму” О.Кобилянської, яка була аристократкою не лише по духу, а й за походженням [155; 206], і, безперечно, глибоко шанувала традицію славних родів і герб як безпосередній вияв цієї традиції; згадаймо хоча б, як часто і з яким пієтетом вводить письменниця слово “гербовий” (шляхетний) у свої твори. Саме українська родова аристократія, еліта національної інтелігенції, що увібрала в себе духовну силу і шляхетність своїх славних предків, успадкувала їх найкращі традиції, мала б стати, на думку письменниці, ідейним провідником української нації, ідеальним взірцем високодуховності, благородства і жертвовності у служінні громадським інтересам, народові. Вона не повинна знижуватися до рівня маси, а навпаки, підносити цю масу до себе, до свого інтелектуального, духовного і морального рівня, подавати їй імпульс до свідомого і творчого духовного зростання.

Зокрема, свої думки про важливість і необхідність виховання національної інтелігенції в ідеально-аристократичному дусі Кобилянська вкладає в уста пані Маріян, героїні повісті “Через кладку”: “...Чи не було б добре [...] плекати, як цінну, і силу шляхетства не лиш душі, але й імені, себто піддержувати невмиручість пам’яті тих предків, що надали своїми геройськими вчинками славу й блиск своєму

імені” [9; 4; 203]. До цієї родової аристократичної інтелігенції належить і Нестор Обринський. В цьому образі окреслено сильну і творчу соціально активну особистість громадсько-інтелектуального, патріотичного типу, багату, неординарну індивідуальність, яка невпинно прагне розвитку. Проте авторка залишає постать Нестора Обринського недописаною, обриваючи його долю на високій і трагічній ноті. Як і герой нарису Кобилянської “Хрест” (1905), що також мав свій життєвий тягар, свій “хрест” – виснажливу, самовіддану працю, – який “через ціле своє життя двигав, терпів і падав під ним” [9; 3; 405], Нестор передчасно гине. Таким чином, образ Нестора Обринського у творчості письменниці так і залишається недосяжним “типом будучини”, з нереалізованими потенційними можливостями “блискучого політика”, громадського діяча.

Згодом, за нових історичних умов, у нарисі “Зійшов з розуму” (1923) О.Кобилянська створює ще один трагічний і високо жертвний образ інтелігента, борця за волю України, що наклав життям у кривавих круговертях першої світової війни. Зоставивши вдома батька-сліпця, спраглий боротьби й перемог, із святою вірою в серці у прийдешнє України, в її славу і волю, з вірою в український народ та його високу історичну місію, юнак вливається в лави австрійської армії, маючи надію прислужитись українській нації. “До останньої хвили, – говорить він, – наставляв я груди в гадці... для України!” [9; 4; 416]. І тільки тоді, як його, важкопораненого, залишеного австрійськими амбулянсами (санітарними каретами) напризволяще на полі бою між трупами загиблих, не підібрав навіть свій, рідний мужик-русин, бо не було “призначено” з цього місця забирати поранених, вояк починає прозрівати, починає розуміти хибність свого кроку. Ця війна за “переділ кордонів” не могла принести невільникам волі, а скривдженим – порятунку; їх колонізатори – супротивники у війні – перетворювали пригноблений народ на “гарматне м’ясо”, використовуючи його найкращі сили у власних інтересах. Символічно щодо цього звучать слова з новели: “Побіда... блукає десь по пустих полях... і щезла. Ніхто не гордується нею... Нікому добра не принесла” [9; 4; 415]. Молодого вояка не лякає смерть, – свята смерть за Україну, його лише болюче вражає усвідомлення всієї марності, непотрібності цієї жертви; усвідомлення

політичної темноти селянських мас і їх трагічної байдужості до національних змагань української інтелігенції. “Не смерть страшна, – говорить юнак, – а [...] наша *темнота*” [9; 4; 418]. До останнього подиху борець вірить у воскресний день України, не зрікається своїх переконань та ідеалів, жалкує лише, що на власні очі не побачить розквітлої у щасті України, за яку змагався. “Лиш коли *воскресне вона*, за котру ішов я битися, – звертається вояк до застрашеного і здивованого мужика-русина, – тоді [...] дайте знати! [...] щоб я на рівні ноги став, *побачив* і назад ліг” [9; 4; 417-418]. Проте навіть завмираюче на устах смертельно пораненого вояка слово “Україна” (У... У...) здається селянинові маренням божевільного: “На останку *зійшов* бідний з розуму [...] Аж страшно! У... У... У...” [9; 4; 418]. Звідси й символічна назва новели: “Зійшов з розуму”.

Катастрофічно низька національна самосвідомість, темнота і забитість мас, їх байдужість до змагань патріотично свідомих елементів творить трагічно глибоку прірву нерозуміння, навіть відчуження між народом та його інтелігенцією, героями і поетами, що прагнуть збудити національний дух народу, його “поранкову душу”, а стають або “жебраками” у своєму краї, як говорить письменниця у новелі-фантазії “Поети” (1897), або ж падають безвісними жертвами на полях бойовиськ кривавих чи й безкровних, як Нестор Обринський і вояк, герой нарису О.Кобилянської “Зійшов з розуму”. Пізніше, осмисливши події часу національно-визвольних змагань українського народу, боротьби за відродження української державності, письменниця надасть героїчному характерові цих борців подальшого логічного розвитку в образі Юліана Цезаревича, головного героя роману “Апостол черні” (1936).

Не менш гідними репрезентантками української національної інтелігенції у творчості О.Кобилянської виступають і шляхетні образи жінок, що виховують своїх дітей в пошані до рідного, так часто зневажуваного і погорджуваного народу, який, за словами героїні повісті “Ніоба”, Анни Яхнович, попри свою “дикість і некультурність”, має в собі стільки сили, несвідомої поезії і краси. “...Народ шануй і люби, – звертається Анна до своєї дочки в уявній розмові з нею, – бо інтелігенція не є нічим іншим, як лиш його вицвітом, – а ти сама нічим іншим, як дрібна квітка з її

осередку” [9; 3; 88]. Письменниця зображує жіночі типи, які керуються в житті не лише інстинктом та призначенням долі, а й власною сильною волею, і є істинними взірцями для нащадків. Це, зокрема, й героїня новели О.Кобилянської **“Аристократка”** (1891), кривні якої були страчені в Росії за свої політичні переконання, а сама вона, емігрувавши, а згодом повдовівши, змушена була провадити, через пияцтво сина, трохи не жебрацьке існування, жертвуючи собою заради нього, полишеного усіма. Ця незвичайна, горда і неподатлива жінка покладала всю свою силу і гордість на те, щоб “зносити своє сумне життя з аристократичною гідністю і не упадати духом” [9; 1; 432]. Хоч як доля збиткувалася над нею, але зламати її не могла. Вона навчала і лікувала селян та їх дітей, для кожного мала пораду і щире слово, допомагала чим могла, але сама воліла терпіти з голоду, ніж принижуватися, приймати милостиню. Сильна духом жінка, вона з усієї душі ненавиділа малодушність і слабкість. Пам’ять “гордого роду” чинила її сильною і відпорною, надавала її постаті “німб якоїсь вищості”. Це незалежне право бути сильним, високим і гордим, що зосталось їй по благородних предках, аристократка передає у спадок своєму онукові з мудрою настановою: “Нічо не стало великим [...] що не було і в подробицях велике, а знало без товариства бути сильне” [9; 1; 434], а відтак бере від нього присягу – “остати своєму народові вірним”.

Молодше покоління українського освіченого жіноцтва також цілком свідоме свого громадянського обов’язку. “Новочасних” інтелігенток глибоко вражає принижене і нужденне становище рідного народу, що нагадує їм власне, майже безправне існування. Так героїня алегоричного нарису “Мати Божа”, як і аристократка з однойменної новели Кобилянської, як і чим тільки може, допомагає людям, скрашує їм життя добрим словом та увагою. Присвятити себе служінню народові вирішує також Наталка Веркович, яка прагне стати письменницею і мріє, щоб її праця порушила “хоч в одній душі одну струну” [9; 1; 124]. Таким щирим і палким прагненням прислужитися своїм талантом народові, щоб він ставав дедалі культурнішим, героїня повісті О.Кобилянської “Царівна” нагадує саму авторку, яка в листі до українців в Америці від 5/II 1924 р. писала: “Я даю часть своєї душі народові” [181]. Не розуміє сенсу життя без жертвної праці для народу і героїня

новели О.Кобилянської “Ідеї” (1903), в якій, як сама говорить, “було від наймолодших літ почуття національне таке сильне, любов до люду така інтенсивна, що [...] була б дала і життя за нього” [9; 3; 393]. Ця жінка, що мала “душу білу і білі крила”, безнастанно вдосконалювала себе для подальшої громадської діяльності. Її ідеалом було: бачити свій народ сильним і культурним, а жінок – його гідними репрезентантками. А тому повністю віддавалася науці, народним справам і праці, що стала, як згодом і для героя повісті “Через кладку”, Нестора Обринського, її стихією. Як і Нестор, ця жінка, не чекаючи нагороди, вкладала свою працю, де лиш було потрібно, робила те, що час та інтереси суспільства вимагали. Згодом таке поєднання у розкритті характерів морально-етичної та громадської проблематики ще чіткіше виявиться в програмних творах О.Кобилянської – “Думи старика” та “Апостол черні”.

Отже, як бачимо, у цілому ряді своїх творів (“Царівна”, “Аристократка”, “Думи старика”, “Ідеї”, “Через кладку”, “Зійшов з розуму”, а пізніше і в романі “Апостол черні”), в яких посилюється звучання громадянських та національно-патріотичних мотивів, письменниця надає більш високої активності життєвій і громадянській позиції своїх героїв, створюючи новий, громадсько-патріотичний тип характеру. Ідея власного духовного самовдосконалення вже не є для героїв нового типу – Наталка Веркович (“Царівна”), Нестор Обринський (“Через кладку”), Юліян Цезаревич (“Апостол черні”) – самоціллю, а спрямована на духовне піднесення всього народу. Це – соціально активні, цільні особистості. У свідомості цих героїв нерозривно поєднуються поняття свободи особистості і громадського обов’язку. Важливе місце в системі їх цінностей посідає пам’ять роду. Будучи високодуховними, сильними і стійкими натурами, вони засуджують будь-які прояви духовного та національного ренегатства.

Отже, у творах О.Кобилянської з життя української інтелігенції чітко і послідовно, хоча й, з певних причин, хронологічно не підкреслено, простежується прямування від початкового, артистично-індивідуалістичного типу характеру, хаотичного і трагічного, до духовно більш організованого і стійкого громадсько-інтелектуального, а згодом – до ідеального, громадсько-патріотичного типу

характеру, що передбачає гармонійне поєднання морально-особистісного, громадського та національного первнів. Пропоновані у даному дослідженні визначення типів особистості мають доволі умовний характер і не претендують на значення останньої істини і абсолютно вичерпної характеристики, однак, як гадаємо, досить повно охоплюють окреслені Кобилянською характери представників тогочасної української інтелігенції з їх переконаннями, прагненнями та ідеалами.

Розділ 4

Програмові твори О.Кобилянської в світлі її етичного ідеалу

4.1. Єдність моральних і національних імперативів у новелі “Думи старика”

Філософсько-патріотична новела “Думи старика”, в якій письменниця вперше у своїй творчості так гостро порушує проблеми збереження національного обличчя народу, спадковості культурних традицій, взаємозв’язку поколінь, відповідальності старшого покоління за молодше, посідає визначне місце у творчій спадщині Ольги Кобилянської.

Як свідчить автограф, твір був написаний 17 березня 1903 р. [182]. На прохання І.Липи, палкого шанувальника її таланту, О.Кобилянська надіслала новелу до редагованого ним альманаху “Багаття”, де 1905 року вона й була надрукована під назвою “Думи старого” [183]. Однак високопатріотичний твір української письменниці, пройнятий ідеєю служіння вітчизні, вірою в незнищенність національного духу українського народу, привернув до себе увагу цензора, і з тексту було вилучено всі “крамольні” місця, про що пише авторка в листі до Х.Алчевської 30/ІХ 1905 р. [9; 5; 582]. У повному обсязі новела “Думи старика” була надрукована у збірці малої прози О.Кобилянської “До світа” [184], у підготовці до друку і виданні якої активну участь брав В.Гнатюк.

Незважаючи на численні передруки новели, дослідники творчості О.Кобилянської, в силу відомих причин, приділяли “Думам старика” не надто багато

уваги. Досить сміливим і відвертим на той час дослідженням даного твору були “Текстологічні спостереження над новелами О.Кобилянської” Ф.Погребенника, де автор говорить про “Думи старика” як про “високопатріотичний твір, в якому звучить заклик не губити золотої нитки історії і традицій свого народу” [93; 204-209]. Н.Томашук у монографічному дослідженні “Ольга Кобилянська. Життя і творчість” [4; 130], аналізуючи повість “Ніоба”, також, хоча і принагідно, згадує новелу “Думи старика”, в якій, на його думку, вже наявні основні ідейно-тематичні мотиви “Ніоби”.

Цікавими є також відгуки про новелу сучасників письменниці. Зокрема, Христя Алчевська писала в листі до О.Кобилянської від 25/IX 1905 р.: “...Ще ніколи не доводилося мені так “переживати” того, що я читаю, так відчувати його всім серцем, як сей раз в “Думках старого”! [...] Щиро стискаю Вам руки за цю чудову психологічну річ” [185; 454-455]. Згадаємо також і слова з привітання Ользі Кобилянській, виголошеного О.Павлюх-Гузаревою на чернівецькому святі з нагоди 40-літнього ювілею літературної діяльності письменниці: “*Золотую нитку не згубить, а світло перед вами не згасне!*” – поучала [...] Порозуміли – Тебе – навчилися жертвувати не з мусу, а так, як слід. Ми стали стіною з криці, щоб Правда України не пропала, ми стали високою скалою, щоб нам не урвалася та золота нитка, що видючим в’яже глибини з сонцем” [186; 71].

Наведені вище оцінки новели О.Кобилянської свідчать про те, що “Думи старика” – твір досить неординарний, що він збагачений глибоким підтекстом, який просвічує крізь товщу символіки та химерний малюнок філософських розмислів, несе в собі гостроактуальні проблеми і “крамольні” на той час ідеї, й нарешті, що цей твір за життя письменниці мав гучний резонанс у широких колах української громадськості, який пізніше був штучно приглушений. Вже навіть це дає вагомий підстави для подальших спроб ґрунтовного аналізу новели Кобилянської “Думи старика” в контексті її художньої спадщини.

Твір О.Кобилянської цікавий та повчальний змістом і оригінальний формою. В тісних рамцях новели закладено зміст надзвичайної ваги і значення. Тому кожна фраза, кожне слово – то згусток думки і почуття, що вражає своєю насиченістю.

“Думи старика” – новела-роздум, новела-послання, новела-заповіт. Це не просто викладені письменницею в художній формі настанови батька своїм дітям на подальше життя. “Думи старика” – заповіт письменниці, адресований рідному народові, українцям, і посланий у віки. Поле внутрішнього зору авторки широке. Воно охоплює три гігантські хронологічні площини: минуле – теперішнє – майбутнє. Ольга Кобилянська звертається до своїх сучасників і нащадків, пам’ятаючи предків, подібно, як Т.Шевченко звертався до своїх земляків у знаменитому посланні “І мертвим, і живим, і ненарожденним...”. Їй бачиться в перспективі перетин цих хронологічних площин із його благотворними плодами для подальшого розвою кожної людини, її матеріального й духовного світу, та й врешті цілого народу. Письменниця порушує проблеми, які споконвіку цікавили і турбували митців, – проблеми батьків і дітей, протистояння і спадкоємності поколінь. Однак ці традиційні для світової і зокрема для української літератури проблеми постають у творчості О.Кобилянської в дещо незвичному ракурсі: морально-етичний аспект цих питань тісно переплітається з не менш важливим національно-патріотичним.

Вперше у творчості письменниці національний елемент яскраво виявляється ще в повісті “Царівна” (1896), проте не знаходить належного розвитку в канві цього твору. В час створення повісті (1888-1895) О.Кобилянська ще не була ідейно готова до художнього втілення національного ідеалу. Адже відомо, яким нелегким і тривалим був шлях письменниці від німецької літератури й чужомовного оточення – до української літератури, українського народу, до ідеї України. Новела “Думи старика” стала новим етапом у формуванні національної самосвідомості О.Кобилянської.

Твір не має чітко вираженої композиції. Три його частини – це три внутрішні монологи, роздуми-послання нащадкам. Єдиною сполучною ланкою у новелі є образ батька-старика. Цей образ у творі здається дещо відстороненим від живої дійсності, навіть розмова його з дітьми лише уявна, і в той же час відчувається його постійна присутність і причетність до всього, що відбувається в житті його дітей та й усього народу. Це відчуття підсилюється часто повторюваною сентенцією: “Ви на

мене не зважаєте, а я вас заєдно (тобто постійно, завжди. – Л.П.) бачу”. Таке відчуття постійності, наскрізності образу створює ефект його вічності, біблійності. Цьому сприяє і самий тон оповіді-повчання. Його довірливість, відвертість і доброзичливість надають текстові новели відтінку давніх апостольських послань-заповітів. Та й сам батько так говорить про себе і свою дружину: “Ми ще “біблійні” були і первісні” [9; 3; 379]. А в його словах-повчаннях, звернених до дітей, закладені біблійна мудрість і душевна чистота.

В новелі “Думи старика” чіткою лінією проступає проблема відповідальності старшого покоління за молодші, відповідальності за нерозривність у віках нитки народних традицій і моральних законів. Старий батько філософськи глибокодумно, мудро і виважено підходить до свого життєвого призначення – батьківства. “...Одиною моєю чинністю, – говорить він, звертаючись до дітей, – є *бачити* вас, думати про вас. Про вашу минувшину, теперішність і будучину. Глядіти на розвій ваш і на наслідки вашого розвою” [9; 3; 378]. Чи не вперше у своїй творчості О.Кобилянська прагне окреслити образи таких батьків, які були б своїм дітям за взірець, ідеал, від якого вони могли б починати свій подальший ріст, розвиток, спираючись на найкращі традиції своїх батьків, на їх розуміння і підтримку.

Немає сумніву, що прототипами образів батька і матері з новели “Думи старика” стали батьки самої письменниці. Юліан Якович і Марія Йосипівна теж мали велику родину (п’ять синів і дві дочки) і не покладаючи рук працювали, щоб забезпечити сім’ю хоча б найнеобхіднішим. До родини Юліан Кобилянський був уважним і люблячим, проте, ці його риси часто ховалися за суворістю і вольовим характером. Ось і в новелі “Думи старика” письменниця окреслює образ батька – суворого, січеного життям, однак, мудрого і дбайливого, а в душі – чуйного і люблячого. Зокрема, авторка подає таку самохарактеристику героя: “Між вами всіма я був собі – як “цар”. Строгий, але, здається, й добрий. Мав ухо й очі для всіх, і для кожного зокрема. Мав руку, що нагороджувала, і мав руку, що карала. А головою працював день і ніч. І все лиш будучину бачив” [9; 3; 380]. Пліч-о-пліч з ним долала життєвий шлях його дружина, з якою разом ростив дітей, стежив за їх розвитком, радів і ридав над ними. Найтеплішими словами говорить про неї старий батько в

уявній бесіді з дітьми: “Мати ваша була немов постать із св. письма [...] Як білий цвіт без плями [...] Ніжна й енергічна. Добра й невмолима, лагідна й строга й мудра, як той вуж” [9; 3; 378-379]. Ці слова з новели надзвичайно виразно перегукуються з не менш щирими і трепетними згадками О.Кобилянської про свою матір, Марію Вернер-Кобилянську, в автобіографічному нарисі “Про себе саму” [155; 208].

Зображені у творі батько й мати прагнуть створити в сім’ї гармонійну атмосферу, взаємно доповнюють один одного у вихованні своїх дітей. Письменниця, таким чином, підкреслює неоціненну перевагу виховання дітей у повноцінній родині. Тому невимовним смутком сповнені слова батька, звернені до овдовілої дочки, що перейняла в свої материнські руки ще й батьківський обов’язок: “Я бачу, як ти, осамітнена, заходиш коло своїх [...] дітей. Я сказав би – глядиш подвійними очима на них. Раз – за мужа свого [...] щоб в його дусі бути товаришкою й виховувачкою дітей його; а раз за себе – щоб з твоєї особистості набирали духовного корму й укладу” [9; 3; 384]. Ще більшим тягарем падає на серце батька гіркий біль за долю наймолодшої дочки, що “без товариша зосталась”: “...І будеш невільницею вузьких традицій, що обмежують життя твою на однім полі, і односторонньою матір’ю, як сина здобудеш” [9; 3; 386].

Письменниця розуміє материнські почуття тонко і піднесено. В новелі “Думи старика” батько так говорить синові про його матір: “Вона вже жила тобою й дрижала за тебе, заки ти ще світ божий побачив” [9; 3; 380]. Ніжне, лагідне ставлення О.Кобилянської до дітей позначилось, зокрема, і на таких її творах, як: “Банк рустикальний”, “Покора”, “За готар”, “Назустріч долі” та ін. За дитячими посталями письменниця завжди бачила перспективу подальшого життя, людину майбутнього. В листі до О.Маковея від 7/IX 1901 р. Кобилянська писала: “Ми не маємо нічого кращого в житті, як літа дитини [...] Те проміння, що б’є з них... се сказівка на будучність” [10; 275]. Саме тому від традиційної для творчості письменниці, магістральної проблеми самовиховання, самовдосконалення (“Людина”, “Царівна”, “Аристократка”, “Valse melancholique”) відбруньковується, починаючи з нарису “Аристократка”, проблема виховання підростаючого покоління (згадаймо заповіді “бабусі”-аристократки онукові: “ніколи не пити”, а пізніше –

“остати свому народові вірним” [9; 1; 434]). Згодом, у “Думах старика”, проблема виховання наступних поколінь вже є не периферійною, як в “Аристократці”, а центральною, і її морально-етичний та національно-патріотичний аспекти розглядаються не відокремлено, як раніше, а в тісному поєднанні. Таким чином, у пошуках свого морального ідеалу письменниця виходить на новий етап і, чітко усвідомлюючи це, зазначає у вищезгаданому листі до О.Маковея: “Від часу, як я писала “Царівну” і інші новели з інтелігентного життя, я багато дозріла. Тепер мені не страшно і за поважні речі братися” [10; 275].

Отож у новелі “Думи старика” батьки постають насамперед як вихователі наступного покоління (до речі, певний досвід у цьому мала й сама О.Кобилянська, що через хворобливість матері багато часу приділяла вихованню своїх молодших братів Олександра і Володимира). Мудрі й далекоглядні, вони виховують своїх дітей передусім власним прикладом – прикладом невтомної праці й жертвності, і дбають не лише про моральне, а одночасно й про національне виховання своїх нащадків, глибоко відчуваючи те здорове начало, що закладене в народних звичаях і традиціях. Старий батько не приховує ні тих труднощів, яких зазнали вони з дружиною в процесі виховання дітей, ні тієї душевної втіхи, радості, яку можна зрівняти хіба що з радістю творчості: “Се була найтрудніша часть життєвої праці нашої, і найштучніша. Виховуючи вас, прикидались ми самі з вами раз у діти, раз у філософи, раз у артисти, а іноді – у взірці святих і мучеників” [9; 3; 379]. Виховання розуміється письменницею як безперервний із покоління в покоління творчий процес. Батьки самі намагалися бути взірцями для своїх дітей, тож і з них прагнули сформувані моделі-взірці для наступних нащадків, для народу свого, “того нещасного народу, що все долі править, і доправитися не годен” [9; 3; 380].

Виховуючи дітей у гуманістичному й національному дусі, батьки плекали надію, що внуки їх стануть на ще вищий щабель духовного розвитку. Старик глибоко усвідомлює, що досягти цього можна лише спільними злагодженими і цілеспрямованими зусиллями батьків. Тому до створення подружжя, на його думку, слід підходити мудро, керуючись не тільки почуттями, а й розумом – подружжя має бути дібраним. Подібні міркування щодо життєвої необхідності для подружжя

духовної, культурної відповідності одне одному, спорідненості душ знаходимо і в раніше написаних творах О.Кобилянської (“Людина”, “Природа”, “Impromptu phantasie”, “Царівна”, “Рожі”, “Valse melancolique”). Це питання залишиться одним з найголовніших в подальшій її творчості та й в особистому житті письменниці. В новелі “Думи старика” проблему духовної спорідності подружжя О.Кобилянська розкриває на прикладі життєвої долі сина і двох дочок старого батька і показує незаперечний вплив цього гармонійного взаємодобору на виховання, а отже, й на подальшу долю їхніх дітей.

Перший роздум-монолог батька звернений до найстаршого сина, який ще в юному віці став добрим музикантом. З надією вдивляючись у майбутнє, батько був гордий з палкого бажання сина прислужитися рідному народові, його культурі: “Чим ти хотів стати в музиці, сину?.. Реформатором нашої народної музики? Звернути увагу інших народів на нашу велику вроджену музикальність і багатство мелодій наших?” [9; 3; 381]. Однак син не виправдав батькових сподівань. Боляче вражений, старик прагне зрозуміти, як міг його син, маючи багату і чутливу на людське горе душу, успадкувавши від родичів потяг до добра й жертвовності в ім’я шляхетних ідей, зійти з твердого життєвого шляху на манівці національного відступництва, обивательства. Сподіваючись відшукати причини цього у минулому, батько аналізує пережите і зупиняється на тому моменті, коли син, як він висловлюється, “перестав його бачити”. Тобто старик віднаходить розрив тієї “золотої нитки” традицій і звичаїв, та й взагалі взаєморозуміння, що єднає покоління в міцну сув’язь роду, нації, що в’язала його сина з батьком-матір’ю, зі своїм народом. Покинувши родинний дім, юнак ступив на самостійний життєвий шлях, але, давши захопити себе могутньому потокові новочасного бурхливого життя, був вирваний ним разом із корінням з рідного, життєдайного ґрунту батьківських традицій. Становище могла порятувати жінка, яка, ставши його дружиною, привнесла б у родину свіжі, живлющі сили, втрачений зв’язок із найкращими традиціями роду. Але його дружина, як розуміємо з контексту новели, жінка іншої національності або ж людина, якій глибоко байдужі традиції і звичаї рідного народу, не тільки не відродила, а ще більше занапастила душу свого чоловіка, “випила

життя і свідомість з неї”. Дуже ймовірно, що прототипом образу старшого сина з новели “Думи старика” був брат письменниці Максим, який з юних літ захоплювався музикою, добре грав на скрипці, складав музичні композиції [6; 23]. О.Кобилянська, як свідчать записи в її “Щоденнику” [10; 120, 124], несхвально відгукувалась про наречену свого брата, Анелю Грибовську, та її оточення, серед якого опинився після одруження Максим.

Незмірне почуття гіркого жалю розриває серце батька, як він споглядає на обставини життя свого сина, бачить його душевне нидіння, моральне падіння: “Сину мій! Ти ніколи голодом і холодом не млієш. Ти безжурно вступаєш у свою гарну хатину [...] але, сину ти мій, – чому твоя скрипка мовчить? Чому уснула в чорній домовині, струни потріскали на ній, а смичкове волосся розв’язалося? Чому стіни дому твого не чують доброго слова про сусіда твого, не пролетить ніколи питання *про долю народу твого*, не дзвенить слово *твоєї рідної мови* в хаті, а дух несамолюбної доброти, дух внутрішнього життя й ніжної краси та ідей благородних стоїть із спущеними вділ очима, а крила його опали безнадійно додолу?.. І ти вдоволений, сину!” [9; 3; 381-382]. У цих зверненнях до сина батькових словах вперше у творчості О.Кобилянської разом з осудом морального спустошення лунає гострий осуд національного відступництва, яке, в розумінні батька, а отже, й самої письменниці, є несумісним із порядністю, чесністю і благородством. Разючі почуття болю і жалю, сорому і скорботи сягають у душі старого батька найвищих реєстрів. Цей образ продовжує цілий ряд численних у світовій літературі, починаючи з античних часів, трагічних постатей батьків, які зазнали душевного удару від власних дітей. Трагічний стан душі героя передається в новелі експресивно забарвленими висловами та окликами: “Сину мій!.. Я, твій білоголовий отець, лежу хрестом перед тобою й кличу: “Сину... пробудись! се не може бути правдою, що душа твоя прекрасна завмерла...” [9; 3; 382]. Батько усвідомлює, наскільки згубною для сина є перевага в його свідомості матеріальних цінностей над духовними, вічними, адже моральне падіння, в розумінні батька, ототожнюється з фізичною загибеллю. Не випадково на адресу сина з його уст злітають сповнені невимовного горя слова:

“Мій біль за тобою червоний, як кров. *Ти потонув*. Я молюсь за померлу душу твою...” [9; 3; 382].

Проте батько не піддається горю, не впадає в безнадію. Він намагається врятувати, відродити синову душу, пробудити її до високодуховного життя, якщо вже не для нього самого, то хоча б для його дітей, своїх внуків, щоб не перервалось “золоте пасмо” роду. Але тут старика чекає ще тяжчий удар, тому що і внуки його, зведені батьком-матір’ю на манівці бездуховності, не спроможні вже зрозуміти діда свого. Зародок могутнього, віковічного духу нації, закладений у їх молоді душі від народження, не був розвинений в них творчою батьківською рукою і зачах, так і не розкрившись. Тому й байдужі внукам пісні й казки діда-прадіда, в яких закладений і передається з віків у віки прадавній духовний код української нації, найвищі духовні цінності українського народу – правда і воля. І старик, прозираючи своїми віщими очима в майбутнє, вже тепер оплакує їх молоді, але приземлені й позбавлені будь-яких високих поривань душі, які ніколи не зазнають найвищого розвитку і ніколи не прагнутимуть волі як для себе, так і для народу свого.

Душевне збайдужіння його сина до святих для його народу моральних і національних ідеалів і знівечені через це душі його внуків настільки вражають сивоголового батька, що він навіть ладен надати перевагу життєвому вибору своєї наймолодшої дочки, що в “житті без товариша осталась”, бо не зустріла чоловіка з відповідним їй рівнем духовного розвитку. Старик добре розуміє дочку і його не жахає її самотність. У цій самотності, як вважає батько, а по суті, сама О.Кобилянська, “лежала доля її”, що “в характері існує” – багатому, сильному й незалежному. Батько впевнений у моральній, душевній силі своєї дочки, “білого голуба”, як він її називає. Більше того, старик навіть пишається дочкою; багатством її натури, душевною красою, тонкістю, гармонійністю, і в той же час, силою її вдачі і впевненістю у собі. Він дає їй мудрі батьківські настанови на майбутнє: “Спинайся, над чим сила твоя дозволяє тобі. Не криви душу свою і не замикай її” [9; 3; 386]. Знаючи, в якому недоброзичливому оточенні з його “вузькими традиціями” і пересудами щодо життєвого призначення жінки зостанеться самотня дочка по його смерті, батько намагається усовістити людей, нагадує їм про “любов до ближнього”,

цитуючи текст тринадцятої глави Першого послання св. апостола Павла до коринтян. Звертаючись до людей з проханням про опіку для своєї самотньої дочки, батько, таким чином, за всіх “незамужніх уступається”, як пише О.Кобилянська в листі до Христі Алчевської від 30/IX 1905 р. [9; 5; 582], стає на захист їх морального права на повноцінне життя і духовний розвиток.

Образ незаміжньої, самотньої й незабезпеченої, але всебічно розвиненої, духовно багаті жінки – один із центральних у творчості О.Кобилянської. Доля цих героїнь складалась по-різному: в одних – трагічно, як у Софії Дорошенко (“Valse melancolique”), іншим, як-от Наталці Веркович (“Царівна”), – усміхалося щастя. В новелі ж “Думи старика” письменниця створює образ жінки, яка здобуває щастя ціною нещастя. Старий батько розповідає про гармонійне, повне любові і поваги, розуміння і взаємопідтримки, але трагічно коротке сімейне життя іншої своєї дочки, яка з власної волі й любові виходить заміж за близького їй по духу, однак смертельно хворого чоловіка. О.Кобилянська у своїй новелі спробувала відтворити ідеальні, гармонійні й чисті подружні стосунки, де немає місця байдужості, одноманітності й сірості буденщини, де панує щирість і відвертість, але завжди залишається ще й якась загадковість, що взаємно вабить одне до одного. Лише п’ять років прожило спільно подружжя, але духовна єдність між ними залишилась і по смерті одного з них, а їхня колишня гармонія знайшла продовження в дітях, яких вони прагнули виростити досконалішими, ніж були самі.

Старика тішить, що внуки його вже інші, що вони “чимось досконаліші, дозріліші й виразніші в почуваннях і думках своїх” [9; 3; 384], що душі їхні витонченіші, “збільшені” матір’ю їхньою. І дід впевнений у майбутньому своїх внуків, адже воно “має за собою цілий ряд минувшостей”, у його підмурівок закладені міцні, віковічні традиції дідів і прадідів – народу їхнього. Але він відчуває вже деяке віддалення духовне, що чимраз глибшою прірвою пролягає між ним, дітьми його та внуками. Думки батька переходять локальні рамки сім’ї і набувають узагальненого характеру. Старик бачить і ту прірву, що розділяє цілі покоління, не лише руйнуючи одвічні національні традиції, а й спотворюючи моральне обличчя народу. Він прагне відновити втрачений зв’язок поколінь, відродити в них відчуття

свого спільного глибинного кореня (“золотого пасма”), що творить з них народ, націю. Тож передає у спадок своїм внукам нетлінні скарби національної духовності, що живили родову пам’ять не одного покоління українського народу: “Співайте ті пісні, що я їх дитиною співав [...] а коли вас доля розкине [...] – по піснях тих пізнаєте себе, і відживе й мати ваша, і дід, і прадід, і всі приналежні до нас...” [9; 3; 384]. Адже саме в пісні, як твердить М.Шлемкевич, найвиразніше зафіксований український менталітет, саме вона є “протоплазмою” і “параметрією” української душі [187; 104-105].

Намагаючись стримати своїх дітей і внуків від національного забуття, батько остерігає їх також і перед небезпекою занедбання найвищих моральних традицій народу, що теж веде, як і національне відступництво, до загибелі душі. Батько нагадує їм Божу заповідь: “любити ближнього, як себе самого”, і картає їх за те, що їхня праця заради самовдосконалення, задоволення духовних потреб власної особистості повністю заступає собою їх обов’язок перед іншими людьми, перед своїм народом.

Таке поєднання в душі людини найвищих моральних чеснот і національних традицій і визначає моральний ідеал героя, що викристалізувався в уяві письменниці на час створення новели “Думи старика”. Своєю віщою душею старий батько відчуває, що саме ці “золоті” традиції, засвоюючись молодими поколіннями, нерозривно в’яжуть їх в єдине ціле з найвіддаленішими у віках поколіннями їхнього роду, творячи народ, націю. Ця сув’язь поколінь, їх духовна спадкоємність передається в новелі символічним образом “золотої нитки”, “золотого пасма”, що є наскрізним у творі: “*Пасма золотого не губіть за собою... щоб не згубили сліду матері вашої, і батька, і діда, і прадіда... а будучність ваша не розіб’ється*” [9; 3; 385]. Це звертання старика до своїх дітей і внуків у фіналі новели переростає в узагальнене звертання-заповіт старших поколінь до молодших, в якому сконцентровані мудрість досвіду, біль і надія, молитва і віра в незнищенність духу народу, нації у віках: “*Згадуйте предків своїх, щоб історія перед вами не згасла, і золотої нитки не згубіть... Молюся за вас...*” [9; 3; 387].

Отож у творі О.Кобилянська порушує вічно актуальні і взаємопов'язані між собою проблеми відповідальності батьків за майбутнє своїх дітей, а отже, і за майбутнє свого народу, виховання підростаючого покоління в дусі національних традицій, духовної спадкоємності поколінь однієї нації. Письменниця засуджує національне відступництво, закликає всіх українців дбати про свій народ, розвивати його культуру, і врешті, бути у своїй відданості одвічним національним традиціям належним взірцем для всіх наступних поколінь українського народу. Таким чином, новела “Думи старика” стала своєрідною віхою на шляху письменниці від “Царівни” до “Апостола черні”, – до ідеалу героя, в свідомості якого нерозривно поєднуються такі моральні і національні імперативи, як правда і воля, нація і держава.

4.2. Ідейні пошуки української інтелігенції в романі О.Кобилянської “Апостол черні”

4.2.1. Ідеологічне та історико-культурне підґрунтя роману. Твори Ольги Кобилянської пройняті світлом вічних філософських питань – проблема людини, її свідомості і моралі, мети і смислу її життя, свободи і обов'язку, відповідальності за все, що відбувається у суспільстві, хоча деякі дослідники творчості буковинської письменниці, зокрема О.Грицай, вважали, що “Кобилянська в першу чергу – поетка самотних душ, самотного життя і самотних, глибоким стражданням окуплених змагань” [64; 304]. Але тут же О.Грицай додає, що, можливо, в цій самотності – “один з трагічних відгуків тої невідрадної української дійсності, в якій багато найкращих поривів і змагань, ідеологій та програм, зате ж недостача, вікова недостача спромоги чину, спромоги довершувати визвольних подвигів силами вщерть об'єднаного народу”.

Поза самотніми душами в світі, що проголошують війну Духа проти нетрів буденщини, Кобилянська бачить народ, що теж стає на шлях до свого визволення. Створюючи типи людей, довершених фізично і духовно, письменниця прагне окреслити взірець людини майбутнього, що в своїй сукупності має витворити народ “великий, свободний і сильний”, “з героїчними традиціями серця”. Тож показово, що

у творчості Кобилянської, як і в українському літературному процесі початку ХХ ст. загалом, починає зростати увага не тільки до психології виняткової індивідуальності, що є сама собі ціллю, а й до психології соціально активної особистості, метою саморозвитку якої є прагнення до оновлення майбутності свого народу. Як цілком справедливо зауважував І.Франко у своїй статті “Принципи і безпринципність”, “новітня література побачила одну із своїх головних задач у психологічному аналізі соціальних явищ, у тому – сказати б – як факти громадського життя відбиваються в душі й свідомості одиниці, і, навпаки, як у душі тої одиниці зароджуються й виростають нові події соціальної категорії” [168; 363]. Митці поринають у вир суспільних змагань, прагнуть досягнути нові соціально-політичні проблеми, що стали на часі, збагнути всю складність і глибину тих психологічних драм, які породжувались ламанням старих родинних і громадських традицій. У творах письменників цієї доби (О.Кобилянська, М.Коцюбинський, Леся Українка, В.Винниченко та ін.) знаходить своє відображення боротьба за свободу самовизначення і самореалізації особистості не тільки у плані духовному, а й у громадсько-політичному. В цей час в українській літературі митці ставлять і розв’язують питання про формування нової людини, піднесення її самосвідомості і соціальної активності [188; 4].

Як бачимо, український літературний процес перехідного періоду позначається відчутною політизацією, глибоким проникненням в художній світ літературного твору проблем соціально-політичного, суспільно-громадського та ідейно-філософського змісту. І хоча це в окремих випадках дещо знижує, порушує естетичну витонченість художнього твору, все ж таке взаємопроникнення літератури і політики має й позитивні наслідки. Абсорбувавши деякі політичні ідеї, література в свою чергу зможе певною мірою впливати і на політику, формуючи життєву позицію особистості, громадську думку й політичну культуру суспільства загалом. Тому, як гадаємо, І.Франко цілком мав рацію, пишучи у своїй статті “Слово про критику” про суспільно тенденційну позицію письменника: “...Коли хто говорить, що поетові не слід займатися пропагандою якихось ідей та ідеалів, що суспільна боротьба, національні свари, такі чи інші реформи не його річ, то се

говорить тільки його власна безсильність” [189; 218]. Цьому беззастережному праву митця на проголошення в художньому творі власних позицій і переконань, ідей і поглядів як у морально-етичному, так і в суспільно-політичному вимірах світова література завдячує появу цілого ряду філософсько-ідеологічних повістей та романів (Ф.-М.Вольтер, Д.Дідро, Ж.-Ж.Руссо, А.Франс). До цієї групи творів можна віднести і роман О.Кобилянської “Апостол черні”, який у свій час здобув неабияку популярність серед інтелігентних кіл Західної України та еміграції. В Україні література традиційно була тісно пов’язана з політикою, тож і українським літераторам початку ХХ ст. також було притаманне високе почуття відповідальності за долю народу, нації, держави. Як слушно зауважує С.Андрусів, “українська література, – література політично пригнобленої, недержавної нації, у ХХ ст. ще в більшій мірі, як у попередніх, змушена була [...] заступати державу у відстоюванні національних інтересів, плекати державу та оберігати національну самосвідомість, бути Будителем і Вчителем народу, Пророком, Вождем і вільною пресою” [190; 180].

Проблема соціально активної особистості, порушувана письменниками цієї доби, є не тільки суспільно-політичним, а й морально-етичним питанням. Адже метою громадянського суспільства і держави має бути виявлення і розвиток усіх найвищих моральних якостей і здібностей кожної людини, якнайповніша реалізація всіх її індивідуальних сил і можливостей. Тобто проблема гармонійного становлення особистості, всебічного розвитку її здібностей є головною проблемою виховання людини майбутнього. А першою умовою вирішення цієї проблеми повинно бути обов’язкове і одночасне розв’язання соціально-політичних питань, щоб кожна людина, а разом і все суспільство (народ) досягли, як говорить Наталка Веркович, героїня повісті О.Кобилянської “Царівна”, свого “полудня”, коли “виб’є для них час найповнішого розквіту”. Яким же чином народ може досягти свого “полудня”, Кобилянська і намагається з’ясувати у своєму останньому романі “Апостол черні”. Формування і визначення митцями морально-етичного ідеалу соціально активної особистості набувало першорядного значення в процесі розвитку української літератури початку ХХ ст. Без усвідомлення цього важко зрозуміти й

літературу даної доби. А щоб глибше осягнути суть морального ідеалу соціально активної особистості початку ХХ ст., слід зробити хоча б короткий екскурс в історичне минуле України. Адже, як влучно висловився французький історик Марк Блок, “час історії – це плазма, у якій плавають феномени, це ніби середовище, у якому вони можуть бути зрозумілі” (переклад з російської наш. – Л.П.) [191; 18-19].

Незалежна Українська Держава від давніх віків була найголовнішою і найсвятішою ідеєю українського народу. Національному менталітету українців традиційно притаманне відчуття самоцінності кожної людської особистості, її ролі в суспільстві, а отже, й почуття персональної відповідальності кожного за долю всього народу. Підтвердженням цього може бути хоча б державний устрій Запорізької Січі (з її козацькими радами, особливо так званою “чорною радою”), який пізніше був поширений гетьманом Богданом Хмельницьким на територію всієї України. Разом із втратою української державності було упосліджено всі абсолютні українського народу, свідомо спотворювалась традиційна національна культура й етика. Як справедливо констатує Н.Корнієнко, “руйнувався кодекс честі, волі, накидалось те, що згодом прибрало назву конформізму. До механізмів підвищення статусу соціальної особистості закладено було критерії прислужництва “переможцям”. На психологічному рівні – формувався комплекс меншовартості, другорядності всього, чий статус не “апробовано” в імперії” [192; 5].

Внаслідок цього традиційна структура українського характеру зазнає значної трансформації. М.Шлемкевич в одній із своїх праць [193; 17-23] умовно виділяє чотири типи української людини, що склались в період розвалу Другої Української держави. Зокрема, “тип старосвітських поміщиків”, що відзначається переважно біологічним існуванням; “тоголівська людина”, тобто тип талановитого українця на імперській службі; “сковородянська людина”, що знаходить розраду у самовдосконаленні і “втечі від світу”; і нарешті, “шевченківська людина”, мета якої – перетворення світу на основі “праведного закону”. Перші три з названих типів українського національного характеру в більшій чи меншій мірі у різних видозмінах знайшли своє відображення у таких творах О.Кобилянської, як “Царівна”, “Аристократка”, “Ніоба”, “Думи старика”, “Природа”, “Valse melancolique”, “Через

кладку”, “За ситуаціями”. Четвертий тип – тип нової людини свого часу – розробляє письменниця в загальних або ж окремих рисах в повісті “Царівна”, новелах і нарисах “Ідеї”, “Хрест”, “Зійшов з розуму”, а більш повно, детально і перспективно – в проекції на майбутнє – в романі “Апостол черні”. До того ж авторка в цьому творі подає тип героя нового часу у вигляді своєрідного узагальнюючого образу роду Цезаревичів, простежуючи еволюційний шлях розвитку цього образу в найрізноманітніших зв’язках як родинного, так і громадського характеру протягом життя трьох поколінь, довівши історію роду Цезаревичів до початку ХХ ст.

Саме в цю добу починається нова активна хвиля радикального переосмислення українцями себе у світі. Українська нація увійшла в нове століття, маючи потенційну можливість зреалізувати свою самостійну державу, бо саме в цю пору національна ідея, вироблена всією попередньою історією, здатна була виявити себе у дії. Увібравши в себе енергію всіх своїх зневажених колоніальною системою моральних абсолютів – як сила роду, гідність, воля – українська ментальність початку століття була готова продиктувати найбільш потужні й гармонійні щодо свого національного космосу алгоритми поведінки [192; 6]. Бо ж, як переконливо твердить український мислитель першої половини ХХ ст. Юліан Вассиян, “не хліб, не інтереси будня, але споконвічний дух рідної землі, не програми, партії і групова дисципліна сект, але Бог, символ віри, і нація, і мораль відданості ідеї мають в’язати українських людей в лицарські когорти тих, що повинні ще раз стати на Київських горах і проголосити заповіді людського життя” [194; 57].

На переломних критичних етапах історії національна ідея згуртовує народ, пробуджує в ньому героїзм, готовність до подвигу, жертвовність в ім’я великої мети. Коли ж народ вкрай знесилений, коли він втратив цементуючу самочинність нації – то породжує з себе вольові, жертвовні одиниці – соціально активні особистості, в системі моральних цінностей яких нація складає абсолют, і які здатні стати її провідниками – апостолами на шляху до відродження і повного розквіту всіх життєвих – фізичних і духовних – сил нації. Саме ця ідея добровільної жертвовності, апостольства заради духовного воскресіння нації покладена в основу роману

О.Кобилянської “Апостол черні”. Якщо апостоли із Святого письма зрікаються земних утіх і турбот, щоб проповідувати Слово Боже і Божу Любов для духовного піднесення людини, то апостоли з роману О.Кобилянської жертвують свою працю для духовного відродження, просвітлення і культурного піднесення рідного народу, в ім’я національної ідеї [142; 8].

Образ-мотив апостола простежується і в інших творах письменниці. Вперше цей образ, хоча й епізодично, постає в ранній повісті О.Кобилянської – “Людина”. Студент-медик, Стефан Лієвич, який говорив про жіночу емансипацію, про “потребу основної освіти”, здавався героїні цього твору, Олені Ляуфлер, “апостолом правди”. В іншій своїй повісті – “Царівна” – письменниця створює образ Наталки Веркович, дівчини, яка зрікається особистого щастя з коханим чоловіком заради його якнайповнішого, нічим не стримуваного розквіту для блага свого народу, й сама, беручись за письменницьке перо, намагається працювати для культурного зростання українського народу. Пізніше, в нарисі “Думи старика”, О.Кобилянська підходить уже до філософського узагальнення і зведення воєдино всіх національних абсолютів, усіх морально-етичних і культурних засад українського менталітету з його антропоцентризмом, вірністю національній ідеї, віковичним прагненням до збереження власної самобутності. Тому досить природною і вмотивованою видається поява в творчості письменниці й таких образів, сповнених апостольським духом жертвності, як вдова по редакторові (“Ідеї”) та вояк-офіцер (“Зійшов з розуму”), героїв надзвичайно високої національної свідомості і громадянської активності, а згодом і персонажів роману “Апостол черні”, що є квінтесенцією роздумів Кобилянської про історичну долю України та роль і місце в ній національної інтелігенції.

Свого героя-інтелігента О.Кобилянська хотіла бачити гордим, сильним, стоїчним, мудрим, здатним повести за собою націю і людство до висот духу, свободи, економічного розвою. А щоб стати провідником нації, потрібна беззастережна готовність до апостольської праці для народу, наполегливе прагнення безнастанного самовдосконалення не тільки фізичного, а й духовного, морального. Адже змагання за національну ідею потребує чистих рук, високого сумління і

великої енергії духу. Таким чином, письменниця піднімається до високого розуміння значення одиниці – сильної особистості – в історії народу, вважає за необхідне ставити до неї суворі вимоги найвищої моралі, сили волі, почуття відповідальності перед нацією.

Кобилянська усвідомлює, що український народ, який прагне бути повноправною нацією, мусить мати по-справжньому свою, віддану йому національну еліту, яка б консолідувала всі прогресивні сили народу і витворювала з нього націю. Адже, дійсно, як констатує О.Субтельний, “важко перебільшувати ті серйозні наслідки, що їх мала для українців утрата власної еліти” [195; 91]. Історичну роль національної еліти має, звичайно, перебрати на себе прогресивна інтелігенція, позаяк саме вона є визначальним духовним чинником у формуванні і розвої національної самосвідомості народу, у творенні його культури [196; 40]. Тож на долю української інтелігенції нової епохи випало нелегке завдання – відновлення історичної справедливості, історичної правди, спотворених і упосліджених тривалим колоніальним становищем України, відродження зруйнованої державності. А для досягнення цієї величної мети українська інтелігенція повинна була позбутися усталеного почуття меншовартості всього рідного, національного, домогтися єдності, згуртованості у своїх лавах і однастайності у своїх змаганнях за національну ідею. Як влучно сказав митрополит Іларіон (І.Огієнко) в одній із своїх проповідей, “ми недержавні тільки тому, що ми ще незакінчена нація, що ми ще не вміємо говорити “єдиними устами і єдиним серцем” [197; 49]. Це ж непокоїло й О.Кобилянську. Її болюче вражали байдужість української інтелігенції до національних справ, незгода, зневіра, випадки відступництва в інтелігентському таборі. У листі до українців в Америці від 5/II 1924 р., що був опублікований у Нью-Йорку в українській газеті “Свобода” 6/III 1924 р., Ольга Кобилянська писала: “Ми не вміємо бути з’єднаною силою, бути одною фортецею. Не вміємо на противників нашого існування національного і розвою культурного [...] спокійно, зорганізовано наступати” [181].

У цьому ж листі О.Кобилянська вказує на того, хто чи не єдиний здатен у скрутних умовах національного розбрату повести за собою і підняти свідомість не

тільки народу, а й самої “еліти” – розгубленої й дезорганізованої на той час національної інтелігенції. Це – митець слова. О.Кобилянська і в час створення роману “Апостол черні”, залишається вірною своїм поглядам на роль митця в житті суспільства [9; 5; 582]. За її переконанням, літератор не може сходити до рівня публіки, а мусить підносити її до свого, вищого рівня і вести далі. А щоб мати моральне право на це, письменник насамперед обов’язково повинен дбати про високий рівень власного духовного розвитку та національної самосвідомості. Такій позиції Кобилянської цілком співзвучні звернені до літераторів слова І.Франка, які, певне, не пройшли повз увагу письменниці: “Будьмо попереду усього самі людьми в повнім значенні того слова, характерними і щирими, освіченими і гуманними” [198; 140].

Отже, на початку ХХ ст. О.Кобилянська вбачає завдання національної літератури в тому, щоб, пропагуючи ідеї свободи, боротьби за високі загальнолюдські і національні ідеали, виховати українську людину і підняти українську націю із занепаду, збудити в інтелігенції національну свідомість, прагнення духовної самостійності. Аналогічні думки знаходимо і в творах українського письменника, публіциста і громадського діяча Т.Зіньківського (1861-1891), що вперше вийшли друком у Львові 1896 р. і могли бути відомі О.Кобилянській. Зокрема, в своїй праці “Молода Україна, її становище і шлях” Т.Зіньківський зазначає: “Відомо єсть, що тільки той народ, що в його вироблена і міцна література [...] не боїться згубити свого місця між народами яко нація; тільки коли є література національна, тільки тоді є справжня інтелігенція, що не зрадить кращих ідеалів свого народу; література є єдиний показчик зросту, сили і чуття інтелігенції” [199; 35]. Показово те, що саме літератори брали на себе більшу частку громадської відповідальності за долю народу, нації, держави в найбільш критичні моменти історії України ХІХ-ХХ ст. Тому й маємо цілу когорту славетних українських літераторів-політиків, починаючи від Т.Шевченка, твори якого так імпонували О.Кобилянській [159;11].

До цієї лицарської когорти літераторів-політиків належить також і відомий письменник, лікар, активний громадсько-політичний діяч, “тарасівець” І.Липа

(1865-1923), з яким була знайома і листувалась О.Кобилянська. Такі її твори, як “Думи старика” та “Апостол черні”, в ідейному плані перегукуються з укладеною І.Липою програмою “Братства тарасівців”, що дістала назву “Profession de foi” – “Визнання віри молодих українців”. Основними пунктами цієї програми були: національне, політичне і соціальне визволення України. Основну увагу тарасівці зосереджували насамперед на організаційно-виховній діяльності, спрямованій на піднесення національного духу серед інтелігенції та народу, формування їх національної свідомості. Саме з тарасівців і формується те елітне ядро, яке дало живлення багатьом національним імпульсам. Члени цього товариства пізніше брали участь у заснуванні інших політичних організацій України. Громадсько-політична позиція тарасівців імпонувала О.Кобилянській. Крім І.Липи, який був, як свідчить один із його сучасників, “великим патріотом” і національним провідником [200; 49], письменниця спілкувалась і з іншими тарасівцями – визначними громадськими і культурними діячами (М.Коцюбинський, М.Вороний, М.Міхновський).

Окремо слід зупинитися на постаті М.Міхновського (1873-1924), активного діяча українського національно-визвольного руху, речника українського самостійництва, фундатора націоналістичної ідеології, який часто згадується в листах О.Кобилянської ще й під іменами “українець”, “Лівобічний”. Один із товаришів М.Міхновського визначний діяч УНП Ю.Коллард так схарактеризував його особисті і громадські якості: “Був він людиною енергійною, яскравих політичних поглядів [...] Його вплив на українське громадянство [...] був колосальний. Саме Міхновський [...] показав нам певні шляхи через радикальний демократизм до революційного українського націоналізму” [201; 51-52]. Сприяв знайомству Кобилянської з М.Міхновським професор Чернівецького університету, відомий філолог, український політичний і громадсько-культурний діяч, С.Смаль-Стоцький (1859-1938), про глибоку повагу до якого з боку письменниці свідчать звернені до нього слова з автобіографічного нарису О.Кобилянської “Про себе саму”: “...Всій нашій бідній ще, темнотою побитій народності і Ваше ім’я, і Ваша праця останеться між пануючими брдами – білим монументом” [9; 5; 242-243].

М.Міхновський декілька разів приїздив до Чернівців, був дописувачем місцевого часопису “Буковина”. Саме він, як можна здогадатися з листа О.Кобилянської до О.Маковея від 16 березня 1898 р., мав намір заснувати в Чернівцях ще один цілком незалежний український часопис [9; 5; 333]. У Львові та Чернівцях побачили світ його основні праці: “Самостійна Україна” – перша програма Революційної Української партії, “Справа української інтелігенції в програмі Української Народної партії”, “Х заповідей УНП” та ін., яких не могла обминути своєю пильною увагою О.Кобилянська. Про те, що буковинська письменниця дійсно цікавилася дописами М.Міхновського, свідчать її листи до О.Маковея від 23/III 1898 р. [9; 5; 335], 5/IV 1898 р. [9; 5; 336], 30/V 1898 р. [9; 5; 347]. Тож вочевидь і вищезгадані його праці не залишили О.Кобилянську байдужою, адже основні політичні концепції, окреслені в них, знайшли свою художню інтерпретацію в її романі “Апостол черні”.

У цьому плані особливо привертають увагу думки М.Міхновського про націоналізм та державність. Вважаючи, що “головна причина нещастя нашої нації – брак націоналізму серед широкого загалу її” [202; 153], він намагався поширити націоналістичні ідеї в Україні, організувати й надихнути український народ на боротьбу за свою незалежність, що має втілитись у форми національної держави. Адже, за його переконанням, “державна самостійність єсть головна умова існування націй, а державна незалежність єсть національним ідеалом в сфері міжнаціональних відносин” [203; 126].

Політичний діяч, правник за фахом, М.Міхновський брав активну участь в організації українського війська навесні 1917 р. Свідомий реального становища України, що прагне позбутися свого колоніального статусу, він зазначав: “Приклади із життя народів Заходу навчили українську інтелігенцію, де шукати гарантії політичної свободи для України; вони навчили, що існує єдина в світі гарантія – то власна сила” [202; 146]. До такого ж розуміння політичної необхідності для нації, що бореться за незалежність, власної воєнної сили приводить О.Кобилянська центрального героя свого роману “Апостол черні” Юліана Цезаревича. Погоджувалась письменниця і з позицією М.Міхновського щодо питання

пріоритетності національних проблем відносно соціальних у змаганнях поневоленої нації за свою незалежність. Міхновський, як справедливо твердить дослідник Ю.Вільчинський, дуже мало надій покладав на перемогу демократії в державах-імперіях [204; 8]. Саме тому приходив до висновку, що національне питання має бути розв'язане поперед соціального: “Вирвати свою соціальну справу із рук чужинців, забрати її у власні руки – це і є головний ідеал кожного поневоленого народу” [202; 148].

Як відомо, О.Кобилянська не була в силу багатьох причин активним суспільно-політичним діячем, проте цитовані вище думки речника українського національного оновлення М.Міхновського, а також провідні ідеї його попередників (“Братство тарасівців”) знайшли творче опрацювання в її письменницькому доробку – “Думи старика”, “За ситуаціями”, а особливо в романі “Апостол черні”, в якому більш повно, ніж в інших її творах, відбито змагання української інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст. Отож промовистими і незаперечними є слова Кобилянської з “Автобіогафії” (1927 р.): “Пишучи що-будь, довше чи коротше, я лиш одно мала в душі: Україну, ту велику, пишну, пригноблену, сковану Україну, її одну й нічо інше” [10; 205].

Саме така світоглядна позиція О.Кобилянської та й, звичайно, її особлива – модерністська – манера письма надзвичайно імпонували “хатянам”. В свою чергу письменниця виявляла зацікавленість до їх діяльності. В листі до Х.Алчевської від 14/ІІІ 1910 р. Кобилянська писала: “Дуже подобається мені тепер “Українська хата”. Там добрі речі друкуються [...] Чи знаєте Ви д[обродія] Сріблянського (Шаповала) особисто? [...] Будьте ласкаві, напишіть мені щось більше про нього, він мене цікавить” [9; 5; 611-612]. Така взаємна увага сприяла плідній співпраці буковинської письменниці з київським літературно-науковим часописом “Українська хата” (1909-1914), який кваліфікувався в радянському літературознавстві минулих десятиліть як “декадентський” і “войовничо-націоналістичний”.

Журнал мав на меті пробудження національної свідомості серед українців і розвиток рідного письменства, культури і мистецтва. Його редагували Павло Богацький і Микита Шаповал (псевдонім – М.Сріблянський), про якого з пієтетом

згадує письменниця Галина Журба: “Особистість Шаповала [...] яскраво виділялась з-посеред нашого загалу [...] скристалізованістю політичного світогляду, своїм філософічно-суспільним спрямуванням та й самим характером людини вольової, нової у нас формації, створеної для проводу; людини, яка знає, чого хоче, та вміє це хотіння втілювати в чин” [205; 132]. Микита Шаповал (1882-1932), відомий український громадський і політичний діяч, соціолог, письменник і літературний критик, був палким шанувальником таланту О.Кобилянської, більше того – вважав її своїм духовним учителем, про що сам свідчить у вітальній телеграмі, адресованій письменниці, з нагоди 40-ліття її літературної діяльності: “Світ не знає, що Ви маєте ще один твір: мій дух і мою працю...” [65; 251]. У цьому ж вітанні М.Шаповал говорить і про роботу О.Кобилянської над новим романом “Апостол черні”, що якраз тоді публікувався у Празі в журналі “Нова Україна” саме за його сприянням.

Співпраця О.Кобилянської з журналом “Українська хата” сприяла також знайомству письменниці з українським літературним критиком М.Євшаном (1889-1919), пізніше стрільцем Української Галицької Армії, в лавах якої він загинув. “Євшан як людина, як громадянин, як суспільний тип, – згадував О.Бабій, також учасник національно-визвольних змагань УГА, – був одним із тих нечисленних типів, для яких жити, то значить протиставити своє “я” світові, оточенню, обставинам, іти через життя наперекір усім до власної мети. Життя таких одиниць, як М.Євшан, то безперервний спротив хаосові поза собою і хаосові в своїй душі” [206; 902-903]. Вдача і високі поривання молодого критика знаходили палкий відгук в душі Ольги Кобилянської. Їх єднала мрія про високий ідеал сильної і гармонійної людини, в уявленні і в житті якої поняття “краса”, “добро” і “свобода” нероздільні, яка прагне сама й веде інших до висот духу. Виявились подібними і їх погляди на роль мистецтва, літератури в житті суспільства, яка полягає, зокрема, в тому, щоб, як пише М.Євшан, “будити закаменілі сумління та прорубувати шлях для величних подвигів” [207; 16]. Естетичне, моральне і національне становить у їх творчості нерозривну єдність, взаємозумовлює одне одного. Роздумами О.Кобилянської, вкладеним в уста героїв роману “Апостол черні” (о. Захарій, Максим і Юліян

Цезаревичі), співзвучно чимало думок М.Євшана з таких його статей, як “Проблеми творчості” [207], “Суспільний і артистичний елемент у творчості” [208], а особливо ж з його промови “Великі роковини України”, виголошеної 31 жовтня 1919 р. з нагоди річниці проголошення ЗУНР: “Ми можемо зробити тільки одно: *посвятити себе до останку. Для себе життя ми вже не устроїмо; то ж [...] мусимо думати тільки про життя будучих поколінь [...] Ціле життя наше повинно бути [...] концентроване на [...] одній ідеї, ідеї національного відродження. Одно [...] остається до збереження – це наша честь*” [209; 10-15].

Про дружні стосунки і листування О.Кобилянської з М.Євшаном (справжнє прізвище – М.Федюшка) свідчать спогади самої письменниці [210] та її товаришки С.Никорович [211], а також лист Кобилянської до Ольги Роздольської, дружини фольклориста-етнографа Осипа Роздольського, від 8/ХІІ 1915 р. [9; 5; 621]. Зокрема, С.Никорович згадує прихильні слова О.Кобилянської про Євшана: “Я маю у Львові молодого приятеля, до котрого маю неограничене довірря і покладаю на него дуже багато надій” [211; 265], а також пригадує і той день, коли вони разом з Кобилянською проводжали М.Євшана на шляхи війни, не відаючи, що прощаються з ним назавжди.

О.Кобилянська була свідком подій перших десятиліть ХХ ст., що мали для українського народу історичне, епохальне значення: перша світова війна, змагання за самостійність України, відродження Української державності, проголошення УНР та ЗУНР, всенародне віче в Чернівцях у 1918 р., де було виявлено волю буковинців до злуки з великою Україною, і незабаром – втрата незалежності, окупація українських земель державами-супротивниками. На території Буковини панував політичний терор, жорстоко переслідувались будь-які прояви національно-визвольного руху. Хвиля репресій зачепила брата письменниці, гімназійного учителя Юліана Кобилянського – його позбавили роботи. Агенти румунської сигуранци навідалися і в робочий кабінет О.Кобилянської, забравши з собою деякі цінні листи й рукописи, які так і не вдалось повернути. Така політика окупаційної влади викликала внутрішній протест в душі письменниці проти поневолення буковинського краю та й усєї України. Тогочасне становище українського

населення Буковини, а також і самої О.Кобилянської, хворої і переслідуваної румунською сигуранцюю, промовисто характеризують слова письменниці з листа українцям в Канаді від 4 травня 1923 р., чернетка якого зберігається в Чернівецькому літературно-меморіальному музеї О.Кобилянської: “Тутешнє життя, а особливо нерумунам, стає з дня на день невідрадніше. Нема сонця в наших вікнах, нема і в душі. Пишу і працюю, скільки мені сили дозволяють, але і я вже змучена життям, поламана через війну і позавоєнний час” [212].

Перебуваючи в матеріально і духовно важких обставинах окупації, Кобилянська не поривала зв'язків з українським національно-визвольним рухом. В той час, коли траплялось, що їй рекомендовані листи “губились” на півдорозі до адресатів, письменниця продовжувала листування з давніми знайомими, відомими українськими громадсько-політичними і культурними діячами, через осіб-посередників, інженера Г.Грицяя, голову Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка у Львові К.Студинського. Гарячу підтримку і опору знаходила О.Кобилянська в українських емігрантських колах Америки, Канади, а особливо ж Чехословаччини (Прага), звідки до неї безперервно йшли імпульси національно-визвольних змагань (В.Сімович, С.Смаль-Стоцький, М.Шаповал та ін.). А влітку 1928 року, їдучи лікуватися на курорт Франтішкові Лазні, Кобилянська побувала у Празі, де 4 червня 1928 р. відбулася зустріч чеської громадськості та української еміграції з письменницею.

В роки румунської окупації, як, власне, і завжди в часи фізичних і душевних терпінь, розрадою і просвітком була для О.Кобилянської книга. В цей період, період активної роботи над романом “Апостол черні”, серед лектури письменниці особливо виділяється історична тетралогія Б.Лепкого “Мазепа”, з автором якої Кобилянська була особисто знайома. “Читаю праці Богдана Лепкого. Скінчила “Мотрю” [213], – писала вона 10/X 1928 р. в листі до Ізидори Сімович, дружини українського мовознавця та історика літератури В.Сімовича (1880-1942). Історична епопея Б.Лепкого про гетьмана Івана Мазепу, який став символом української незалежності, могла мати, як гадаємо, певний вплив на письменницю під час доопрацювання нею роману “Апостол черні”. Пізніше, у 1931 р., як пише у своїх

спогадах з нагоди 45-літнього ювілею письменницької діяльності О.Кобилянської її знайома, редакторка газети “Жіноча доля” О.Кисілевська [214; 4], увагу письменниці привертає “Щоденник (1907-1917)” визначного діяча української культури Є.Чикаленка (1861-1929), що охоплює важливі події духовно-національного відродження України, доносить до читача живі образи сучасників Чикаленка, які залишили тривкий слід на скрижалях історії України [215; 26]. Читання “Щоденника” також могло позначитись на романі “Апостол черні”, над яким в цей час Кобилянська активно працювала. Зауважимо, що письменниця була особисто знайома з Є.Чикаленком: 1904 р., гостюючи у Чернівцях, він відвідав її “в малесенькій, бідненькій хатині” [216; 335].

Переживши і осмисливши події першого десятиріччя ХХ ст., творчо сприйнявши досвід активних учасників цих подій, українських громадсько-політичних і культурних діячів, узагальнений в їх політичних, літературно-критичних, історико-художніх та мемуарних працях, О.Кобилянська роздумує над історичною долею рідного народу, дошукується причин, що призвели до втрати українським народом державності, і художньо інтерпретує їх у своїх творах цього періоду (“Снитися”, “Зійшов з розуму”, “Апостол черні”). Найбільшою трагедією для української нації була, як вважає письменниця, недостатня національна свідомість широких мас, для яких національна ідея не мала конкретних, реальних окреслень. На бій за Українську державу йшла переважно еліта – інтелігенція, а народні маси часто залишались трагічно нейтральними або й змушені були класти голови за чужі інтереси. Таку думку Кобилянської підтверджують слова історика Д.Дорошенка, який також констатував, що в Україні традиційно саме еліта й була носієм ідеї української державності й суверенітету, а український “простий” народ (міщани й селяни) “не виявляв політичної зрілості й витривалості настільки, щоб зрозуміти змагання своїх власних, далеких провідників і піддержати їх, жертвуючи в ім’я дальшого ідеалу своїми ближчими вигодами. В результаті він залишився лише знаряддям у руках своїх дозріліших, солідарніших і краще організованих сусідів і перестав бути господарем на власній землі” [217; 340].

Факт проголошення самостійної, соборної, незалежної, вільної, суверенної держави українського народу сам по собі виявився недостатнім для її утвердження в цьому статусі, для її розбудови в майбутньому. Необхідний був ще й сильний державний чин, що йтиме не тільки від організованого і згуртованого політичного проводу нації, а й з народних глибин, від кожної особистості зокрема. Тож провідні верстви українського суспільства мають пам'ятати, що вони, за влучним перефразуванням (з біблійного) М.Міхновського, “тільки предтечі того великого”, що йде за ними, тільки оповіщають “його силу [...] тільки його післанці. Цей великий – увесь нарід український” [203; 135]. Перед національною елітою – інтелігенцією – постає, таким чином, надзвичайно важливе завдання – піднесення національної свідомості, культури і моралі всього народу і кожної індивідуальності зокрема, щоб витворився дійсно великий, державний народ. Таке ж розуміння ролі національної інтелігенції та й усього народу в справі здобуття і розбудови державності виявляє й О.Кобилянська в романі “Апостол черні”, про що, як свідчить С.Смаль-Стоцький, говорила сама авторка роману в одному з адресованих йому листів. Зокрема, у своїй розвідці, присвяченій творчості письменниці, С.Смаль-Стоцький пише: “В останніх роках Ольга Кобилянська працювала над більшою психологічною студією, про яку сама знов таки каже в однім ласкавім письмі до мене, що “вона з жестом на будуче, де не лише сам націоналізм гратиме ролю в життю і культурному розвитку України, але де нарід повинен іти далше, здобувати Європу, цебто цивілізацію в своїй хаті, в своїй душі, *творити свою власну українську культуру*. Нам треба характерів, робітників завзятих, що беруться і за найдрібнішу цеглу, не погорджуючи нею для збудовання своєї держави. Бо держава – це великий механізм, що потребує крім мотора ще і тисячі дрібних і найдрібніших помічників. І всі вони мусять відповідати вимогам такого механізму, щоб він став сильний проти зовнішнього і внутрішнього ворога, як деморалізація, брехня, вузькоглядність, зрада, матеріялізм і т.п., нелад, напад ворога і т.д.” [63; 279]. В тому, що йдеться саме про “Апостол черні”, немає жодного сумніву: на це вказує й орієнтовне визначення часу створення роману та активної праці письменниці над його вдосконаленням і схематично накреслена ідейно-образна система твору.

Як бачимо, перебування (хоч і вимушено пасивне) в гушці історичних подій, національно-визвольних змагань, знайомство з українськими політичними та громадсько-культурними діячами внесли у творчість О.Кобилянської нові світоглядні й ціннісні орієнтири. Осмисливши увесь трагічний досвід національно-визвольних змагань української інтелігенції, Кобилянська підходить до розуміння необхідності створення гідних наслідування моделей та зразків, які несли б великий ідейний і моральний заряд. Ці роздуми письменниці про долю нації, держави, про роль національної інтелігенції у справі громадсько-політичного і духовного піднесення України вилились у велике епічне полотно високопатріотичного й філософського змісту – роман “Апостол черні”, що мав дуже складну творчу і видавничу історію.

4.2.2. Історія створення та видання “Апостола черні”. Праця О.Кобилянської над романом “Апостол черні” була важкою, наполегливою і тривалою: орієнтовно, від часу першої світової війни – аж до виходу “Апостола черні” окремим виданням у 1936 р. Задум цього твору виник, як гадаємо, в період найвищого піднесення національно-визвольних змагань української інтелігенції, коли вона, загартована в полум’ї першої світової війни, виборола незалежну Українську державу.

Першу згадку про даний твір буковинської письменниці подає друге число чернівецького літературно-наукового журналу “Промінь” за 1922 р., присвячене тридцятип’ятиріччю літературної діяльності О.Кобилянської. Зокрема, редактор журналу І.Пігуляк в укладеному ним “Хронологічному покажчику писань Ольги Кобилянської (1894-1922)” у розділі “До печатання готові” називає такі твори письменниці: “1. Василка: новела. – 2. Сниться: нарис. – 3. Лист засудженого вояка: нарис. – 4. Юліян Цезаревич: довша повість” [218; 43]. Таким чином, роман “Апостол черні” спочатку задумувався Кобилянською як ще одна повість, назву якій дало ім’я центрального героя твору – Юліяна Цезаревича.

Однак порушені у творі проблеми, окреслені письменницею ідеали, образи-моделі вимагали глибшого і ґрунтовнішого розкриття. Тому Ольга Кобилянська

продовжувала роботу над повістю. В.Сімович, якому Кобилянська неодноразово доручала редагування своїх творів (“Земля”, “Василка”, “Вовчиха” та ін.), як свідчать його листи до письменниці, датовані 1/IV 1922 р. [219] та 16/V 1922 р. [220], постійно цікавився процесом написання повісті і дуже шкодував, якщо авторці доводилося з тих чи інших причин переривати роботу над твором, намагався заохотити її до продовження праці над “Цезаревичем”. З часом, залишивши за собою назву повісті, твір переріс межі цього жанру, набувши ознак роману.

Про виснажливу працю О.Кобилянської над цим твором говорить Е.Панчук у своїй книзі спогадів про письменницю “Гірська орлиця”: “Складні й болючі ідейно-філософські шукання, роки напруженої праці – можна було лишень подивляти, яких сил знаходила у собі письменниця, щоб подолати перепони. Всі близькі й домашні люди бачили, що її шлях був всіяний тернами. Тим часом хвороба прогресувала” [7; 77]. На постійні фізичні страждання, скрутні умови життя в час розпалу роботи над “Апостолом черні” скаржиться Кобилянська в листі до О.Гаморак-Левицької, племінниці В.Стефаніка, датованому 19/IX 1926 р. [10; 288-289].

Хвора, стиснена матеріальними нестатками, письменниця, відчуваючи недосконалість написаного, змушена нашвидку коригувати твір, щоб подати його до друку. Працюючи над текстом, О.Кобилянська частинами надсилала свій роман, що мав уже назву “Апостол черні”, до редакції місячника письменства, мистецтва, науки і громадського життя “Нова Україна”, який видавав у Празі Микита Шаповал. Як уже згадувалось, саме за його сприянням з жовтня 1926 р. “Нова Україна” почала публікацію роману О.Кобилянської, що тривала з перервами майже до 1929 р. [221].

Роман “Апостол черні” виходив з присвятою: “Галі з Лопатинських Бурачинській присвячує авторка”. Як згадувала С.Садовська [222; 376-377], науковий працівник Тернопільського краєзнавчого музею, яка, навчаючись у Чернівецькому університеті, деякий час проживала в будинку О.Кобилянської, а також Е.Панчук [7; 60, 122], письменниця приятелювала з Г.Бурачинською, дружиною лісничого з околиць Бергомета на Буковині; вони листувались і відвідували одна одну. Пізніше, в 1926 р., проживаючи в Румунії, Г.Бурачинська, як свідчать листи Кобилянської до О.Гаморак-Левицької, датовані 19/IX 1926 р. [10;

289], 22/X 1926 р. [10; 290], 16/XI 1926 р. [10; 293], допомагала письменниці в її заходах щодо екранізації повісті “В неділю рано зілля копала...” на німецькій кіностудії “Уфафільм-універсум”, яку здійснити так і не пощастило.

В грудні 1926 р., як згадує Е.Панчук [7; 82], О.Кобилянська, зайнята підготовкою наступних частин роману “Апостол черні” до друку в Празі, одержує пересланий зі Львова К.Студинським, що підтримував тісні зв’язки з видавництвами радянської України, лист із Харкова, в якому український критик і видавець М.Біляч від імені кооперативного видавництва “Рух” повідомляв письменницю про намір видати в радянській Україні повне зібрання її творів. Давши свою згоду на пропозицію видавництва “Рух”, Кобилянська, вкрай знесилена хворобами, змучена матеріальними нестатками й відсутністю постійного, власного даху над головою, попри всі інші справи, пов’язані з виданням її творів у Харкові, розпочинає виснажливу працю над підготовкою роману “Апостол черні” до друку в двох видавництвах одночасно, про що й пише в листі до О.Гаморак-Левицької від 31/III 1927 р. [10; 294].

Все це викликало чимало труднощів і клопотів: крім доопрацювання авторкою роману, а також переписування тексту начисто (цю роботу на прохання Кобилянської виконував Е.Панчук), потрібно було ще й відредагувати твір, віддрукувати його на машинці і надіслати на адреси представників двох редакцій поза межами країни, у Празі і Харкові (а особливо ж у радянській Україні, з якою Румунія не мала дипломатичних відносин), під час майже відвертої блокади письменниці румунською сигуранцою. З проханням допомогти їй у цій справі О.Кобилянська звертається до В.Сімовича та його дружини Ізидори і знаходить у них розуміння і щире підтримку. Листування письменниці з родиною Сімовичів за 1928-1929 рр. [223] свідчить про їх допомогу в редагуванні роману, передруці тексту і пересилці одного примірника в Прагу на адресу М.Шаповала для часопису “Нова Україна”, а другого – через посередництво інженера Г.Гриця у Празі, який, бувало, вислав не тільки віддруковані І.Сімович сторінки роману, а й готові числа журналу “Нова Україна” з опублікованими розділами “Апостол черні”, – до Харкова М.Білячу для видавництва “Рух”. Листи О.Кобилянської до Сімовичів, висвітлюючи

процес роботи над романом, розкривають також надзвичайно делікатну, вразливу вдачу письменниці, яка завжди дуже переймалася тим, що змушена накидати іншим якісь обов'язки супроти себе [224-225].

О.Кобилянська завжди мріяла, щоб її твори були видані в Східній Україні, крім того, вона поклала великі надії на призначений їй видавництвом “Рух” гонорар за перевидання її творів, а отже, на обіцяну М.Білячем допомогу у справі придбання колишнього будинку старшого брата письменниці, який по смерті Максима Кобилянського формально перейшов у власність його дочки Марії, що мешкала в Одесі. Але ще чимало перешкод (від наче б ненавмисного приниження гідності письменниці аж до відвертого ідеологічного тиску з боку радянського видавництва) постало перед О.Кобилянською на шляху до здійснення заповітних мрій про власне помешкання та видання творів на Великій Україні. Окрім листів, в яких висловлювалось прохання надсилати нові розділи “Апостола черні” та інші недруковані до того часу новели, Кобилянська одержувала з Харкова й листи іншого плану. За можливість видати свої твори в радянській Україні відповідні органи та ідеологічні структури за посередництвом редакторів та видавництв змушували західноукраїнських письменників платити зреченням від національних ідеалів і контактів. Так через посередництво К.Студинського від М.Біляча надійшов лист, датований 27/VI 1927 р., де поряд із запевненнями в найщирішому бажанні допомогти письменниці продовжувати її працю для розвитку української культури, спершу м'яко, а в наступних листах і більш категорично, висувалися вимоги з боку видавництва, що, зокрема, стосувалися зв'язків О.Кобилянської з громадсько-політичними і культурними колами націоналістичної орієнтації та їх виданнями: “...Наш закон бере під охорону тільки тих письменників, що живуть на території України і є громадянами. Виїмково признаються права авторів українців, які живуть за межами України, коли про них відомо, що вони прихильно ставляться до Радянської України. А що тут невідомо, як О.Кобилянська ставиться, тим більше, що наша права критика б[увших] українських кадетів окричали Кобилянську “аристократкою” і т.д. Через те дуже бажано було би мати її листа, в якому висловила би такі приблизно думки – Радянська Україна є центром українського

культурного життя. І що вона рішуче осуджує всякі махінації та інтервенцію і рішуче висловлюється проти неї. Думаю, що така заява посунула би її справу наперед” [226]. Можемо здогадуватися, наскільки болюче вразив О.Кобилянську зміст цього листа, який категорично розходився з особистими переконаннями письменниці, викладеними в листі до українців в Америці від 5/II 1924 р.: “Наслідуйте все щонайкраще і найліпше, що посідають вже народи культурні, чужі, а хоч би і противники наші... Коби воно лише добре, наслідування гідне...” [181].

Незадовго надійшов лист подібного змісту, датований 16 вересня 1927 р., від І.Лизанівського, українського критика і видавця, який разом з М.Білячем брав активну участь у підготовці й виданні багатотомної збірки творів О.Кобилянської у Харкові. Поруч із захопленими словами про творчість письменниці в цьому ж листі також просвічує настійна вимога порвати будь-які зв'язки з редагованим Д.Донцовим “Літературно-науковим вісником”: “Необхідно, щоб Ви, як це зробив і Стефаник, виступили з “Літературно-наукового вісника” [227]. Але цим потік подібних послань не вичерпується. Якраз напередодні 40-літнього ювілею літературної діяльності О.Кобилянської знову надходить лист від М.Біляча, датований 12/XI 1927 р., далеко не “вітально-святкового” змісту, в якому знову робиться закид письменниці щодо її зв'язків з “реакційним” “Літературно-науковим вісником”, що перешкоджають справі видання її творів в радянській Україні: “...Усі демократичні елементи [...] відійшли від цього журналу, зробивши прилюдні заяви про те. На мою думку – прохаю мене вибачити – Вам як письменниці з демократичним і поступовим ухилом не по дорозі з теперішнім “Літературно-науковим вісником” [228].

Все це змусило О.Кобилянську, як і В.Стефаніка, до написання загальновідомого листа-заяви [10; 295], опублікованого на прохання Біляча в журналі “Плужанин”, в якому вона підкреслює свою теперішню непричетність до журналу “Літературно-науковий вісник”, редагованого Д.Донцовим. Проте навіть такий крок не врятував письменницю від цензурування її творів, а зрештою і вилучення небажаних для радянської дійсності текстів. А оскільки часопис “Нова Україна” продовжував публікацію роману О.Кобилянської “Апостол черні”, а

“Літературно-науковий вісник” поміщає на своїх сторінках її “Автобіографію (1927 р.)” [229], М.Біляч, певне, за вказівкою відповідних ідеологічних структур, в листі до Ольги Кобилянської від 29/І 1928 р. в досить категоричній формі знову нагадує письменниці про вимоги, поставлені перед нею радянським видавництвом: “І через те, що і “Літературно-науковий вісник” і “Нова Україна” ведуть бішену кампанію проти Радянської України, то тут створюється думка, що Ви солідаризуєтеся в цій кампанії з “Літературним вісником” і “Новою Україною”, коли Ви там поміщуєте Ваші праці. Це викликає певний несмак у громадянства, що знову шкодить Вашим інтересам [...] через те, на мою думку, з “Літературно-науковим вісником”, а також і “Новою Україною” покінчити треба”[230].

Однак Кобилянська, стійко витримуючи тиск як з боку румунської політичної поліції, так і радянських ідеологічних структур, продовжує напружену роботу над романом, готуючи його до публікації в журналі “Нова Україна” і одночасно надсилаючи примірники віддрукованого на машинці тексту роману до харківського видавництва “Рух”. Проте, як уже зазначалося, посилки із сторінками роману, внаслідок блокади письменниці румунською сигуранцею, долали тривалий шлях: від Кобилянської – до Сімовичів, звідти – до М.Шаповала та Г.Гриця у Прагу і, нарешті, від Г.Гриця – до М.Біляча у Харків. Тож не раз траплялися непорозуміння з приводу надходження посилок, а то й сторінки губилися напівдорозі, і доводилось виконувати повторну роботу, що виснажувало і без того тяжко хвору письменницю. Значною радісною подією в житті О.Кобилянської цієї пори було довгождане придбання в травні 1928 р. за допомогою М.Біляча власного помешкання – будинку в Чернівцях, за кошти, вираховані з гонорару письменниці, призначеного видавництвом “Рух”. Звісно, додавали наснаги О.Кобилянській і щирі побажання “многих літ і сили для подальшої творчої праці” від шанувальників її таланту, яких зібрало у велику громаду свято 40-літнього ювілею літературної діяльності письменниці, що широко відзначалося в Україні від листопада 1927 р. до січня 1928 р. У Харкові одна за одною виходили книги запланованого багатотомного видання творів О.Кобилянської. Дев’ять томів побачили світ упродовж 1927-1929 рр. Десятий том, в якому мав бути поміщений найновіший роман буковинської

письменниці, анонсувався як “Апостол”. З проханням дещо змінити назву роману “Апостол черні”, що вочевидь не влаштувала радянських видавців, звернувся до авторки І.Лизанівський в листі від 16/IX 1927 р. [227]. В свою чергу М.Біляч у листах до О.Кобилянської регулярно нагадував про якнайшвидшу пересилку завершальних частин роману, щоб не затримувати видання твору. Письменниця прагнула в найкоротший термін завершити роботу над “Апостолом черні”, підготувати його до друку вповні, але критичний стан її здоров’я знову й знову перешкоджав цьому, на що й скаржиться Кобилянська в листі до А.Крушельницького від 7/II 1929 р. [9; 5; 646].

Крім того, справа видання роману “Апостол черні” несподівано потрапляє у смугу невдач. 1929 р. празький еміграційний часопис “Нова Україна”, в якому до цього часу була опублікована лише перша частина роману, припинив своє існування, й “Апостол черні” залишився недодрукованим. В той же час, як свідчить лист О.Кобилянської до І.Сімович, датований 4/I 1929 р. [225], почало позначатися певне “охолодження” в стосунках із харківським видавництвом “Рух”. Листи від М.Біляча ставали скупішими і приходили дедалі рідше, мова вже не велася ні про нарахування авторських гонорарів, ні про видання творів, аж поки врешті-решт листування письменниці з М.Білячем у 1930 р. не припинилося зовсім.

Наприкінці 20-х рр. в радянській Україні поступово розвіюються ілюзії щодо “українізації”, посилюється політика боротьби з інакомислієм, дедалі наростає репресивний тиск, а пізніше, 1935 р., українську культурну автономію взагалі було ліквідовано. І, звичайно ж, роман О.Кобилянської “Апостол черні”, що порушував проблеми відновлення української державності, піднесення національної свідомості українського народу, відродження усіх його моральних і національних абсолютів (чим цілковито суперечив ідеалам і реаліям тогочасної української радянської дійсності – вже не влаштував своїм ідейним змістом партійних можновладців, а отже, й не міг бути надрукований у радянському видавництві.

Саме тому, як бачиться, пересилаючи О.Кобилянській один із останніх до неї листів М.Біляча, написаний, очевидно, в червні 1929 р. [231], в якому видавець повідомляє авторку “Апостола черні” про нестачу в посилці певної кількості

сторінок роману, празький посередник між О.Кобилянською та харківським видавництвом “Рух” Г.Грицай у своєму листі до письменниці від 20/VI 1929 р. коментує його так: “Якраз сьогодні одержав листа від тов. Біляча [...] Як видно з цього листа, то посилки (М.Біляч. – Л.П.) одержав, але бракує знов 21 сторінок. Я не розумію, як це може статися, щоби засилка зайшла, а бракували сторінки. Підозріваю, що це не випадок, а система якогось москаля в цензурнім відділі в Москві, що вмисно нищить кілька сторінок з посилки, аби не можна було друкувати. Одержану посилку від Вас я сейчас відсилаю, пильно опаковую, зав’язую і рекомендую. Мимо цього майже з кожної посилки бракує кілька листків...” [232]. І хоча пізніше сторінки роману були віднайдені, й М.Біляч в листі до О.Кобилянської від 10/І 1930 р. [233] вносив ясність з цього приводу, однак роман “Апостол черні” на терені радянської України так і не був надрукований.

Пригнічена невдачею, ще більше підупадаючи на здоров’ї, О.Кобилянська все ж не кидає праці над романом, прагне донести свої думки, мрії, ідеали читачам, ще раз прислужитися своїм словом українському народові. “Поважна віком, завжди молода душею, живо інтересується широким світом, а на живчику українського життя чуйно тримає руку” [234; 441], – так передає свої враження від зустрічі з Кобилянською І.Блажкевич під час відвідин буковинської письменниці у 1931 р. Певне, як ніколи раніше, тепер, під час тривалого доопрацювання роману “Апостол черні”, який надміру розростався, О.Кобилянська потребувала дружньої підтримки, оцінки і поради. У листі до І.Блажкевич, датованому 16/Х 1931 р., письменниця скаржилась: “Другої днини по Вашім від’їзді я [...] віднайшла [...] ще зо 30 карточок дальшої повісті з “Апостола черні”. Так я бідкала, що не бачила їх під час Вашої присутності і Ви далі не могли читати! Але сталося. Що ще зроблю з тою повістю, справді не знаю” [9; 5; 648]. Прислухавшись до поради І.Блажкевич, незавершене в Празі видання роману О.Кобилянська прагне продовжити у львівському видавництві “Червона калина”, про що свідчить лист письменниці до І.Блажкевич від 20/І 1932 р. [9; 5; 651]. Проте, як відомо, і в цьому видавництві роман надрукований не був.

О.Кобилянській, яка на схилі літ уже не так майстерно, як раніше, володіла пером, працювати над романом ставало дедалі важче. Вона не була вже цілком задоволена ні своїм фізичним станом, ні власною творчістю, відчувала, що “повторяється”, як зазначала колись у листі до Лесі Українки (від 22/ХІІ 1908 р.) [9; 5; 603], що її роман “Апостол черні” виходить розтягнутий. Але письменниця надзвичайно дорожила цим твором – своєю останньою, як розуміла, великою працею, якою хотіла скласти духовний заповіт українському народові. І тому в 1932 р. знову, вже востаннє, береться за перечитання “Апостола черні”, вкотре різьбить і відточує гідні наслідування характери-моделі, в яких, як слушно вважає М.Крупа, – “і виважений досвід європейської філософської думки, і кривавий досвід змагань українців за свою незалежність, і політичний стан української нації у другій чверті ХХ ст.” [142; 8]. На цей раз Кобилянська готувала твір до видання в Галичині, тож намагалася ще власною рукою дати більш досконалий текст роману, про що й говорить у листі до І.Блажкевич, датованому 7/ХІІ 1932 р. [9; 5; 654-655].

Велику допомогу щодо здійснення задуманого О.Кобилянською видання “Апостола черні” в Галичині надав В.Сімович, відредагувавши і дещо скоротивши роман. Саме завдяки його активному сприянню та допомозі, 1936 р. у львівській видавничій спілці “Діло” в однойменній бібліотеці “Апостол черні” вийшов у повному обсязі окремим виданням у двох томах [235]. Після цієї публікації, незважаючи на численні перевидання творів буковинської письменниці, в радянській Україні роман “Апостол черні”, що був заборонений як націоналістичний за своїм ідейним спрямуванням, не з’являвся друком майже шістдесят років. І лише в 1994 р., до 130-річчя від дня народження письменниці, роман знову виходить в тернопільському [144] та львівському видавництвах [145].

Отже, як бачимо, шлях “Апостола черні” О.Кобилянської до читача, а тим більше до сучасної читацької аудиторії, був надзвичайно складним і тривалим. Історія створення цього великого епічного полотна охоплює близько двох десятиліть. Процес написання і остаточного доопрацювання авторкою тексту роману тривав, орієнтовно, від часу першої світової війни – аж до виходу “Апостола

черні” окремим виданням у 1936 р. Як свідчать достовірні джерела (зокрема епістолярій письменниці) авторка, виснажена хворобою та нужденними умовами життя, дуже відповідально і самокритично підходила до своєї праці, намагаючись подати читачам найбільш досконалий варіант роману.

Не менш складною і драматичною була й видавнича епопея “Апостола черні”. Розпочавшись у Празі в українському емігрантському часописі “Нова Україна”, вона, одночасно, простежується і в тривалому листуванні Ольги Кобилянської з радянськими видавцями, що планували надрукувати роман у харківському видавництві “Рух” разом з іншими творами буковинської белетристики. Це листування дозволяє розкрити політичну атмосферу боротьби з інакомислієм в радянській Україні, процес ідеологічного тиску на західноукраїнських письменників у радянських видавництвах від вимоги зректися своїх національно-патріотичних ідеалів аж до повної заборони окремих їх творів як націоналістичних. Така доля спіткала й О.Кобилянську та її високопатріотичний твір – роман “Апостол черні”, який своїм ідейним змістом цілком суперечив пануючій в радянській Україні ідеології. І лише за сприянням В.Сімовича, 1936 р. у Львові виходом у світ повним текстом завершується видавнича і творча історія роману “Апостол черні”, центральні образи якого слугували ідеалом, зразком високодуховності та справжнього патріотизму для української інтелігенції, для всього українського народу.

4.2.3. Образи-моделі української інтелігенції в романі. Роман О.Кобилянської “Апостол черні”, багатопланове епічне полотно високопатріотичного і філософського змісту, охоплює великий історичний пласт суспільно-політичного та національно-культурного життя на Буковині ХІХ – початку ХХ ст. від часу формування національної свідомості серед малочисельної тоді в цій місцевості української інтелігенції – до проголошення Української незалежної держави.

В центрі уваги авторки три покоління давнього українського роду Цезаревичів. Простежуючи життєвий шлях батьків і дітей Цезаревичів, зображуючи

їх у найрізноманітніших відносинах як родинного, так і громадського характеру, письменниця порушує цілий спектр морально-етичних, соціальних, національно-культурних і політичних проблем. У своєму романі О.Кобилянська переосмислює і значно розширює традиційну для української та й світової літератури з найдавніших часів виховну проблематику, тісно пов'язуючи її з важливими проблемами становлення української інтелігенції, її суспільної ролі у справі розвою національної культури, плекання патріотичної свідомості народу і, нарешті, у справі державотворення. Продовжуючи традиції Ф.-М.Вольтера, Д.Дідро, Ж.-Ж.Руссо, І.Нечуя-Левицького, Б.Грінченка, І.Франка, І.Тургенєва в опрацюванні романного жанру, Кобилянська творчо переосмислює їх, поєднуючи в “Апостолі черні” риси ідеологічного, філософського та виховного романів, що надає їй творчості певної своєрідності.

Сюжетна канва роману, в основі якої лежить зображення життя сім'ї годинникаря-філософа з військового роду Максима Цезаревича, ускладнюється введенням традиційного для творчості О.Кобилянської прийому записок-спогадів одного з героїв твору, а зокрема – майстра Цезаревича, завдяки чому письменниця розширює часовий простір роману. Посередництвом такої ретроспекції О.Кобилянська висвітлює соціально-економічні та культурні умови, в яких зароджувались на Буковині перші паростки української національної інтелігенції, показує принижене становище і матеріальну залежність тогочасної буковинської інтелігенції від “сильних світу”, а зокрема, від німецьких промисловців, власників копалень та їх урядовців, які збагачувались за рахунок пограбування національних багатств краю, розкриває громадсько-політичні чинники, що сприяли формуванню та зміцненню серед українських освічених верств патріотичної свідомості, демократичності.

Саме у цих записках-спогадах Максима Цезаревича, призначених для його сина Юліяна, знімається покрив якоїсь фатальної таємничості з історії тривалого протистояння двох конфліктуючих між собою родів – Цезаревичів і Альбінських. Традиційний у світовій літературі прийом протистояння двох родин на моральнопобутовому ґрунті (“Сід” П.Корнеля, “Ромео і Джульєтта” В.Шекспіра,

“Тіні забутих предків” М.Коцюбинського) ускладнюється і поглиблюється в романі О.Кобилянської ще й національним протистоянням українського і польського родів. Конфліктуючи між собою, члени двох родів впливають на життя і розвій вдачі один одного.

Серед представників польського роду Альбінських найповніше виписаний образ Альфонса Альбінського, колишнього управителя маєтку німецьких промисловців фон Ганингаймів, що володіли рудокопнями на Буковині. Це своєрідний літературний тип “злого генія”. Через стосунки з Альфонсом Альбінським, “захопливим, талановитим, освіченим і здатним до різних жорстоких вчинків” [145; 93], та його сестрою, Евою Орелецькою, розкриваються чи не всі образи роману. Протистояння образів посилює їх контрастність, що дало змогу Кобилянській чіткіше окреслити позитивний ідеал героя, українського інтелігента, що його письменниця прагнула утвердити у своїй творчості.

О.Кобилянська писала роман з метою дати читачеві, українському народові, нові типи і моделі, гідні наслідування, висвітлити можливі шляхи досягнення народом свого розквіту в усіх напрямках соціального, економічного і національного розвитку. Головну увагу письменниця зосередила на показі морально-етичних та ідейних поглядів української інтелігенції. Вона прагнула насамперед поставити важливі проблеми (переважно морально-психологічного і національно-культурного характеру), а не розв’язати їх, прагнула збудити в читача роздуми про суть і характер діяльності на благо батьківщини. Письменниця глибоко усвідомлювала силу виховного впливу літератури на моральне обличчя людини, отож і розуміла конечну необхідність створення високодуховних ідеалів, зразків у час важких переломних випробувань, що випали на долю її народу. Як слушно зауважив український мислитель Юліан Вассиян, “моральна якість української людини значно понизилась, може не тільки з власної вини, і тому питання морального піднесення нині однозначне із “бути або не бути” нашому народові на землі [...] Твори духа промовляють до людей живою мовою і відразу порушують їх душу в найглибших основах. Досить не раз самого пригаду і відклику до святих сховищ національної

скарбниці, щоб збудилась совість нащадків-руїників і вони схаменулись серед шляху чварів і ненависного самознищування” [194; 57, 60].

О.Кобилянська намагалась застерегти українців перед небезпекою “самознищення”, вкладаючи в уста центрального героя роману, Юліяна Цезаревича, слова: “Вона (Україна. – Л.П.) є. І як ми самі її не запропастимо, то сповняться слова старого Гердера, що пророчив нам ролю нової Греції” [145; 243]. Для більшого підсилення трагізму можливої втрати письменниця фрагментарно цитує вищезгадані слова про Україну з праці “Щоденник моєї подорожі в 1769 році” Й.Г.Гердера – благородного німця, який, певне, глибше, ніж самі українці, оцінив можливі перспективи розвитку їх держави. Як слушно зауважує О.Зуєвський, вираз “як ми самі її не запропастимо” з цитованих слів Юліяна Цезаревича цілком певно перегукується з думкою, висловленою в епіграфі до повісті Кобилянської “Земля”, про “найглибшу безодню”, що “знаходиться в наших серцях” [122; 222]. Гадаємо, тут письменниця замислюється над проблемою згубності для політичних змагань і суспільного життя української нації інтровертованості, внутрішньої конфліктності, що постають на ґрунті ментально притаманного українцям надмірного емоціоналізму при пропорційно заслабкій волі, на чому наголошують, звертаючись у своїх працях до питань української ментальності, В.Липинський, І.Огієнко, Є.Онацький, М.Шлемкевич, В.Цимбалістий та ін.

О.Кобилянська в “Апостоли черні” намагається віднайти шляхи досягнення українською нацією свого якнайповнішого розквіту. Одним з основних, як вважає письменниця, є шлях морального самовдосконалення, невинного прагнення до духовних висот кожної індивідуальності зокрема, виховання у собі кожною особистістю моральних чеснот, серед яких досить важливим є розвинуте почуття обов’язку перед народом, батьківщиною. Саме це почуття об’єднує, згуртовує в націю, свідому свого існування, своєї гідності, різні прошарки українського суспільства, охоплені письменницею в романі: освітню, духовну, військову та професійну інтелігенцію, ремісництво, селянство.

В центрі уваги авторки. як уже зазначалося, стоять типи української інтелігенції, що бачиться письменниці як провідна верства нації, від чину або ж

бездіяльності якої залежить майбутність народу, держави. А отже, і вимоги до кожного представника освічених верств із погляду моралі, національно-патріотичної свідомості повинні бути максимальними. О.Кобилянська виписує “моделі-зразки” української інтелігенції, поступово від образу до образу вдосконалюючи їх, як-от покоління роду Цезаревичів: дід Юліян Цезаревич – батько Максим – внук Юліян Цезаревич. Герої, таким чином, проходять повний цикл, повертаючись до певної точки, однак уже на якісно вищому духовному рівні. Так би мовити, проходять кола виховного “дантового пекла”, безнастанно самовдосконалюючись, шліфуючи і гартуючи свої душі аж до взірцевої чистоти і міцності, впливаючи на вдачу своїх сучасників і формуючи, відточуючи характери нащадків.

Отож у романі “Апостол черні”, як і в попередніх творах О.Кобилянської з життя української інтелігенції, проблема виховання і самовиховання посідає центральне місце, проте в її опрацюванні на даному етапі творчості письменниці чітко позначаються нові риси. Поряд з морально-етичним аспектом цієї проблеми, як і в новелі “Думи старика”, виразно постає національно-патріотичний аспект, однак проблема національного в “Апостолі черні” – це не тільки виховання в дітях вірності національним традиціям, зародження в них стремління розвивати українську культуру, – це пробудження прагнення до значно вищого чину – державотворчого. О.Кобилянська простежує процес духовного зростання героя від розуміння ним необхідності особистої свободи для якнайповнішого розвитку усіх добрих сил і здібностей людини – до глибокого усвідомлення конечної необхідності свободи, самовизначення, державності нації для повноти різнобічного розвитку кожної індивідуальності, а отже, і всього народу.

Разом з тим письменниця показує і прагнення героя особисто сприяти відродженню української державності, що є, в розумінні авторки, найвищим виявом національно-патріотичного почуття. Цій великій меті в міру своїх можливостей і служать представники різних поколінь національної інтелігенції, зображених Кобилянською в романі. Коли перші паростки нової української інтелігенції (учитель Рибка, Ольга Альбінська, Юліян Цезаревич-старший), що народжувалась у вкрай несприятливих політичних, соціально-економічних і культурних умовах,

дбали насамперед про збереження і розвиток національних традицій, української мови, то наступне покоління (Максим Цезаревич) замислюється вже над становищем свого народу серед інших європейських народів, над причинами недержавності української нації. А молодше покоління (внук Юліян Цезаревич) намагається в нових суспільно-політичних умовах відновити омріяну дідами-батьками незалежність України і, врешті, досягає мети, про що свідчать слова Юліяна Цезаревича у фіналі твору: “Вона (Україна. – Л.П.) є”. Прагнення інтелігенції з’ясувати, в чім полягала “сила і німіч” українського народу, висловлене письменницею в романі зовсім у дусі німецького філософа А.Шопенгауера, у праці якого “Світ як воля і уявлення” [236; 400] знаходимо продовження подібних міркувань про сильні і слабкі сторони, збагнувши суть яких, людина зможе свідомо і повно використовувати свої таланти і уникати всього, до чого не має схильності.

Віддаючи належне вимогам ідеологічного роману, де Слово прирівнюється до Вчинку, де діють, борються ідеї та переконання (та, певне, в деякій мірі і власне небагате на події життя письменниці також позначилось на сюжеті роману), О.Кобилянська переважно передає ідейні дискусії своїх героїв, їх роздуми над громадсько-політичними, національно-культурними та морально-етичними проблемами і рідше зображує героїв-інтелігентів у дії. Однак короткими і, здавалося б, випадковими заувагами дає зрозуміти, яку пошану, честь і розуміння здобули її інтелігенти серед народу, чого не можливо досягти виключно пустопорожнім резонуванням. Та й ще раз зауважимо, що свій роман Кобилянська писала з метою створити гідні наслідування зразки-моделі представників української інтелігенції, простежити шляхи їх виховання, показати їх життєві принципи і переконання, прагнення і мрії, ідейні пошуки і змагання.

Саме тому чимало сторінок роману присвячено показу процесу виховання нових поколінь цієї верстви суспільства, що була покликана здійснити одвічну мрію українського народу – Українську незалежну державу. Окреслений Кобилянською у романі виховний ідеал синтезує педагогічні погляди Г.Сковороди, Ж.-Ж.Руссо, Л.Толстого, К.Ушинського, Г.Ващенко і включає морально-релігійне, національно-

патріотичне, інтелектуальне і фізичне виховання молоді, маючи на меті всебічний розвиток особистості на засадах християнської моралі й загальноєвропейської культури.

Виховуючи молоде покоління, слід, як зазначає письменниця, не лише спиратися на віковічні національні традиції, а й зважати на потреби народу, батьківщини в умовах сучасної доби. Так, герой роману, Максим Цезаревич, свідомий свого батьківського обов'язку, в розмові з дружиною підкреслює: “Виховуючи свої діти, ми мусимо не забувати, що ми їх і для України виховуємо. А вона потребує іншого, як досі, чоловіка, іншу жінку” [145; 10]. Про потребу врахування нових завдань сучасності у вихованні молоді писав у своїх працях і Г.Ващенко, одночасно визначаючи три основних завдання, що були актуальними і в період створення О.Кобилянською “Апостола черні”: “...Перше завдання, що стоїть перед українським народом, – об'єднатися в цій боротьбі (за волю і незалежність. – Л.П.) і здійснити віковічне прагнення до державної і національної самостійності. Друге завдання – відбудувати Україну, що лежить в руїнах. Третє завдання – піднести на високий рівень свою духовну культуру, освіту, науку й мистецтво, стати врівень з передовими народами Європи й Америки” [173; 163]. Таким чином, піднята О.Кобилянською в “Апостолі черні” ідея національно-патріотичного виховання молоді характеризується як традиційністю, так і поступовістю.

У романі письменниця показує, як зневага і приниження, яких зазнавали українці з боку іноземних можновладців, що панували на окупованих українських землях, закономірно породжували в них протест, хоча б і внутрішній, прагнення бути відпорним проти всякого нівелювання і кривди. Серед малочисельної української інтелігенції починає зростати і міцніти національно-патріотична свідомість, розуміння себе, свого “я” як частини цілого народу, що має давню і славу історію. Кожен, хто вважав себе українцем, чітко усвідомлював свій надзвичайно важкий обов'язок, але не той, що обтяжує, а який ушляхетнює душу. Бути українцем, в розумінні героїв О.Кобилянської – означало бути Людиною у найвищому значенні цього слова. Це було настійною потребою – переважати духовно і морально представників інших націй, щоб не згинуть як народ. Дуже

мудро говорить про це своєму синові Максим Цезаревич: “Від міри культури противника, сину, чи сусіда залежить і його духовна перемога” [145; 91].

Отже, порушуючи питання національного самоусвідомлення особистості, письменниця одночасно говорить і про її духовно-інтелектуальне зростання. Слушною, як гадаємо, є думка з цього приводу Р.Гром’яка: “Духовність людини чи суспільства в цілому – це гармонійна злотованість знань і почуттів зі сфер політики, права, моралі, філософії, естетики, мистецтва, релігії. Це – здатність відчувати себе в довкіллі і довкілля (людей, природу) – в собі. Духова проблема для українців – поєднати у своєму самопочутті такі імперативи, як Дух (Бог) – Україна – мова і власний слід на землі для нащадків” [237; 10].

Зображена Кобилянською в романі інтелігенція старшого покоління – інтелігенція народу, позбавленого власної мови, освіти, держави, – попри заборони і перешкоди намагається піднести національно-патріотичну свідомість народу, прагне прищепити нащадкам високе почуття відданості своїй батьківщині, рідному народові, його мові, звичаям і традиціям. Особливо ж дбає про збереження української мови, адже, як говорив І.Огієнко, “у кожного народу в його живій мові ховається найсвятіше: його віра, його серце, його душа, його культура, його філософія” [197; 54].

Так, виходець з українського селянства, молодий учитель народних шкіл Рибка, незважаючи на погорду з боку Альбінського та інших чужинців, на приниження його як українця, на зневагу до його рідної мови, яку називали не інакше, як “хлопською”, залишався вірним своїм переконанням свідомого українця. Здобувши своєю чесністю і стійкістю вдачі авторитет і повагу в громаді, він почав учити дітей навіть високопоставлених урядовців. Нехтуючи заборонами, Рибка викладає дітям у приватних лекціях, зокрема й у домі Альбінського, українську мову, пробуджує в них захоплення українською культурою і повагу до українського народу. Такої ж тактики у вихованні дітей свого дядька дотримується й убога родичка Альфонса Альбінського – Ольга, що по смерті пані Альбінської перебрала на себе материнський обов’язок. Виконуючи бажання покійної, яка була українкою,

Ольга плакала в її дітях “любов до матірньої української мови і до свого народу, вчила не вирікатися його і не приносити йому сорому безхарактерністю” [145; 178].

Виховання сили волі, твердості вдачі, стійкості перед ударами долі й відпорності проти всякої спокуси було стрижневим і в родині Цезаревичів. О.Кобилянська, творчо сприйнявши філософські ідеї Ф.Ніцше, а можливо, й А.Шопенгауера, основною рушійною силою в процесі морально-психологічної еволюції особистості вважає волю, підкріплену розумом. Теза Ф.Ніцше: “Людина – це те, що треба подолати” [174; 11], що виступає як мотто до гуморески “Він і Вона”, свідомо розвивається протягом всієї творчості письменниці. О.Кобилянська прагне показати, що кожен українець у собі, а народ в цілому має побороти, щоб нація могла досягти свого найвищого розвитку. І найперше, що мусить бути подолане цілеспрямованим вольовим зусиллям – це слабкодухість, природна, притаманна українцям м’якість вдачі, надмірна чуттєвість. Юліан Вассиян твердив: “Лік слабкої нації – в ній самій, тобто в напрузі її життєвої волі, що є єдиною оздоровною силою” [194; 59]. Саме такою думкою пройнятий і роман “Апостол черні” О.Кобилянської.

Прагнучи пожвавити сюжет роману і посилити вагомість життєвих принципів своїх героїв, авторка висвітлює мотиви їх вчинків і переконань, що криються в давній страшній і таємничій катастрофі, яка сталась у родині Цезаревичів через слабкодухість. Використовуючи прийоми детективного жанру (таємничий злочин, жертва, “суд честі”, дізнання, кара), письменниця через записки-спогади Максима Цезаревича розкриває трагічну історію його батька, чесного і благородного офіцера, проте, людину м’якої вдачі, Юліана Цезаревича, що, піддавшись картярській пристрасті, програв родинний маєток і наклав на себе руки. Зламаний фізично і душевно офіцер залишає синові і дочці передсмертний лист-заповіт із батьківськими настановами і наказом не повторити його долі, його помилок.

Як бачимо, в “Апостолі черні” для більш чіткого підкреслення авторської дидактичної ідеї О.Кобилянська знову, як і в новелі “Думи старика”, використовує форму “послання-заповіту”. Однак, порівняно з новелою, письменниця зменшує обсяг “послання” у творі і поглиблює його зміст, одночасно модифікуючи сам

спосіб вживлення “послання” в контекст твору (лист-застереження батька-самогубця у спогадах-заповіті його сина, призначених онукові), і розширюючи спектр його текстуальних функцій, що сприяє досягненню більшої дієвості впливу заповіту-застереження на героїв твору, а отже, й на читача.

В романі вже не відчувається відносна самотність, певна відстороненість батька-мудреця від нащадків, як у новелі “Думи старика” (“Ви на мене не зважаєте, а я вас заєдно бачу”), в основі твору – активна співдія, цілковитий контакт або ж конфлікт героїв. Декларативний тон проповідування авторської ідеї, втіленої, як правило, в певнім образі-моделі, пронизує всю творчість О.Кобилянської. Такий тон створюється різними формами декларації авторської моделі: життєве кредо героя-моделі на сторінках його щоденника (“Царівна”, “Ніоба”, “Апостол черні”), роздуми-заповіт (“Думи старика”), діалог-диспут (“Балаканка про руську жінку”, “Ідеї”), послання-заповіт, спогади-заповіт (“Апостол черні”). Проте, коли в інших творах ідея-модель лише декларується, то в “Апостолі черні” вона діє, самовдосконалюється, перетворює себе, своє оточення і суспільство.

Так, звертаючись із проханням про опіку для свого єдиного сина до його бабусі і Ольги Альбінської, капітан Цезаревич заповідає виховати хлопця джентльменом, спартанцем і українцем, щоб був загартований на тілі і душі і міг собою володіти. Дбаючи про майбутнє свого сина, що успадкував м’яку батькову вдачу, офіцер дбає тим самим і про майбутнє свого народу. “Мамо! – звертається він з останнім проханням до матері своєї померлої дружини. – Максима мого, що вдачею більше в мене вдався [...] – хороніть його! Не від голоду і холоду, а від моральних недуг. Виточіть з нього граніт, бо нам треба сильних. Видеріть з нього серце, хай не знає сліз. Хоч би теслею був, ковалем чи офіцером, нехай буде *джентльменом* [...] Бо і наслідники його не будуть інші. Лише на самім споді душі [...] залишіть йому іскорку золота. То для нашого народу...” [145; 102]. О.Кобилянська, таким чином, виявляє високе розуміння ролі одиниці в історії народу, а отже, й необхідності ставити до неї суворі вимоги найвищої моралі, сили волі й почуття відповідальності за власне життя й за долю свого народу.

Щоб посилити в душі Максима почуття святості батьківського заповіту і відповідальності перед ним, його бабуся, мудра й енергійна жінка, велить онукові скласти над труною батька присягу вірності: “Я, єдиний твій син, тату, присягаю тобі: чим би я не став без тебе в житті – робітником чи декорованим паном, бути ним чесно, боротися проти рабства, налогів душею і тілом і залишитись своєму народові вірним аж до кінця свого життя. Так мені, Боже, поможи. – Амінь” [145; 89]. Таку ж форму демонстрації почуття внутрішнього обов’язку О.Кобилянська використовує і в новелі “Аристократка”, коли онук присягає при померлій бабусі додержати давно обіцяне їй: “ніколи не пити” і “остати своєму народові вірним”. Втім, в “Апостоли черні” присяга звучить уже більш відверто і містить у собі глибший смисл. Таким чином, порушивши в романі проблему спадковості і виховання, письменниця проводить думку, в різних варіаціях висловлену філософами (Г.Сковорода, Ф.Ніцше, А.Шопенгауер та ін.), про можливість подолання властивої людині підсвідомої, спадкової слабкодухості потужним вольовим зусиллям, керованим розумом, здоровим глуздом.

Прагнучи сповнити останнє бажання капітана Цезаревича – виростити його сина спартанцем і українцем, бабуся, зібравши всю свою душевну міць і силу волі, чинить цілком в дусі класичних спартанських традицій: віддає свого онука на виховання в суворі руки ворога – в дім винуватця смерті його батька поляка Альфонса Альбінського, де б до нього “не підходили в рукавицях, а вчили зарані молота і ковадла”. Вона розраховувала на те, що Альбінський, який дивитиметься на молодого Цезаревича як на небезпечного нащадка для його нації, пробудить у Максимові опір та ненависть, і він скоріше духовно дозріє, ніж у так званому “доброму товаристві”, де вчать і підтримують “всяке нездарство”, слабкодухість.

Протистояння Цезаревичів і Альбінських посилювалося страхітливим прокльоном, що стояв між ними. В романі О.Кобилянська своєрідно розв’язує традиційну в світовій літературі одвічну філософську проблему “злочину і кари”. Письменниця зовсім у дусі античних трагедій і романтико-містичних “тотичних” романів вводить у твір мотив прокляття. Прокльон з уст бабусі Цезаревичів, що зродився в ній в час важких душевних мук і страждань, коли на її руках залишились

осиротілі незабезпечені діти капітана, падає страшною карою на рід Альбінських і, потягнувши за собою трагічні наслідки, майже знищує його, сягнувши третього покоління. Подібна тінь страшного фатуму-прокляття постає і в інших творах письменниці (“За готар”, “Земля”), що також мають своєрідне духовно-містичне забарвлення.

Обставини побуту в домі Альбінського, де був полишений бабусею на ласку і неласку долі Максим, вже змалку гартували його до життя. Максим ставав дедалі суворішим і замкнутішим. Постійні зневага і приниження з боку Альбінського, його “диявольський усміх і карбач (нагай. – Л.П.)” виточили в душі молодого Цезаревича гордість і гостре відчуття несправедливості, а усвідомлення своєї незабезпеченості виробило в ньому незалежну і дійову вдачу. Максиму Цезаревичу, який зазнав у житті надзвичайно багато незгод, волею авторки роману поталанило на зустріч з такими людьми, як учитель Рибка та Ольга Альбінська, що заопікувалися ним ще в його юному віці і заронили в його душу благодатне зерно на подальше життя. Неабиякий вплив на духовний розвиток Максима йшов і від його гордої, енергійної і вольової бабусі, яку він дуже шанував. Вона привчала онука бути твердим, як залізо, і непохитним, не споневірюватися своїй нації, мужньо зносити всі удари життя.

Ці риси вдачі зберіг Максим на все своє життя. Суворий побут і спартанське виховання викували і загартували його залізну, стоїчну вдачу. Як чоловік і як член своєї народності Максим був твердим і непохитним у світлі і у важкі хвилини свого життя. “Душа мого батька без тепла, повна погорди до слабосилля і прощання людських хиб, до всього, що м’яжке...” [145; 47], – говорить Юліян. Терпіння, що випали на долю Максима, зробили його похмурым і суворим, навіть жорстоким, але з непохитними моральними засадами і свято береженими традиціями. Отож, як зазначав Б.Цимбалістий [238], із впливом своєрідного родинного стилю життя, з переживаннями, яких зазнала дитина в ранньому віці, в її глибинну підсвідомість входить певна система цінностей, якої людина дотримується все життя, формується певна позиція у ставленні до світу, до життя, до інших людей. Подібну думку стосовно життя Максима Цезаревича вкладає письменниця в уста о. Захарія, одного

з центральних героїв роману: “Коли ми дитиною терпимо, не маємо доволі тепла від батька і мами, тоді затягаємо сірість на пізніший свій вік” [145; 47].

На все своє життя закарбував Максим у пам’яті і ту присягу, що склав біля труни батька, й завжди був їй вірним, ніколи не зрікався своєї нації. Він сходився з іншими українськими юнаками, що тайком гуртувалися і, вивчаючи українську історію, соціологію, історію літератури, твори Шевченка та інших класиків, прагнули зрозуміти, “коли-то вже раз буде своя держава”, намагалися знайти шлях, яким слід було йти, де більше згодились би їх молоді сили, розум і “святий вогонь” у грудях. Вони постановили собі за святий обов’язок “не скривати ні перед ким для кусника хліба своєї національності” і “зобов’язувалися виконувати яку-небудь працю, умову чи професійну так солідно”, щоб їх “за неї шанували як *українців*” [145; 112].

Максиму Цезаревичу не пощастило у навчанні, тож, змалку звиклий до праці, юнак взявся до ремесла – годинникарської справи і мріяв стати таким майстром, щоб “не зробити імені свого батька сорому” [145; 113]. Добре знаючи сіре, нужденне життя, нестатки, Максим, досить рано створивши сім’ю, прагнув, перш за все, мати “певний хліб” у руках, щоб сміливіше дивитися в будуччину. Важко працюючи, заробляючи хліб насущний, він став економним, навіть надміру ощадливим, адже звук у житті ні на кого не числити. Отож, як він сам говорив, з офіцерського сина вийшов лише “офіцерський” годинникар.

Але Максим Цезаревич не був звичайним майстром-ремісником. “Він трохи дивак і свого роду філософ” [145; 47], – каже про годинникаря його син Юліян. Незвичайною і дивною для оточення була поведінка старого майстра, що “мов якийсь командант”, ходив по своїй робітні і “перешіптувався” з годинниками, якими були обвішані стіни його майстерні. Ніхто не знав змісту тієї “розмови з собою”, що відбувалася за щільно причиненими дверима. Вражали відвідувачів його робітні і пильність та старанність поважного майстра, який від ранку до пізньої ночі хилився над годинниками і вдивлявся в складний механізм, “як лікар, що тримає руку недужого” [145; 5]. Цікавим видається і те, як небуденно говорить про свою звичайну, щоденну виснажливу працю сам дивак-годинникар. “Я не вчений, ти

знаєш, – говорить своїй дружині Максим. – Та коли я беру їх (годинники. – Л.П.) до рук, кожний з іншого часу, з іншою духовістю, з іншою вказівкою на будучність, тоді я вглиблююся в час... Для кого? [...] Для дітей своїх, для “України” своєї маленької, між чотирма стінами. І так доки не замкну очі, а мій годинник, що дав мені найбільший майстер сього світа, не стане сам” [145; 12]. У цій своєрідній філософії старого суворого і мудрого майстра-годинникаря – віковий часопростір і глибинне розуміння себе й своїх нащадків у ньому; велич і тайна часу і людської долі; високе усвідомлення себе частиною цілого народу, а своєї родини – найменшим, але незамінним осередком держави, України, з якого вона починається; пророче бачення майбутнього своїх дітей як будучності, світлої години України. Це – і якась велична сакраментальність у сприйнятті свого буденного труду за хліб насущний, і високе розуміння суті людського буття у чистому глибоко усвідомленому прагненні мати свою частку у віковичному тягарі праці, і філософське бачення у механізмі роботи звичайного знаряддя для виміру часу – годинника – символу людського життя, а отже, і одвічного порядку світобудови, де все, крім “найбільшого Майстра” і найвищого Закону, має свій час, свій початок і кінець.

До старості років дивний майстер був залюблений у свою годинникарську справу, не полишав книги і назавжди зберіг той “зародок золота-чуття” до свого народу, який змогли запалити і підтримати в його душі батько, бабуся, а в свій час і Ольга Альбінська та вчитель Рибка. І хоча “полкового” годинникаря, як зазначає авторка, мало хто любив у місті, бо був це “прикрий дивак і скупар”, непривітний не лише до власної родини, а й до чужих, та всі знали одне: Максим Цезаревич “ніколи не орудував неправдою”, його слово було “їдке, мов іржа”, твердіше, ніж камінь, “але коли він говорив, то видно було, що має за собою моральну силу” [145; 6]. Максим був живим втіленням енергії та залізної волі, ніхто ніколи не чув з уст цього працюючого, незламного, чесного чоловіка ні скарг, ні зітхань. “Саме на таких, як він, можна будувати” [145; 25], – відгукується про батька Юліян.

Такими ж загартованими на тілі і душі хотів Максим Цезаревич виховати і своїх дітей – одинака-сина і трьох доньок. Пам’ятаючи батьківську настанову: “будь

кращим батьком, як я”, прагнув душі своїх дітей “зсередини витовкти молотом натвердо, щоб [...] обзивалися на поклики важних подій в житті лиш чистим, дзвінким голосом” [145; 114]. У цій справі він був непохитним, поважним і послідовним. Дітей виховував якомога чесно, відшліфовував їх душі, щоб були здатні на високі почуття, що спонукають до великих, значних справ. Дружина Максима Цезаревича, донька українського священика, поважна, добра, маломовна і терпелива, була у всьому помічною своєму чоловікові, зокрема й у вихованні дітей. Вони надзвичайно глибокодумно підходили до високого покликання батьківства – виховати зі своїх дітей гідних, дійових людей, справжніх громадян, що жили б з користю для свого народу і вітчизни. Цим подружжя Цезаревичів певною мірою нагадує образи батьків з новели “Думи старика”, які також докладали всіх зусиль, щоб виховати дітей собі і своєму народові на славу. Але, коли в новелі система виховання наступних поколінь подається в узагальненому філософсько-символічному плані, то в романі вона набуває реальних обрисів і наповнюється глибшим змістом, зорієнтованим на вимоги нового історичного моменту. А характери батька і матері зображені детальніше, повніше, з довшим етапом життя і дій.

Майстер-годинникар тонко відчував існування нерозривного зв'язку між державою і її найменшим осередком – сім'єю. Глибоко збагнувши всю важливість ролі сім'ї для розбудови держави, Максим Цезаревич свідомо і мудро переніс масштаби держави у вузькі рамки своєї родини. Дбаючи про духовний розвій своєї “маленької України, між чотирма стінами”, прозріливо предбачав, які наслідки це матиме для його пошматованої батьківщини, що насущно потребувала сильної волі і дійової вдачі своїх громадян. Звертаючись до своєї дружини, Максим говорив: “Коли вони (дочки. – Л.П.) стануть матерями і будуть виховувати свої діти, нехай з них виховують силу, характер і залізо, а не малпів, що лиш безплідними словами орудують” [145; 10]. Сам жорсткої вдачі, Максим прагнув і з душ своїх дітей вирвати усе слабосильне, зробити їх “твердими, як камінь”. Отож і виховував їх словом, власним прикладом, а то й “карбачем”. В його розумінні, доцільним є лише

один метод виховання, який визначає так: "бив доти молотом у залізо, доки не викликав іскру і не надав їй потрібної форми" [145; 24].

Мати, пані Цезаревич, погоджуючись в основному з виховними принципами свого чоловіка, ніяк не могла помиритися з його надмірною суворістю супроти своїх дітей: "...Чи конче потрібна жорстокість? Чи дитина може перескочити розвій молодости і стати відразу на тій точці, де лиш розум приходить до слова або вибухає порив до якогось великого діла?.. Ні. Дай молоді сонця хоч би яку одробину на тверду дорогу життя, а зокрема для України, щоб кожний міг вибороти сам собі свою украдену батьківщину, а даліше – поступай, як хочеш" [145; 10-11]. Саме так, під подвійним впливом сердечності матері та суворості батька і виховувались діти Цезаревичів: що гартував своєю "висталеною" душею батько, те розм'яшувала ніжність і любов матері, яка ніби "освячувала" своїх дітей "усміхом доброти", щоб витримувати все невблагальне, строге і примусове, що йшло від їх батька і життя. Пізніше, у своїх записках, призначених синові, Максим сам визнає позитивність їх подвійного різнобічного впливу на дітей. Отож, як слушно зауважує Є.Онацький, мусимо йти до розвитку інтелекту й волі, щоб досягнути всебічний розвиток нашої особистості, "шляхом повільного виховання, але в усякому разі не відкиданням нашої емоційності, не висушуванням нашого серця, не нищенням нашої людяності" [239; 45]. Необхідність гармонійного виховання й серця й розуму, як відомо, визнавали ще Г.Сковорода і Ж.-Ж.Руссо, виховний ідеал яких був близький О.Кобилянській.

Незважаючи на розбіжність поглядів щодо методів виховання своїх дітей, подружжя Цезаревичів будувало свою сім'ю на засадах віри, любові і взаємодопомоги, хоча сувора вдача майстра часто приховувала сердечність їх стосунків. Родина жила гармонійним патріархальним життям, підтримуючи християнські традиції. З раннього дитинства в уми і серця дітей закладався правічне: доля людини – праця. Дбайливі, працьовиті батьки вчили дітей рахуватися з кожною хвилиною. Найбільшою ганьбою в родині вважалося звинувачення у лінивстві і недбальстві. Спільними зусиллями в господі старанно підтримувались лад і чистота. Все в будинку, що тільки можливо, було зроблено своїми руками.

Кожен із дітей намагався заробити на своє утримання, щоб полегшити батьківські турботи про хліб насущний: Зоня – в батьківській майстерні, Марія й Оксана – у хатньому господарстві й городництві, Юліян – лекціями для слабших учнів. Виховуючи в дітях життєву самостійність, принциповість і почуття власної гідності, гордий і несхитний Максим Цезаревич на найменші нарікання з їх боку відповідав: “Працювати я вмію. Але жебрати за вас чи за себе я не буду й вам не дозволю” [145; 23]. Будучи з юних літ свідомими того, що у світі існує “рівна нерівність”, діти Цезаревичів знали: досягти чогось у житті можна лише власним жаданням, напруженням волі й розуму, а також завдяки вродженим і набутим шляхом самовдосконалення здібностям і невтомній праці. Отож кожен із них у міру своїх сил і можливостей намагається самостійно вирішувати свої невеликі “проблеми”, не турбуючи батьків.

Дбаючи про майбутнє своїх дітей, батько вимагав, аби кожен з них мав у руках якесь практичне, “поплатне” ремесло, щоб у скрутний час, ні від кого не залежачи, кожен міг сам собі зарадити у житті. Як згадувала В.Дольницька, дочка священика з Молодятина (гостюючи в домі якого в 1929 і 1932 рр., О.Кобилянська працювала над романом “Апостол черні”), письменниця при зустрічах з учнями-гімназистами не раз звертала увагу, чому наша молодь не береться за ремесло, а її сестру Марусю намовляла вчитися годинникарства [240; 435-436]. Подібний мотив простежується і в романі “Апостол черні”: Максим Цезаревич вчить годинникарської справи свою дочку Зоню, а також спонукує взятися за ремесло і сина Юліяна, який стає вправним теслею, як, до речі, й Еміль із однойменного твору Ж.-Ж.Руссо. Такі жорсткі вимоги висував Максим не лише до своїх дітей. Виважено, суворо, по-батьківськи насторожено оцінював старий годинникар і вдачу майбутніх чоловіків своїх доньок. Це мали бути щирі українці, характерні, чесні, добрі, правдомовні і, обов’язково, самостійні і працьовиті люди, що шанували б дружину, могли забезпечити добробут родини, виростити і порядно виховати дітей.

Взаємини в сім’ї Максима Цезаревича були простими. Батько сам ніколи “не орудував неправдою”, ніколи не обіцяв того, чого не міг дотримати, і вимагав такого ж поведіння від своїх дітей. Суворий майстер, що числився з кожним словом, не

зносив ніяких недомовленостей, тушування у стосунках з членами родини, тож діти змалку добре усвідомили батьків звичай – на ясні питання давати ясні відповіді. Але найболючіше сприймав батько неправдомовність. Він добре розумів, що підступний обман, зрада починається з маленької, здавалось би, безневинної дитячої неправди, і суворо карав дітей, а найбільше свого маленького сина Юліяна, щоб “не приспособлювався до брехні, яка буде з ним разом виростати” [145; 8].

Син-одинак змалку не був пещений батьком. Юліяна виховували так, щоб йому не передався непогамовний наліг діда – слабкодухість і щоб він був гідним продовжувачем роду Цезаревичів. Максим загартовував волю свого сина, привчав його панувати над власними бажаннями. В його маленьку голівку батьком-матір'ю вкладалось мудре християнське: “не бажай чужого”. “Усе, що гарне, – говорив Максим своєму синові. – не завжди можна мати [...] Не задивляйся на те, що не може бути твоє” [145; 7-9]. Одним словом, батьки закладали міцний духовний фундамент під подальше, самотійне життя свого одинака, що мав піти далі і досягти більшого, ніж його дід і батько.

Коли ж приходить Юліянові час обирати власний, самотійний шлях у житті, для батьків стає нестерпною одна лиш думка про те, що їх син, потрапивши у велике місто, яке бачиться О.Кобилянській, як і Ж.-Ж.Руссо, розсадником матеріалізму й бездуховності, може відщуритися свого народу, зрадити прадідівським звичаям і традиціям, знехтувати споконвічні моральні устої, звести нанівець усі батьківські мрії і сподівання, покладені на одинака, усі намагання виховати його порядною, чесною людиною і справжнім, дійовим громадянином своєї вітчизни, як то сталося з героєм новели “Думи старика”, що дав захопити себе бурхливому потокові новочасного життя. “Який він тепер, я знаю, та який ще може стати, ніхто не знає, – говорить Максим Цезаревич про свого сина. – Поїде в велике місто, в море людей, і я боюсь, що воно приправить його там не на дріжджі для свого народу, а на матеріаліста, безідейника...” [145; 29].

Максим Цезаревич, який не мав звички, хоч і був убогим, накидатись комусь, тим більше, заможним, бажав, щоб і його син у “вищому” товаристві поведився достойно, не понижуючи власної гідності. Батько, що змалку усвідомлював своє

незабезпечене становище і знав панство не лише з доброго боку, застерігає одинака: “Вважай, сину. “Панська ласка до порога” – каже народна приповідка [...] Треба пам’ятати, що люди є роджені в залежності і через одну струну получені з тим, що дає нам поживу” [145; 30]. Відпускаючи сина в широкий, сповнений добром і злом, принадами і спокусами світ, батько й мати намагаються застерегти Юліяна перед духовною небезпекою, що чатує на нього у великому “цивілізованому” місті, вберегти його від хибного кроку, який може стати для нього фатальним, тож дають синові на тернисту дорогу життя своє благословіння-напуття: “...Доля чоловіка – мати свою пайку у віковичнім тягарі праці. Не забудь заскоро за свій народ [...] Не спаношися” [145; 28, 31]. Окрім цього старий майстер, в душі якого ятріла пам’ять про трагічну долю батька, капітана Цезаревича, бере від сина слово: “в карти не грати” і “довгів не робити”, а згодом дає йому настанову на подальше життя: “Уникай нагоди. Лиш вона робить з нас злочинців у ріжних напрямках” [145; 116]. Суворий і мудрий батько мурує підвалини під життя своїх дітей працею, сильною волею й чесними засадами і свято вірить, що наслідки його праці не будуть марними, що його син, ставши на інший, новітній ґрунт, зуміє “щось на руїнах життя свого діда і батька збудувати” [145; 115], зможе продовжити і розвинути їх традиції, втілити їх мрії і сподівання, бо впевнений у його душевній силі і насназі, у тонкості його натури.

З того часу, як Юліян стає юнаком, увага письменниці зосереджується на його образі. Він починає займати центральне місце у розвитку сюжету, поступово збагачується і поглиблюється. В романі чимдалі чіткіше виявляється прагнення авторки створити ідеальний образ українського інтелігента – героя нового часу, – часу змагань за державну незалежність України. Протягом усієї своєї творчості, починаючи з ранніх повістей, паралельно з декларуванням сильного жіночого типу, наділеного високою культурою і силою волі, О.Кобилянська моделювала художній тип українського чоловіка-інтелігента (“Людина”, “Царівна”, “Аристократка”, “Думи старика”, “Ніоба”, “Через кладку”, “За ситуаціями”, “Апостол черні”), поступово вдосконалюючи, відточуючи і шліфуючи його, тобто наближаючи його до ідеалу, який з часом також еволюціонував. Всупереч думці, що склалася у свій

час в літературознавстві про О.Кобилянську як емансипантку, письменниця у своїй творчості саме в гармонійному поєднанні жіночого і чоловічого ідеалів, а не у вузькій ідеї “вивільнення, повної свободи жінки від чоловіка”, вбачає рушійну силу прогресу, самореалізації, саморозкриття нації, – у поєднанні ідеалу жінки, яка здатна створити умови для гармонійного розвитку духовних начал у найменшому осередку нації – сім’ї, та ідеалу чоловіка, мудрого і вольового громадянина, що разом із подібними собі спроможний забезпечити умови для якнайповнішого розквіту цілої нації – утвердити Українську самостійну державу.

Отож саме в образі Юліяна Цезаревича-внука О.Кобилянська і втілює новочасний ідеал українця-інтелігента, що викристалізувався в її уяві протягом перших бурхливих десятиліть ХХ ст. У цьому образі письменниця зводить усі характерні риси вдачі, що дадуть можливість українцеві здобути повагу у світі: порядність і чесність, благородство, мудрість і душевну тонкість, фізичну і духовну міць, велику силу волі, сумлінність і жертвність у виконанні обов’язку, високий патріотизм і дійову громадянськість. Прагнення письменниці створити ідеальний образ виявляється і в привабливо виписаному портреті героя – гарного, темноволосого, з ясними очима і струнким зростом юнака; і в своєрідній авторській характеристиці сильної (в душі вольових героїв Ніцше) натури Юліяна, що, як і сама Кобилянська, пристрасно любив ліс і гори, духовно зливався з ними.

Саме в характері Юліяна вповні здійснюється заповіт капітана Цезаревича: бути “джентльменом, спартанцем і українцем”. Не дивно, що він і зовнішньо “як крапля до краплі” подібний до свого діда. О.Кобилянська створює ніби оновлений варіант попереднього образу, значно вдосконалений, довершений відповідно до заповітів попередника. На основі цього в романі час від часу створюється ефект двійництва, коли молодого Юліяна приймають за капітана Цезаревича, або ж така візія постає у його власній уяві в хвилини душевного сум’яття, психічного роздвоєння особистості. Волею авторки їх долі химерно і таємничо переплітаються, моментами накладаючись і продовжуючи одна одну. Юліянові не раз доводиться глянути у вічі трагічного фатуму, що спіткав капітана Цезаревича, стати на герць із ним, щоб не повторити долі свого “зам’якого, як на вояка”, діда. Юліянові вдається

виходити переможцем з найскладніших життєвих перипетій завдяки своїй міцній, загартованій батьком вдачі.

Незвичайна духовна і фізична міць, велика сила волі й мужність Юліяна вперше виявляються, коли він, будучи ще сімнадцятирічним юнаком, зупиняє сполохані коні, рятуючи від неминучої загибелі отця Захарія і його дочку Еву. І хоча Юліян серйозно постраждав під час пригоди, ні він сам, ні його батько не надають великої ваги цьому вчинкові. Сміливий, сильний, щирий і справедливий, молодий Цезаревич завжди був авторитетом для товаришів, їх дорадником і захисником. Незважаючи на сувору, вольову, горду й незалежну вдачу, Юліян, виховуючись, як і всі діти Цезаревичів, під подвійним впливом батька й матері, мав витончену, щирю й люблячу душу. Батьки були для нього завжди священними постатями, до яких відчував тепло і вдячність, проте ніяк не міг погодитись із надмірною батьківською жорстокістю і був у хаті єдиним рішучим захисником проти його деспотизму, а покидаючи родинний дім, взяв від батька слово “не брати нагая у руки”.

Такий же рішучий протест проти будь-якого примусу, виваженість і самостійність виявляє Юліян при виборі майбутнього фаху, роду діяльності, в сфері якого міг би стати найбільш корисним для свого народу. Батьки радили синові братися до богословських студій: мати, що походила із священицького роду, ніким іншим і не уявляла свого одинака, а батько дбав, щоб син мав надійний хліб у руках і “жив для свого упокореного народу”.

М'яко і ненав'язливо скеровує Юліяна на богословський шлях і отець Іван Захарій, простий і скромний “апостол черні”, як сам визначає свою особу. Цілком свідомо О.Кобилянська подає в романі ідеальний образ священика, пастира людських душ, особа якого асоціюється в уявленні Юліяна Цезаревича з образом святого. Прототипом о. Захарія в романі “Апостол черні”, ймовірно, став відомий письменник, греко-католицький священик М.Устиянович, з родиною якого товаришували Кобилянські і про якого О.Кобилянська писала у своєму “Щоденнику”: “...Достойний білоголовий поет Николай, на котрого ззиралися ми, діти, а за нами й його парафіяни, мов на святого. Ніколи я не бачила в своєму дальшому житті нічого кращого, такого, що подобало майже на святого,

поважнішого, достойнішого, як того чоловіка, що й досі стоїть у моїй душі як ідеал духовного отця...” [10; 209].

Отець Захарій протистоїть численним образам священиків у творчості письменниці, зображених у більш чи менш сатиричному освітленні (“У св. Івана”, “На полях”, “Земля”, “За готар”, “Ніоба”). Своєю трагічністю він нагадує образ священика Яхновича з повісті “Ніоба”, проте його характер виписаний панорамніше і глибше. О.Кобилянська виводить образ о. Захарія за рамки суто родинних відносин і показує його насамперед як духовного наставника народних мас, вихователя свідомих громадян. Як і в інших своїх творах (“Царівна”, “Думи старика”, “Ніоба”), в романі письменниця твердо обстоює необхідність релігії для народу, але нести “Христову науку” в народ, на її думку, має справжній “апостол черні”, “апостол любові”, який, за словами о.Захарія, “мусить бути і творчим духом моралі, серця і ума. Мусить ним справді наскрізь бути – не фарисействувати в користь особистих, егоїстичних цілей, нижчих від тої “черні”, між якою живе і годується” [145; 48].

Саме таким справжнім “апостолом черні” й постає в романі образ о. Захарія, який щедро розсіває християнські ідеї, запалює оточення задумами духовного, ідейного піднесення. О.Кобилянська змальовує його з симпатією, наділяючи прикметами скромності, простоти, глибокого розуміння психології мас народу та вмінням невимушеного спілкування з людьми [126; 69-70]. Добрий і мудрий душпастир не цурається громади, живе radoщами і бідами своїх парафіян, добре знає їх повсякденні турботи, з відкритим щирим серцем і палким Христовим словом заходить в їх убогі хатини, подаючи мудру пораду і практичну допомогу. Отець Захарій був, як говорили про нього, “без лакіства на матеріальні здобутки”. Ці здобутки йшли у нього для “бідних, голодних у громаді, на шкільні книжки [...] на сирітську касу [...] для калік [145; 152]. Поважний і благородний “апостол любові”, ім’я якого люди згадують з пошаною, дбає про моральне виховання своїх парафіян, їх освітній і культурний рівень. Найвищою метою праці та й усього життя цього священика було виховати із своїх покутівців “зразки культури”. З відрадою говорить о. Захарій, що люди в його парафії “добрі і не без охоти до просвіти і організації”, і непохитно вірить, що зерно, яке засіває в їх душі, мусить колись само зійти.

Жертовний, терпеливий і безкорисний, душпастир прагнув виховати нове покоління, яке дорожитиме християнськими ідеалами, житиме чесно, морально: “викладав дітям під голим небом Христову науку, вчив їх любити і шанувати один одного, триматись з собою, [...] і поборювати брехню, хоч би яку дрібненьку” [145; 46]; а будучи палким патріотом, підносив національну свідомість парафіян, вчив їх за свою мову і права уступатися”, “свою землю любити, ворогам не відступати, боронити, самим обробляти [...] ще й самим з неї добутки продавати” [145; 120].

За своєю Покутівкою, парафіянами о.Захарій бачить Україну, увесь народ, його чесноти і вади, тож схилиючи молодого Цезаревича до богословських студій, переконує його в потребі натхненних священників, які мали б чистою євангельською правдою і наукою відроджувати душу українського народу. В думках цього поважного і далекоглядного пастиря відлунюють Шевченкові слова: “І день іде, і ніч іде. / І, голову схопивши в руки, / Дивуєшся, чому не йде / Апостол правди і науки?”. Адже церква, віра, релігія тільки тоді буде мати силу і авторитет в народі, коли стоятиме на сторожі свободи народу, а не неволі, на сторожі Божої правди, а не зла, любові, а не ненависті, просвіти, а не темряви, єдності і повної згоди, а не розбрату і ворожнечі [126; 74]. А релігії поруч із просвітою і наукою у справі духовного розвою українського народу о. Захарій надає виняткового значення. “Наш простолюд, – говорить він Юліянові, – поки що лише *матеріал*, з якого повинен витворитися *народ*, а праця в цьому напрямку вимагає також сумлінних і просвічених душпастирів” [145; 50].

Будучи справжнім “апостолом народу”, о. Захарій бачить у його масах не лише “чернь”, “простолюд”, а помічає також і “глибини”, “золото”. “Глибін” прийде сама, – переконаний душпастир, – бо вона не “теній”, як сказав Гете, а лиш *природа*. Подумайте про Шевченка, про Франка та інші наші глибини, що вийшли не з іншої верстви, як з “черні” [145; 49]. Але, щоб це золоте осердя народу, ці глибини могли розкритися вповні, треба просвіщати його, “почавши від тілесної культури аж до високого розвою його духовости” [145; 49]. Досвідчений священник розуміє, що нужда, темнота, а основне – неволя, залишила український народ далеко позаду інших високорозвинутих культурних європейських народів, що мають свою

державу, незалежне право на власний автохтонний розвиток, на рідну мову, освіту. Але в той же час він свято вірить, що, хоч довголітня неволя і залишила на душі українського народу важкий карб, проте глибинне осердя тієї душі залишилось незламним, що за зовнішньою покірністю долі, апатичністю й байдужістю українця криється могутній внутрішній потяг до волі. А тому й усвідомлює, що на плечах патріотично настроєної національної інтелігенції лежить надзвичайно відповідальний обов'язок перед своїм народом – сприяти зростанню його самосвідомості, пробудженню його притаєної могуті, творчих сил, розкриттю його великих і глибоких вартостей, щоб він міг піднятися до найвищих висот духовного розвитку і дати якнайкращі плоди в скарбницю загальнолюдської культури й поступу. “Наш нарід є тою клавіатурою, – говорить о. Захарій, – з якої можна і мусимо добути звуки, що стали б з часом [...] мистецько викінченим твором” [145; 48].

Юліян Цезаревич цілком поділяє думки о. Захарія про обов'язок інтелігенції нести в народ знання й просвіту, які вважає, як і герой роману І.Нечуя-Левицького “Хмари”, Павло Радюк, “золотими ключами” до волі і щастя народу. Проте, не відчуваючи природнього потягу до священицької праці, юнак намагається пізнати себе, розібратися у своїх прагненнях і мріях, зважити свої сили і здібності, щоби обрати єдино правильний для себе шлях у житті. Адже, лише слідуючи закликові дельфійського оракула “пізнай самого себе”, можна зробити правильний вибір свого місця та призначення в світі. Таким чином, О.Кобилянська порушує у творі проблему “спорідненої праці”, що лежить в основі трудової етики багатьох філософів, у тому числі й Г.Сковороди, який вважав, що дотримання людиною у своєму житті принципу “спорідненої праці” є необхідною умовою її щастя.

Хоча Юліян ще дуже молодий, він добре усвідомлює, що “народ – велика річ” і що до “праці між народом” треба “дорости”, треба побачити світ, дійти глибини, щоб, “дати своєму народові щось нове, реальне” [145; 49]. Така духовна спрямованість юнака мимоволі асоціюється з сентенцією Ф.Ніцше: “Людина – це стріла у вічність” [174; 13]. Щоб відкрити перед собою ще ширші овиди, Юліян студіює іноземні мови. Крім цього, займається музикою і літературою. Як і його

батько, Юліян кохається в книгах. Його захоплює філологія і “старинний світ”. Юлій Цезар та інші великі державні мужі грецьких та римських часів були його ідеалами. Приваблюють Юліяна і студії права. Він задумувався над Французькою революцією і Республікою, яка “кишля від діячів – адвокатів і правників”, підводив під неї український ґрунт, і порівнював, прагнучи зрозуміти, “що було б і для України потрібне”. Юліян почував непоборну волю до боротьби: “Шукав [...] великих моментів в українській історії, де велася завзята боротьба за рідну землю [...] віднаходив згублений правдивий свій ґрунт, відчував, до чого призначений, і брався до дальшої науки” [145; 21].

Повернувшись із тривалої пізнавальної подорожі по країнах Європи, Юліян був прикро вражений “недоповненою культурою” рідної сторони. Розраджуючи сина, Максим Цезаревич, який добре усвідомив, що тільки державна реалізація потенційних сил нації, завдяки чому остання може провадити самостійне політичне і культурне життя, вільно розвиваючи і виявляючи свої творчі здібності, здатна ушляхетнити її життєдіяльність, привести націю до висот політичного, економічного і культурного розвитку і повернути втрачені честь і гідність кожній самоцінній особистості, а отже й цілій нації, говорить: “Не суди застрога, сину [...] ми ще без пасіки, як ті дикі бджоли. Якби ми її вже мали, то теж сповняли б усі свої суспільні функції без помічників, як інші, і перетворились би у повну націю” [145; 123]. Як бачимо, в питанні державництва Кобилянська принципово розходиться з німецьким філософом Ф.Ніцше, афоризми якого неодноразово цитує у своїх творах. Палкий паневропеїст, інтернаціоналіст і антидержавник Ніцше [241] говорив устами свого Заратустри: “Державою називають найхолоднішу з усіх холодних потвор” [174; 48], тоді як для героїв О.Кобилянської Українська держава була мрією, світлим ідеалом, метою тривалих національно-патріотичних змагань.

Молодий Цезаревич прагне віднайти і зрозуміти причини недолі свого народу й безуспішності його змагань за державність. Позбувшись романтично-геройських юнацьких мрій, ставши здатним тверезо і ясно оцінювати ситуацію, Юліян, збагачений досвідом пережитого і побаченого, починає розуміти, що першопричина підневільного становища українського народу криється в його неосвіченості, в

непростимій байдужості й неорганізованості його політичних і культурних діячів. Цезаревич все гостріше відчуває свій обов'язок перед рідним народом, він готовий до дії, готовий взяти на себе великий тягар праці для народу. Саме тепер розкривається введена письменницею на початку роману символічна картина віщого сну Юліяна, що заповідав майбутню долю і в якому “зоря” (мрія) перетворюється на “залізний плуг” (працю). В епізоді сну, як і взагалі в романі, неодноразово згадується ім'я Юлія Цезаря, яке, трансформуючись в “Юліян Цезаревич” і набираючи символічного значення новітнього державотворця, несе у собі смисл “вищого призначення” і осіняє ним образ центрального героя роману “Апостол черні”. Юліян Цезаревич почуває свою безпосередню причетність до справи державотворення, тож намагається й інших переконати, що ця справа вимагає доброї волі, високої свідомості й зусиль кожного українця: “Кожний із нас повинен мати обов'язок служити один одному і своїй народності. Коли кожий лише одну-дві цеголки принесе із щирим серцем до того нашого вузького світу, то ми будемо ставити щораз кращі підвалини під нове покоління та державу” [145; 160-161]. Сам Юліян готується стати філологом, щоб прилучитися до освітньої праці, до справи піднесення національного духу й самосвідомості народу, його моральності.

Окремими своїми рисами й уподобаннями центральний герой роману О.Кобилянської відверто нагадує її старшого брата Юліяна, що був філологом за освітою, ерудованим науковцем, який в 1907 р. видав у Чернівцях укладений ним “Словарець до Г.Юлія Цезаря війни з галійцями” [6; 26-29]. Можливо, втрата у 1922 р. брата Юліяна, якраз під час активної праці над романом “Апостол черні”, теж певною мірою стає поштовхом до роздумів письменниці над долею української інтелігенції, яка намагалась принести в Україну справжні культурні цінності і стати міцним ґрунтом у творенні національної держави [141; 85].

Молодий Цезаревич глибоко усвідомив – свята справа вимагає чистих рук, чесної праці і високого сумління. Адже шлях служіння народові, в його розумінні, – це шлях високої душі і сили духу, шлях свідомої жертвовності – апостольства: “...Нарід [...] потребує або Христа, або надлюдину між собою, щоб умів з ним працювати і оминув конфліктів” [145; 50]. Як зазначає О.Бабишкін, Юліян

вихований так, що при потребі може змінити рясу на мундир, а мундир – на робочий одяг теслі і не осоромити себе як робітника [1; 176]. Перед ним відкриваються великі можливості й широке поле діяльності. Юліян мріє про свій подальший шлях духовно-інтелектуального зростання, про вищі студії, про “професорську кафедру”. Але волею авторки доля героя бере крутий поворот. Прагнучи показати, як розвиватиметься характер героя в складних обставинах, напружених ситуаціях, письменниця ставить на шляху Юліяна несподівані перешкоди і випробування.

Події складаються таким чином, що Юліян змушений заручитися з дочкою отця Захарія, Евою, дівчиною тонкого й гострого розуму, високих поривань, але непостійної, непогамовної вдачі, якою захопився, перебуваючи в парафіяльному селі священника. І щоб спокутувати перед її батьком, поважним і благородним душпастирем, та й перед власним болючим сумлінням, їх з Евою “проступок молодості”, Юліян постановляє вступити на богослов’я, присвятити себе діяльності, яка ніколи його не приваблювала.

Цій постанові передувала тривала й жорстока боротьба героя з самим собою, його психологічний злам, процес якого Кобилянська тонко передає в сцені сповіді Юліяна в буремну ніч і наступного його тривожного сну. Тяжкі душевні переживання юнака супроводжуються в романі неспокійним, бурхливим пейзажем – картиною нічної бурі-громовиці, яка заспокоюється відразу по сповіді героя. Письменниця дуже своєрідно змалювала цю приголомшливу, надзвичайну картину, в якій біль і буря в людській душі підсилюються вируванням стихії. Швидкий і несподіваний перебіг подій, сколихнувши до глибин все єство героя і довівши його до межі психологічного зламу, викликає гіперболізацію почуттів і призводить до розриву з дійсністю. Подібно до сцен ібсенівських і метерлінківських творів, з глибин підсвідомості героя зринають темні духи і примари, гнітять душу, непокоять сумління, викликаючи трагічні передчуття, віщі гнітючі сни. “Мені треба темряви, – говорить Юліян, – тої великої темряви, де людина відчуває себе по глупих або нікчемних учинках мерцем, доки не прийде спасення і він не воскресне до нового життя” [145; 146]. Неймовірним вольовим зусиллям юнак перемагає себе, приборкує

свої почуття, придушує мрії. Він звик відповідати за свої вчинки, адже “жоден з Цезаревичів не був зрадником”. Письменниця відтворює процес своєрідного морального “катарсису”, який переживає душа героя, проходячи через страждання, щоб відродитись до нового життя.

Хоча персонажі творів О.Кобилянської ніколи не втрачають пристрасної любові до життя, їх власний життєвий шлях, зокрема й героїв “Апостола черні”, проходить у цілком шопенгауерській атмосфері страждань, що знаходить підтвердження в словах Юліяна Цезаревича: “Людське життя – це трагедія від хвилини уродження аж до загадки смерті” [145; 188]. Незважаючи на це, герої О.Кобилянської також зовсім по-шопенгауерівськи намагаються подолати злу волю й спрямувати її до кращої мети. Проте, щоб подолати свої страждання і, виявивши характер, здійснити у житті щось вартісне, людина, як зауважував цей філософ-песиміст, повинна знати, чого вона хоче і на що спроможна [236; 398]. Отож і Юліян свідомо обирає саме такий, покутний, шлях духовно-інтелектуального зростання, бо переконаний, що на манівцях гріховності, коли сумління неспокійне, свобода не може бути самореалізована жодним способом. Цезаревич добре розуміє, що стан справжнього “апостола черні” нелегкий, що він вимагає витривалості, безкорисного тепла й любові до людей, тож заздалегідь готує себе до сумлінної і жертвовної праці серед народу, щоб стати “розсадником” моралі й культури між своїм народом, щоб відважно, рішуче й щиро засівати правдиві християнські та національні ідеї. Духовною підтримкою на цьому “покутному” шляху є для Цезаревича взірць добра й милосердя, самовідданості й високої громадянськості, який втілює у собі о. Захарій, а також – глибоке і поважне почуття кохання до його дочки Еви, тепер своєї нареченої.

Вводячи у твір нову сюжетну лінію – взаємини Юліяна з Евою Захарій, – письменниця тим самим поглиблює і розширює характер центрального героя роману. В процесі розвитку цієї сюжетної лінії О.Кобилянська порушує традиційні для своєї творчості проблеми жіночої емансипації, подружжя, а також проблему вірності і зради, що постає у романі як у морально-особистісному, так і в національно-патріотичному плані.

Ева Захарій захоплює Юліяна своєю поступовістю й оригінальністю вдачі. Дівчина цікавиться найновішими науковими, суспільними і культурними віяннями, спрагло вбирає в себе досягнення європейської культури і як палка патріотка прагне прислужитися своїми знаннями рідному народові, своїй родині. Вона мала у собі, за словами Юліяна, “щось із великих почувань, щось з майбутнього, пориваючого, що не легко можна було здобути. Була як та совість, що вдумується, а при цьому манить до польоту і викликає усміх погоди в душі” [145; 129]. Ева мріє про медичні студії, щоб стати лікаркою і “жити для нещасних і для праці”. Цією життєвою постановою героїня роману нагадує товаришку Кобилянської з юнацьких років – С.Окуневську, що також студіювала медицину у Швейцарії. На Еву покладають великі надії, пророчать їй славне майбутнє, поважне становище в українському суспільстві.

Проте образ Еви Захарій не стає, всупереч першому враженню, наступною вищою сходинкою на шляху письменниці до створення ідеалу української жінки-інтелігентки. Ця дівчина мала якусь химерну, непостійну вдачу. Як характеризує її вихователька, Ева без “усякої контролю над собою, коли раз чого розпалиться – необчисленна” [145; 58]. Така непередбачувана Ева і в коханні, і в здійсненні обіцянок і постанов, у виявленні своєї життєвої позиції.

В образі Еви Захарій Кобилянська повною мірою втілює окреслений у філософських працях Ф.Ніцше “діонісійський” тип людини, що керується в житті виключно своїми невгамовними поривами, бажаннями, пристрастями і нехтує здоровим глуздом, моральними нормами і законами, тобто стоїть “по той бік добра і зла” [174; 200]. В романі “Апостол черні” письменниця констатує виникнення нової світоглядної орієнтації особистості, яскравим виявом якої, як стверджує О.Губенко, є “втрата особистістю віри [...] в абсолютність ідеалів добра і краси, сумніви щодо істинних духовних цінностей, непорушності критеріїв добра і зла і, як наслідок усього цього, втрата віри в Бога, атеїстичний нігілізм” [242]. Але письменниця не вбачає, як Ніцше, у такій світоглядній орієнтації духовної вищості людини, а швидше навпаки, подібно до Ф.Достоевського (“Злочин і кара”), вважає такий духовний стан аморальним.

Зведені волею долі до пари, Юліян Цезаревич і Ева Захарій, що походила з роду Альбінських, постають в романі як дві антиномії, дві протилежності, що прагнуть одна до одної і відштовхуються одночасно. Вона – “діонісійський”, а він – чітко виражений “аполлонівський” тип людини, який живе за законами розуму і справедливості, спираючись на міцну волю і мораль. Юліян, підсвідомо відчуваючи несумісність їх вдач, все ж піддається тій незримій могутній і якійсь ніби фатальній “приманчивій” силі, що спливала від цієї химерної дівчини, “в’язала” і була подібною до стихійної сили природи, про яку сама героїня, Ева, говорить, що вона “вабить і губить”. Саме у цій непогамовній, зловіщій силі її натури і виявлялась у більшій мірі “кров Альбінських”, про яких проникливий о. Захарій говорив: “...Вони мудрі і хитрі, як лиси, і здібні на все” [145; 133]. Отож поєднання Юліяна й Еви подружніми узами навряд чи могло відбутися взагалі, але якби це і сталося, то їх подружжя все одно було б від самого початку приречене на загибель.

Осмислюючи проблему подружжя в різних її аспектах, письменниця приходиться до висновку, що крім “відповідної ступені культури” (“Думи старика”), неодмінно повинна бути ще й духовна близькість, світовідчуттєва спорідненість подружжя (“Апостол черні”), щоб чоловік і жінка були щасливими в подружньому житті, щоб їхня сім’я стала міцною цеглиною в підмурівку держави. Що ж стосується відносин Еви та Юліяна, то хоч і виявляється їх майже однаковий культурний рівень, відчувається й певний духовний потяг один до одного, проте надто багато відмінностей у їх світобаченні, в самоусвідомленні, в розумінні своїх обов’язків як перед товаришами й батьками, так і перед своїм народом. Це протистояння виявляється вже при першій зустрічі юнака й дівчини. Романтичність, стихійність, навіть якась містичність вдачі Еви, розніженої в розкошах і всезагальній любові до одиначки, чим вона нагадує героїню ранньої новели Кобилянської “Природа”, бентежить суворого, загартованого життям Юліяна, проте він притамовує цей застережливий, але поки що неусвідомлений порух душі. Втім, образ Еви Захарій чимдалі виразніше відтінює благородні риси характеру центрального героя – Юліяна Цезаревича. З часом їхнього знайомства все чіткіше

починає виявлятися притаєна, непомітна на перший погляд якась виверткість, “слизькість”, зрадливість її натури.

Тривалий “шлях зради” Еви Захарій розпочинається із зради своєму походженню, батьківській вірі, що виростає на ґрунті відвертої зневаги дівчини до священицького стану, її дещо скептичного ставлення до християнських ідей, що, врешті, під впливом, як визнає сама Ева, читання творів Бюхнера і Дрепера перетворюється в її свідомості у зародок атеїстичного нігілізму, абсолютного безвір'я, що поволі розкладає, руйнує її душу. Дочка священика, вона щиро дивується з того, що Юліянові сестри по-старосвітськи виховані, побожні. І якщо, перебуваючи в батьківському домі, Ева ще підсвідомо боїться занедбати в своїй душі Господа Бога і Христову науку, забути “Отче наш”, то, повернувшись на короткий час із Швейцарії, де студіювала медицину, вже заявляє: “мій бог – наука”, – і зневажливо докоряє нареченому його богословством. На що глибоко вражений Юліян, в родині якого християнські ідеали й традиції свято шанувались і в душі якого були чимсь величним і високим, їй відповідає: “Твій бог обмежений [...] замкнений у книжках, а мій великий, оповитий безконечністю [...] У його безмежнім просторі гуляють наші мрії та ідеали” [145; 164]. Це твердження героя роману “Апостол черні” певною мірою перегукується із словами І.Огієнка: “Не прийнявши віри в Першопричину всього живого, наука не двигнеться вперед, а все стоятиме перед брамою, за якою – Бог” [197; 22].

Також розходяться погляди Юліяна й Еви і стосовно проблеми жіночої емансипації, ролі жінки в родині і суспільстві. Юліян підходить до питання жіночої емансипації з певною настороженістю, адже, як і сама авторка роману, розуміє, що вона, крім добра, свободи, незалежності і самоствердження, несе в собі ще й небезпеку крайнощів у стосунках чоловіка й жінки, безладдя у суспільстві. Цезаревич вважає справедливим виборювання жіноцтвом рівноправності з чоловіками в питаннях освіти, духовного самоствердження, матеріальної незалежності, проте він не може прийняти факту занедбання на шляху до високої мети – рівноправності – моральних норм добродетельності, порядності і пристойності: “Нехай жінки студіюють, нехай працюють, лиш так зв. “домове огнище” нехай не

нищать, не замінюють його на ресторани та місця розваги” [145; 137]. Цікаво, що навіть думка пані Орелецької (не кажучи вже про інших героїв роману), яка так любила згадувати розгульне життя в панських палатах і у своєї внучки, Еви, також пробуджувала потяг до “панськості”, стосовно питання жіночої емансипації не відходить далеко від Юліянової. Однак для Еви проблема жіночої емансипації якраз і зводиться насамперед до рівноправності жінки й чоловіка у вільному вияві своїх інтимних почуттів та пристрастей. Вона живе виключно теперішнім. Це виявляється і в її розумінні кохання – “хвилинного щастя”, що лиш рідко буває коло людей, і в тій легкості, з якою Ева, покохавши іншого чоловіка, зрікається даного нареченому слова.

Сліпо йдучи за новим сильним порухом своєї душі, Ева не тільки покидає напризволяще батьків і зраджує нареченого, вона зраджує й сама себе, свої постанови і мрії – втрачає будь-який інтерес до медицини, захопившись фахом коханого чоловіка – ботанікою, і врешті, зраджує свій народ. Відчуваючи хисткість, непевність життєвої позиції нареченої, дізнавшись, що вона починає оминати українців, зрікатися своєї нації, Юліян намагається стримати Еву від хибного кроку, спрямувати на шлях служіння рідному народові, батьківщині. На тлі її національного роздвоєння слова Цезаревича звучать сильно і переконливо: “Ти тут родилася, виросла, тут твої батьки, твій український народ [...] Глянь, кожна хатина, що ти її бачиш, – це окремий маленький світ. Вступи в ту маленьку хатину-світ, розвідайся, що в ній хибує, кого що болить, яка в ній освіта [...] Не віддаляйся від того світу, бо не добіжиш далі і не вийдеш поза нього. Прийде час, і ти опинишся без нього, як на пустині, ніхто на тебе і не гляне...” [145; 161]. Зраду своєму народові, вітчизні Юліян вважає гіршою, ніж зрада у коханні, хоч і будь-який зрадливий вчинок – це найпідліше, на що взагалі може спромогтися людина. Образ Еви Захарій дещо нагадує Аглаю-Феліцітас (“За ситуаціями”), яка, прагнучи пережити все нові й нові ситуації, також ризикувала потрапити на дорогу національного відступництва. Передчасна смерть обриває шлях Аглаї, тоді як Ева все-таки опускається до зради. Розкриваючи даний образ, Ольга Кобилянська порушує важливу й актуальну проблему національного відступництва, ренегатства у

таборі української інтелігенції, що роз'єднувало її лави, сіяло зневіру, розбрат і знеохочення у відповідальний період національних змагань за державність.

Зрада коханої важким тягарем гнітить душу Цезаревича, але в той же час вона ніби очищує його власне сумління, змиває його вину, вичерпує покуту – Юліян залишає богослов'я. Але цей вчинок героя не слід розцінювати як вияв легкодухості або ж прагнення використати слушну нагоду, щоб покинути не привабливий для нього священницький стан. В момент зради нареченої Юліян завершував студії і ставав перед освяченням, а нанесена дівчиною рана в його душі була настільки свіжою і глибокою, що не могло бути й думки про пошуки іншої нареченої. Отож Юліян, незважаючи на втрачений час, змушений був покинути богослов'я. Щоб якось налагодити своє життя, він вступає до війська, замість стати “апостолом черні”, стає – “апостолом меча” і з часом знаходить у цьому душевне заспокоєння. Проте серце Юліяна стискає жаль, “що він без рідного краю, що не може бути на нього гордий, як інші бувають горді на свої рідні країни. Як радо він послужив би йому. Але передовсім сили треба, сили фізичної та умової” [145; 213-214]. Як бачимо, Юліян Цезаревич чітко усвідомлює, що для України, яка змагається за свою незалежність, стоячи, “як хвилеріз”, посеред шляхів Європи і приймаючи на себе удари всіх “історичних хвиль і бур” [243; 95], конче необхідна власна могутня сила – військо – і політично мудрий національний провід. Тож навіть і тому для Юліяна як палкого інтелігента-патріота військовий стан був, безперечно, відповідніший, ніж богословський, в буремний переддень першої світової війни, в час національно-державницьких змагань української інтелігенції.

Проте доля знову відвертається від Юліяна. Над ним тяжіє борг, затягнений колись через посередництво о. Захарія у сестри Альбінського для важко хворого батька. Хоча Юліян вважав за святий обов'язок і справу своєї честі вчасно повернути позичені гроші і його пік гнітючий сором, що він – “боржник Альбінських”, проте належної суми для сплати боргу не мав. Над Юліяном знову зловісно зависає фатум капітана Цезаревича. Щоб якось вивести його з такого скрутного становища, молодому офіцерові пропонують одружитися з багатою, але байдужою йому дівчиною. Проте Цезаревич, доведений через грошові клопоти й

загрозу порушення честі до такого відчаю, що від самогубства його утримує лише думка про незабезпечену, хвору матір, відкидає можливість такого шлюбу як аморального.

В цей час Юліян зустрічає чарівну, чисту помислами і душею жінку, Дору Вальде, внучку Альфонса Альбінського, яка була надзвичайно схожою на свою бабусю, пані Альбінську, що до кінця залишилась вірною своєму українському народові. Дивним чином, їх щастя породжується особистим нещастям, пережитим горем, що зближує їх. Найперше, чим захопила Цезаревича ця жінка, це її вірна пам'ять про чоловіка, якого втратила в день шлюбу, чим виявила цілковиту протилежність легковажній Еві. Дора, тиха, спокійна, зрівноважена і водночас романтична, закохана в красу, музику і природу, внесла в Юліянову душу “новий світ”, відродила його до життя, хоч була завжди скромною, поважною і ненав'язливою. Уже в самому портреті та привабливій характеристиці героїні, на відміну від химерної вдачею Еви, відчувається бажання письменниці ідеалізувати цей образ.

Пані Дора Вальде, хоча й походила з польського роду Альбінських, мала батьків-українців, які завчасно померли, але полишили в її молодій душі спочатку, можливо, й неусвідомлений потяг до українського світу, що час від часу обзивається в ній мелодією прадавньої коляди: “Коли сутінки впали на кімнату, Дора майже несвідомо підходить до відкритого фортепіано. Її не тягне до класичної музики, ні до хоровитих вальсів Шопена, а тягне до тої мелодії, яку чула ще малою дівчиною і пізніше ще по церквах, бо по салонах ніколи її не чула. Вона кладе руки на клавіатуру і викликує з них звільна прастару коляду “Бог предвічний...” [145; 193]. Якась досі не знана, одвічна й могутня біологічна сила українського народу, що спливала від Юліяна і яку вона інтуїтивно відчула в ньому, притягувала і одночасно лякала її. Дорі прикро, що вона ще не може вповні називати себе українкою, тож намагається надолужити втрачене за безжурно й байдуже прожиті роки, що пройшли безплідно для українського народу. Пані Вальде відстоює перед своїм дідом Альфонсом Альбінським, відомим ворогом всього українства, право своїх земляків на рідну мову й пісню. Всупереч його волі підтримує знайомство з

родиною Цезаревичів, де завжди знаходить палкий відгук своїм мріям і пориванням, а в особі Оксани, сестри Юліяна, що працювала на посаді вчительки народної школи, – найкращу подругу і порадицю, з якою говорили про українські культурні справи, про європейську та українську літературу, читали разом або співали.

Дора цілком погоджується з життєвим принципом Юліяна: “Щастя треба собі самому здобути” [145; 44]. Вихована у розкошах, пані Вальде починає гартувати себе до життя. Вона віднаходить свій шлях у житті, міцний ґрунт під ногами і готова “з життям до бою стати”. Викликавши обурення родини, Дора відкидає заручини з байдужим їй багатим купцем. На відміну від Еви Захарій та й усього роду Альбінських, вона не мала ніякого “зmysлу до панськості”, що видавалась їй мізерною і беззмстовною. Певна себе, Дора разом з тьотею Олею займалась господарством і бджільництвом, пряла, ткала полотно і була горда тим, що з неї вже виробляється “туцулка Альбінська”. Пані Вальде, як про неї говорили знайомі, була з тих жінок, що можуть у житті й “самі стояти”. Тим радше, що мала у цьому гідний приклад – “тету” Ольгу Альбінську і подругу Оксану Цезаревич. Образ Оксани, дівчини романтичної, тонкої і піднесеної натури, має в собі щось від вдачі самої авторки роману й нагадує героїнь її новел “*Impromptu phantasie*”, “*Valse melancolique*”. Дору захоплювало в подрузі те, що вона почувається сильною і самостійною, має вже власний хліб і працює для українського народу.

Великим авторитетом для Дори Вальде була Ольга Альбінська, яка замінила їй батька-матір і про яку Максим Цезаревич говорив: “...Нічия рука не є така благословенна, як її. Спокійна, рішуча, послідовна – таких українок дай нам Боже якнайбільше” [145; 116]. Убога родичка Альбінського, Ольга жила в його домі, допомагала в хатньому господарстві, у вихованні дітей і була для Дори, як і для всієї родини Альбінських, для всіх убогих і “страждущих”, що звертались в потребі до неї за поміччю та порадою, “правдивим янголом-опікуном”. Як і вчитель Рибка, вона, чим тільки могла, намагалась допомогти убогим робітникам. Від хвилини, коли взяла на себе обов’язок заступати матір у вихованні осиротілих дітей Альбінського, Ольга перестала існувати для себе. “...Скільки рівноваги і якоїсь

невідомої енергії йшло в хаті від тієї жінки, – говорив Максим. – Навіть слуги її любили. Не один погрожував п'ястуком за стіною управителеві, а змінювався на вид тети Олі і брався з новою охотою до праці, коли вона заговорила” [145; 116].

Що найбільше приваблювало у вдачі Ольги Альбінської – це її правдомовність і те, що вона ні за яких обставин не цуралася своєї нації і була у цьому питанні поважна й послідовна. Те, що її мати була знімченою україркою і не володіла добре рідною мовою, не перешкодило їй вчитися української мови і “відчувати поукраїнському”. Хоча звичайно ніколи не виявляла своїх симпатій стосовно якоїсь одної народності і вільно володіла як українською, так і польською та німецькою мовами. Захоплювали також і сила духа Ольги, її природність. Для Дори вона була єдиною довірницею у всіх її задумах і справах. Навіть Альфонс Альбінський, зверхня і неприязна (особливо до українців) людина, рахувався з думкою Ольги, шанував її слово, мудре і виважене: “Він дивився на її уста, наче з них мав вийти засуд смерті або життя. В нього бували хвилини, коли він її ненавидів всією душею за її [...] демонічний розум, але і хвилини, коли розумів, що її можна безмежно любити” [145; 197]. Тільки одна Ольга й могла рішуче протистояти директорові Альбінському в критичних ситуаціях, та, певне, тільки вона й мала завжди для нього прощення. “Але ти не осуджуй спрчинника цього лиха, – говорила Ольга Альбінська Дорі, оповідаючи їй сумну історію капітана Цезаревича, – бо він каявся, і від хвилини прокльону ніколи більше не зазнав щастя” [145; 232]. Все, здавалось, умиротворяла Ольга, все до ладу приводила, все заспокоювала, довкола неї завжди панувала якась рівновага, певність.

Образ Ольги Альбінської певною мірою позначений автобіографічністю. Товаришка Кобилянської О.Кисілевська згадувала: “Хоч би на когось всі каменем кидали, Кобилянська все знайде слово оправдання, вирозуміння [...] Кобилянська велика патріотка та на шовіністичний патріотизм, на племінну ненависть просто не знайдеться в добромu серці Кобилянської місця” [214; 3-4]. Доля Ольги Альбінської в багатьох випадках нагадує долю самої авторки роману: нещасливе кохання, довгорічна самота, виховання небоги, якій замінила батька-матір, постійна завантаженість господарськими обов'язками, посильна допомога убогим і

стражденним, емансипованість у високому розумінні цього слова, знімченість родичів і прагнення оволодіти українською мовою, бути українкою.

Образ Ольги Альбінської є ще одним щаблем на шляху письменниці до створення ідеалу – образу жінки-інтелігентки ще більш рішучої, самостійної і дієвої, жінки-громадянки і патріотки. Саме такий образ-ідеал жінки й задумала окреслити в романі О.Кобилянська, коли писала в листі до С.Смаль-Стоцького: “І жінок нам треба – не ляльок, а героїнь, героїнь в хатнім господарстві, у вихованню дітей, героїнь, що могли б в данім разі своїм дітям і батьків заступити, героїнь, що покинуті своїми чоловіками держались би на п’єдесталі чистоти, моралі, і знали би лиш одну ціль – не себе, не своє вибагливе “я”, а свої діти” [63; 279].

Проте О.Кобилянська не зупиняється на досягнутому, адже її життєвий ідеал – не самотність, а щасливе, гармонійне подружжя. Отож своєрідним продовженням образу Ольги Альбінської, що так і не змогла через трагедію побратися з капітаном Цезаревичем, є образ Дори Вальде, яка, хоч і належить до жінок, що можуть у житті “самостійно стояти”, долаючи вперту опозицію Альфонса Альбінського, всіма силами своєї душі змагається за щасливий шлюб з Юліаном Цезаревичем – чоловіком сильним тілом і духом, освіченим і шляхетним, уважним і турботливим, ніжним, щирим і люблячим. Кохання Юліана й Дори чисте, поважне й глибоке, вони не потребують “присягати собі вірності”. Дора прагне дорівнятися силою духу, витривалістю, висотою людської гідності і національної свідомості до свого нареченого. Тож, коли Альбінський ставить перед Цезаревичем неприйнятні для нього як українця-патріота умови – зректися своєї народності, змінити ім’я Цезаревич на Альбінський і передати його нащадкам, – Дора відверто заявляє своєму дідові: “...Я не хотіла б вийти за зрадника...” [145; 238].

Піднімаючись до духовного рівня свого майбутнього чоловіка, Дора глибоко переймається і його переконаннями, підноситься до високого розуміння національно-патріотичних змагань української інтелігенції. “Наша Швейцарія над Дніпром!” [145; 229], – говорить вона. Як і Юліан, Дора Вальде переконана, що роль жінки в родині не повинна обмежуватися лише хатньою працею і вихованням дітей, що жінка нарівні з чоловіком може вирішувати не лише родинні, а й громадські

проблеми, і що одержання освіти, а згодом фахова праця не перешкоджають їй бути вірною дружиною, ніжною матір'ю і доброю господинею. Отож Дора вступає на студії книговодства, щоб з часом мати у руках свій хліб, працювати для родини і суспільства, для українського народу.

У ставленні до простого народу Дора виявляє високу громадянську свідомість і глибоке почуття чисто людського співпереживання, християнської любові. “...Наука Христова вчить нас, – звертається вона до гордовитого Альбінського, – що перед Богом ми всі рівні [...] І тому я не розумію, чому має одно бути гірше, бо походить з нижчого стану, а друге ліпше, бо з вищого” [145; 183]. Дора намагається заглибитись у безмежну народну душу, зрозуміти прагнення, мрії і сподівання убогого робітництва. Вона планує організувати в місті “захоронку” для бідних українських дітей-сиріт, на що заощаджує кошти. Разом з Ольгою Альбінською по змозі допомагає робітникам матеріально: мед для хворих із власної пасіки, одяг, виготовлений своїми руками, їжа для голодуючих робітничих сімей. На свято Миколая організовує з Цезаревичами цікаві розваги для дітей робітників, справляє їм обнови – теплий одяг на зиму.

Отож Дора Вальде, жінка високого духу, сильної волі, національно-патріотичної і громадянської свідомості, є справді рівною своєму чоловікові, Юліяну Цезаревичу, його гідною помічницею і товаришкою, вірною дружиною і ніжною матір'ю його сина. В її свідомості, як і в Юліяновій, громадські й національні проблеми українського народу тепер займають домінуюче місце. Тому й не дивно, що першими словами Дори, зверненими до чоловіка, який повернувся з війни додому, були: “А Україна?”. На що Юліян Цезаревич, поважний і твердий, як того й “вимагала доба”, штабовий офіцер Українського війська, їй спокійно і впевнено відповідає: “Вона є”. Отже, у фіналі роману письменниця підводить своїх героїв, Дору і Юліяна Цезаревича, до часу здійснення віковичної мрії українства – створення незалежної національної держави, – часу, коли, на думку О.Кобилянської, мав настати “полудень” для всього народу.

Створені О.Кобилянською в романі “Апостол черні” ідеальні типи української інтелігенції – офіцер Юліян Цезаревич та його дружина й товаришка Дора, Ольга

Альбінська, священник Іван Захарій та годинникар-філософ Максим Цезаревич, а також деякі епізодичні, менш окреслені авторкою образи (учитель Рибка, Оксана Цезаревич та ін.) – не є “надлюдьми” Ніцше чи “надгероями”, вони звичайні люди з притаманними їм чеснотами і вадами, але з надзвичайно великим бажанням і готовністю служити Богові та Україні. Герої роману О.Кобилянської вже виростили із гасла “бути самому собі ціллю” (“Царівна”), вони прагнуть бути вартісними для рідного народу, що “все долі править і доправитись не годен” (“Думи старика”), для своєї нації у її змаганнях за державність, на що в наведеній цитаті з новели “Думи старика” (1903 р.) лише натякає авторка. Моральна сила їх духу настільки велика, а національна свідомість до такого ступеня розвинута, що вони здатні уможливити прихід “полудня” не лише для себе і своєї родини, а й для всієї нації, і в змозі забезпечити її подальше прямування на шляху духовного й економічного розвитку. Тож застереження у фінальній сцені роману “як ми самі її (Україну. – Л.П.) не запропастимо” звучить в устах письменниці палким закликком до читачів виточити і з себе моделі подібного зразка, самим стати справжніми, дійовими громадянами і дітей своїх виховати не лише для себе, а й “для України”, щоб знову здобути державну незалежність, “вибороти собі свою украдену батьківщину”.

Таким чином, роман О.Кобилянської “Апостол черні”, в якому авторка простежує тернисті шляхи і долі, настрої і змагання української національної інтелігенції, прагне окреслити позитивний ідеал героя-інтелігента, борця за державність України, в єдності його моральних і національних поривань, став своєрідним духовним заповітом українському народові, вистражданим і глибоко осмисленим письменницею.

Отже, програмові твори О.Кобилянської з життя інтелігенції, “Думи старика” та “Апостол черні”, є основними віхами на шляху письменниці до осмислення свого етичного ідеалу, який передбачає нерозривне поєднання морально-етичних, громадянських і національно-патріотичних цінностей. У таких різних за жанрами творах – філософсько-патріотичній новелі та ідеологічному романі – Ольга Кобилянська порушує важливі проблеми, які мали місце і в інших її творах з життя освіченої верстви українського народу, зокрема, проблеми добра і справедливості,

свободи особистості та її суспільного обов'язку; проблеми любові і вірності у їх найрізноманітніших проявах, у тому числі й любові до ближнього та вірності національним традиціям, відданості своєму народові, батьківщині. Звертається письменниця і до проблеми духовної спадкоємності поколінь однієї нації, відповідальності батьків за майбутнє дітей, а отже, і свого народу, проблеми виховання наступних поколінь у дусі національних традицій і християнської моралі. Засуджуючи національне відступництво, ренегатство у таборі української інтелігенції, Кобилянська закликає її представників бути гідними взірцями для свого народу, прикладом високої духовності, ідейності, соціальної активності й патріотизму. Це й зумовлює незмінну актуальність таких творів письменниці, як “Думи старика” та “Апостол черні”, і в наш час, у період становлення української державності.

ВИСНОВКИ

О.Кобилянська – цікава й оригінальна постать в українському письменстві кінця XIX – початку XX ст. Серед свого літературного оточення в Україні вона чи не завжди здавалась “екзотичною”, адже, на відміну від інших вітчизняних письменників, оминаючи традиційний побутовізм, йшла до українства “європейським” шляхом. Маючи тісні зв'язки з українськими громадськими і культурними діячами, Кобилянська переймається проблемами тогочасної національної інтелігенції, які згодом стають центральними проблемами її творчості. Тема інтелігенції, що неодноразово порушувалась українськими письменниками (І.Нечуй-Левицький, О.Кониський, І.Франко та ін.), в осмисленні Ольги Кобилянської набирає суттєво відмінних, новаторських рис. Інтелектуальна проза белетристики пройнята її філософсько-естетичним, романтичним баченням світу, принципами її високоморальної життєвої філософії.

Свій неоромантичний моральний ідеал – ідеал вільної, творчої, сильної особистості, що вічно прагне до висот добра і краси, – Кобилянська окреслює в параметрах своєї модерної образно-стильової манери, яка поєднує в собі ознаки експресіоністичного, символістського та імпресіоністичного письма.

Белетристка утверджує в українському письменстві жанри музичної та лірико-філософської новели, ідеологічної повісті та роману ідей. Максимально уважна до естетики художнього слова, письменниця намагається мовними засобами передати широкий і розмаїтий спектр внутрішнього світу своїх героїв, сповненого тонів і барв. І хоча в інтелектуальній прозі Кобилянської ідеологічний чи етичний первінь часто домінує над естетичним, дещо порушуючи цим самим композиційну стрункість твору і динамічність його внутрішньої дії, все ж і в цих повістях та новелах авторка постає глибоким психологом – знавцем людської душі, неперевершеним майстром персоніфікованого пейзажу, віртуозним музикантом від літератури.

Основним рушійним центром творчості О.Кобилянської є ідея свободи, добра і краси, що породжує в її уяві високий і світлий, хоча й значною мірою романтизований, етичний ідеал особистості, який втілюється в образах центральних героїв “Людини”, “Царівни”, “Ніоби” та інших творів белетристики з життя освіченої верстви. Глибоко розуміючи виховну роль літератури, а отже, подаючи у своїх творах так звані “моделі-зразки”, ідеальні образи високоморальних, гордих і незалежних, глибокоінтелектуальних, творчих людей, Кобилянська засобами художнього слова змагається за духовне оновлення і піднесення української інтелігенції, що, за її переконанням, покликана вести за собою народ з гаслом його віковичної ідеї національного визволення. До усвідомлення цієї ідеї письменниця йшла через зрозуміння необхідності індивідуального визволення людини, кожної окремої особистості, що повинна, насамперед, сама у собі подолати “раба”. Пошуки Кобилянською власного морального ідеалу тривали протягом усієї її творчості, що спричинило певну еволюцію образу позитивного героя, а отже, й етичного ідеалу письменниці.

Початок літературної творчості О.Кобилянської тісно пов’язаний з ідеєю жіночої емансипації. В центрі уваги авторки – образ незабезпеченої інтелігентної жінки, що змагається за свою незалежність і людську гідність, за право на повноцінне, духовно багате життя. В найбільш рафінованому вигляді життєві принципи Кобилянської та основні риси її етичного ідеалу раннього періоду

викладено в одному з програмових творів письменниці – рефераті “Дещо про ідею жіночого руху”, в якому авторка говорить про необхідність зреформування жіночого виховання в інтелігентських родин на основі природних принципів свободи кожної особистості і рівності чоловіка та жінки в праві на освіту, працю і вільний духовний розвиток.

Тема змагання жінки за можливість реалізувати свій духовний потенціал відповідно до своїх здібностей і уподобань, чітко накреслившись ще в ранній німецькомовній прозі белетристики, розвивається і в таких її новелах, як “*Impromptu phantasie*”, “*Valse melancolique*”, “Природа”, а також у повісті пізнішого часу – “За ситуаціями”. Героїні цих творів – талановиті, непересічні особистості, горді і пристрасні, що завжди шукають у житті, і насамперед в людських відносинах, гармонії і краси, яка, в їх розумінні, невіддільна від добра, правди і любові; прагнуть до вищої духовності та індивідуальної свободи. На ранньому етапі творчості Кобилянської її етичний ідеал мав абстрактно-гуманістичний характер. Інтереси персонажів вищезгаданих творів письменниці обертаються поки що тільки в артистично-особистісній сфері. Питомий ґрунт духовного життя героїнь Кобилянської – стихія природи і мистецтва, яка захоплює їх і є їхньою “віддушиною” серед банального і дріб’язкового оточення, якій вони можуть жертвуватися. Саме ця стихія вповні віддзеркалює вдачу героїнь даних творів – високу, горду й сильну, а водночас – ніжну і вразливу на всі “трубі” сторони життя. Така беззахисність перед суворою “прозою” життя і зумовлює притаманну цим образам трагічність, що є ще однією визначальною рисою даного артистично-індивідуалістичного типу характеру, який і представляє початковий художньо-етичний ідеал письменниці.

Згодом у творчості О.Кобилянської посилюється звучання громадських мотивів. Одночасно в характерах центральних персонажів таких творів письменниці, як “Людина”, “Царівна”, “Мати Божа”, “Ніоба”, “Через кладку”, зростає вольове начало. Герої цих повістей і новел, змагаючись за свою індивідуальність, здатні протистояти несприятливим життєвим обставинам, тобто є володарями своєї долі. Це – інтелектуальні особистості, що відзначаються широтою

своїх зацікавлень, непохитністю переконань і принципів, високою самосвідомістю і значною активністю у здійсненні своїх задумів. Таким чином, письменниця, посилюючи в характерах своїх героїв творчо-інтелектуальний та громадський фактор, створює новий, громадсько-інтелектуальний тип особистості, в колі інтересів якого центральні позиції займають соціально-політичні проблеми, що в свою чергу передбачає особливий інтерес і до універсально-гуманістичних та морально-етичних питань.

У творчості О.Кобилянської, разом із громадськими, поступово посилюються й національно-патріотичні мотиви. Позначившись на таких творах письменниці, як “Аристократка”, “Царівна”, “Ідеї”, “Ніоба”, “Через кладку”, “За ситуаціями”, “Зійшов з розуму”, найповніше вони виявляються в новелі “Думи старика” та романі “Апостол черні”, що є програмовими творами Кобилянської, своєрідним духовним заповітом письменниці нащадкам, наступним поколінням української нації.

У вищеназваних творах О.Кобилянська творчо розвиває громадсько-інтелектуальний тип характеру, надаючи більш високої активності його життєвій і громадянській позиції. В натурі героїв нового типу характеру індивідуалістичне начало природно і гармонійно поєднується з поняттям громадського обов’язку, що не тільки не суперечить їх найважливішому життєвому пинципу – свободі особистості, а є невід’ємною складовою їх життєвої позиції. Цим героям притаманні висока національна свідомість, загострене почуття особистої відповідальності за долю народу, нації, за її духовне, політичне та економічне зростання. Вони здатні на самопожертву заради громадських, національних інтересів та ідей. Отже, письменниця приходять до створення своєрідного ідеалу, громадсько-патріотичного типу особистості, в свідомості якого зливаються воедино морально-етичні, громадянські та національно-патріотичні цінності.

Як можемо з певністю твердити, окреслений О.Кобилянською тип національно свідомої, соціально активної, творчої особистості своєю моральною чистотою і гідністю, високою духовністю й інтелектуальністю, патріотизмом і громадянськістю слугує високим ідеалом для сучасних поколінь українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабишкін О. Ольга Кобилянська: Нарис про життя і творчість. – Львів: Кн.-журн. вид-во, 1963. – 192 с.
2. Комишанченко М.П. Ольга Кобилянська: До сторіччя з дня народження. – К.: Тов-во для поширення політ. і наук. знань УРСР, 1963. – 48 с.
3. Погребенник Ф.П. Ольга Кобилянська: До 125-річчя від дня народження. – К.: Тов-во “Знання” УРСР, 1988. – Сер. 6: “Література і мистецтво”. – № 6. – 48 с.
4. Томашук Н.О. Ольга Кобилянська: Життя і творчість. – К.: Дніпро, 1969. – 237 с.
5. Лещенко М.П. Ольга Кобилянська: Літературний портрет. – К.: Дніпро, 1973. – 173 с.
6. Вознюк В.О. Про Ольгу Кобилянську: Нові матеріали; Роздуми; Знахідки. – К.: Дніпро, 1983. – 183 с.
7. Панчук Е.М. Гірська орлиця: Спогади. – Ужгород: Карпати, 1976. – 124 с.
8. Ольга Кобилянська в критиці та спогадах / Упоряд. та приміт. Ф.П.Погребенника, О.К.Коваленко, Е.М.Панчука, В.Я.Піскалової; Вступ. ст. Ф.П.Погребенника. – К.: Держлітвидав України, 1963. – 559 с.
9. Кобилянська О. Твори: У 5 т. / Вступ. ст. М.П.Комишанченка. – К.: Держлітвидав України, 1962-1963. [Т.1. – 1963. – 491 с.; Т. 2. – 1962. – 480 с.; Т.3. – 1963. – 439 с.; Т. 4. – 1963. – 512 с.; Т. 5 / Упоряд., підгот. текст. та приміт. Ф.П.Погребенника. – 1963. – 767 с.].
10. Кобилянська О. Слова зворушеного серця: Щоденники; Автобіографії; Листи; Статті та спогади / Упоряд., передм. Ф.П.Погребенника. – К.: Дніпро, 1982. – 359 с.
11. Павлик М. “Велика сила правди життєвої”: З листа до О.Кобилянської від 26-27/II 1891 р. // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. – К., 1963. – С. 29.
12. Українка Леся. Лист до М.Павлика від 16/III 1891 р. // Зібрання творів: У 12 т. / Ред. кол. Є.С.Шабліовський та ін.; Вступ. ст. Є.С.Шабліовського. – К.:

Наукова думка, 1978. – Т. 10: Листи (1876-1897) / Ред М.Д.Бернштейн; Упоряд. і приміт. В.В.Яременка. – С. 80-82

13. Лукич В. “Перша праця”: Лист до О.Кобилянської від 8/ХІІ 1892 р. // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. – С. 32-33.

14. Маковей О. “Великий дар обсервації”: 3 листа до В.Лукича від 22 липня 1894 р. // Там же. – С. 34.

15. Ярошинська Є. “Твори, повні краси і поезії”: 3 листа до О.Кобилянської від 24 травня 1896 р. // Там же. – С. 35.

16. Ярошинська Є. “Чудово-гарна повість”: 3 листа до О.Кобилянської від 14 червня 1896 р. // Там же.

17. Кобилянська О. Царівна: Оповідання / Переднє слово О.Маковея. – Чернівці: Накл. ред. “Буковини”, 1896. – 424 с.

18. Кримський А. “Царівна”: Оповідання Ольги Кобилянської // Твори: В 5 т. / Ред кол. І.К.Білодід, О.І.Ганусець та ін.; Вступ. ст. І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – Т. 2: Художня проза; Літературознавство і критика / Ред. О.Є.Засенко; Упоряд. і приміт. Н.О.Вишневської та М.Л.Гончарука. – С. 479-481.

19. Грушевський М. “Царівна”: Оповідання Ольги Кобилянської // Літературно-науковий вісник. – 1898. – Кн. 3. – С. 174-180.

20. Турбацький Л. Літературні замітки // Буковина. – 1897. – 6 (18) лютого.

21. Лівобічний [Міхновський М.]. Літературні замітки // Буковина. – 1898. – 8 (20) березня.

22. Маковей О. Ольга Кобилянська: Літературно-критична студія // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. – С. 44-67.

23. Стефанік В. “Гарний нарис”: 3 листа до О.Кобилянської від 16/ХІІ 1898 р. // Там же. – С. 68.

24. Лебедова Віра. [Малицька К.]. Жіночі типи в найновішій українсько-руській літературі: Відчит // Буковина. – 1899. – Ч. 60-61.

25. Українка Леся. Лист до М.І.Павлика від 9-10 травня 1899 р. // Зібрання творів: У 12 т. – К., 1978. – Т. 11: Листи (1898-1902) / Ред. Ф.П.Погребенник; Упоряд. та приміт. О.О.Білявської. – С. 103-105.

26. Українка Леся. Лист до М.І.Павлика від 7 червня 1899 р. // Там же. – С. 125-128.
27. Українка Леся. Лист до О.Кобилянської від 20 травня 1899 р. // Там же. – С. 109-113.
28. Українка Леся. Малорусские писатели на Буковине // Там же. – К., 1977. – Т. 8: Літературно-критичні та публіцистичні статті / Ред. П.Й.Колесник; Упоряд. та приміт. М.Л.Гончарука. – С.62-75.
29. Франко І. З остатніх десятиліть ХІХ в. // Зібрання творів: У 50 т. / Ред. кол. М.Д.Бернштейн, Г.Д.Вервес та ін. – К.: Наукова думка, 1984. – Т.41: Літературно-критичні праці (1890-1910) / Ред. П.Й.Колесник; Упоряд. та комент. В.І.Крекотня, Т.Г.Третьяченко. – С.471-529.
30. Франко І. Южнорусская литература // Там же. – С. 101-161.
31. Франко І. Лист до В.Ягича від 8/ХІ 1905 р. // Там же. – К., 1986. – Т. 50: Листи (1895-1916) / Ред. М.Д.Бернштейн; Упоряд. та комент. М.С.Грицюти, О.В.Мишанича, Ф.П.Погребенника. – С.281-282.
32. Єфремов С. В поісках нової красоти: Заметки читателя // Єфремов С. Літературно-критичні статті / Упоряд., передм. і приміт. Е.С.Соловей. – К.: Дніпро, 1993. – С. 48-120.
33. Єфремов С. Історія українського письменства / Ред. і передм. М.К.Наєнка. – К.: Femina, 1995. – 688 с.
34. Хоткевич Г. Із статті “Кліка при часописі “Киевская старина” і її відношення до О.Кобилянської” // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. – С. 91.
35. Мочульський М. “Талант, свідомий своєї мети” // Там же. – С. 92-93.
36. Алчевська Х. Лист до О.Кобилянської від 4/ІХ 1903 р. // Твори / Упоряд., передм. та приміт. Л.М.Грузинської. – К.: Дніпро, 1990. – С.444-446.
37. Алчевська Х. Лист до О.Кобилянської від 25/ІХ 1905 р. // Там же. – С. 454-455.
38. За красою: Альманах в честь Ольги Кобилянської / Зібрав і видав О.Луцький. – Чернівці, 1905. – 167 с.

39. Хоткевич Г. “Земля”. Повість Ольги Кобилянської: Критична оцінка // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. – С. 104-147.
40. Кобринська Н. Ніцшеанські мотиви // Діло. – 1907. – Ч. 127-128.
41. Мочульський М. Із статті “Українська література (1798-1905)” // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. – С. 149.
42. Луцький О. “Молода муза” // Діло. – 1907. – Ч. 249.
43. Франко І. Маніфест “Молодої музи” // Зібрання творів: У 50 т. – К., 1982. – Т. 37: Літературно-критичні праці (1906-1908) / Ред. І.О.Дзевєрін; Упоряд. та комент. М.С.Грицюти. – С. 410-417.
44. Луцький О. Ольга Кобилянська // Остап Луцький і сучасники: Листи до О.Кобилянської й І.Франка та інші забуті сторінки / За ред. Ю.Луцького. – Нью-Йорк; Торонто: Укр. Вільн. Акад. наук у США, 1994. – С. 109-121.
45. Гундорова Т. Проявлення Слова: Дискурсія раннього українського модернізму: Постмодерна інтерпретація. – Львів: Літопис, 1997. – 299 с.
46. Євшан М. Ольга Кобилянська // Євшан М. Критика; Літературознавство; Естетика / Упоряд., передм. та приміт. Н.Шумило. – К.: Основи, 1998. – С. 199-205.
47. Євшан М. “Через кладку”: Про найновішу повість Ольги Кобилянської // Там же. – С. 483-489.
48. Євшан М. “За ситуаціями” // Там же. – С. 499-504.
49. Сріблянський М. [Рецензія на збірку О.Кобилянської “Аристократка и другие рассказы”] // Українська хата. – 1911. – Кн. 7-8. – С. 372.
50. Сріблянський М. Боротьба за індивідуальність: З літературного життя р. 1911 на Україні // Українська хата. – 1912. – Кн. 3-4. – С. 170-185.
51. Сріблянський М. Літературна хвиля: Погляд на літературу українську р. 1912 // Українська хата. – 1913. – Кн. 2. – С. 101-110.
52. Сріблянський М. Поет майбутньої людини: З нагоди 25-ліття письменської діяльності Ольги Кобилянської // Книгар. – 1918. – Ч. 11. – С. 631-638.
53. Алчевська Х. Майстри слова: Критичний шкід // Твори. – К., 1990. – С. 390-401.

54. Назариев А. “Украинская писательница” // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. – С. 390-401.
55. Мочульський М. Ольга Кобилянська. “Через кладку”: Повість // Там же. – С. 164-170.
56. Могилянський М. Ольга Кобилянська. “Через кладку” // Там же. – С. 171-172.
57. Могилянський М. Из статті “Украинская литература в 1913 г.” // Там же. – С. 173-174.
58. Алчевська Х. Лист до М.М.Мочульського від 27/III 1916 р. // Твори. – К., 1990. – С. 495-498.
59. Дорошенко В. Борці за красу і волю // Літературно-науковий вісник. – 1922. – Кн. I. – С. 69-71.
60. Грицай О. Ольга Кобилянська: З приводу 35-роковин літературної праці // Промінь. – 1922. – № 2. – С. 37-41.
61. Грицай О. Ольга Кобилянська: Літературно-критичний нарис // Літературно-науковий вісник. – 1922. – Кн. VI. – С. 235-250.
62. Ольга Кобилянська: Альманах у пам’ятку її сороклітньої письменницької діяльності (1887-1927) / Зладив Л.Когут. – Чернівці: Накл. ювілейн. комітету в Чернівцях, 1928. – 313 с.
63. Смаль-Стоцький С. Дорогії земляки: Реферат // Ольга Кобилянська: Альманах у пам’ятку її сороклітньої письменницької діяльності. – С. 277-288.
64. Грицай О. “Valse melancolique”: Слово привіту до О.Кобилянської в 40-ліття її творчості // Там же. – С. 289-306.
65. Шаповал М. Дорогий Друже Ольго Юліянівно! // Там же. – С. 249-252.
66. Сімович В. Моє перше знайомство з творами О.Кобилянської // Там же. – С. 253-263.
67. Шаповал М. Знайомство з Ольгою Кобилянською: Уривки споминів // Нова Україна. – 1927. – Ч. 10-11. – С. 83-93.
68. Бобинський В. Ювілей Ольги Кобилянської // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. – С. 180.

69. Рудницький М. Закрите обличчя Кобилянської // Світ. – 1927. – Ч. 21-22. – С. 2.
70. Луцький О. Ювілей Ольги Кобилянської: Лист до редактора нашого журналу // Там же. – С. 8-11.
71. Козій Д. Роля підсвідомого в творах О.Кобилянської // Там же. – С. 11-13.
72. Луців Л. Чи Кобилянська символістка? // Діло. – 1927. – Ч. 293.
73. Луців Л. О.Кобилянська і Ф.Ніцше // Літературно-науковий вісник. – 1928. – Кн. IV. – С. 335-345; Кн. V. – С. 47-63.
74. Кобилянська О. Твори / Вступ. ст. І.Лизанівського. – Х.: Рух, 1927-1929. [Т. 1. – 1929. – 272 с.; Т. 2. – 1929. – 420 с.; Т. 3. – 1927. – 404 с.; Т. 4. – 1927. – 174 с.; Т. 5. – 1929. – 391 с.; Т. 6. – 1929. – 163 с.; Т. 7. – 1927. – 240 с.; Т. 8. – 1928. – 449 с.; Т. 9. – 1927. – 197 с.].
75. Филипович П. О.Кобилянська в літературному оточенні // Літературно-критичні статті / Передм., упоряд. і приміт. С.С.Гречанюка. – К.: Дніпро, 1991. – С. 126-142.
76. Ізотов І. До характеристики творчості О.Кобилянської // Червоний шлях. – 1928. – № 2. – С. 80-92.
77. Гаєвський С. Літературна діяльність Ольги Кобилянської // Україна. – 1928. – Кн. 1. – С. 25-33.
78. Лизанівський І. Ольга Кобилянська в українській критиці: Хрестоматійний огляд // Кобилянська О. Твори. – Х.: Рух, 1927-1928. – Т. 4.: Людина: Ювілейне видання. – С. 7-75.
79. Коряк В. Місто в українській поезії: Стаття друга // Шляхи мистецтва. – 1921. – № 2. – С. 118-119.
80. Василенко В. В завороженім крузі: Критичні фрагменти з нагоди 40-літнього ювілею письменницької праці Ольги Кобилянської // Критика. – 1928. – № 1. – С. 68-85.
81. Якубський Б. Ольга Кобилянська та її новели // Кобилянська О. Новели. – Х.; К.: Книгоспілка, 1930. – С. III-XXXIV.

82. Луців Л. Двоє мрійників: О.Кобилянська й Є.Якобсен. – Тернопіль; Львів: Друк. А.Салевича, 1930. – 34 с.
83. Коструба Т. Аристократизм і інтелігенція: До розуміння творчості О.Кобилянської // Дзвони. – 1931. – Ч. 2. – С. 93-99.
84. Козій Д. Духове обличчя Ольги Кобилянської // Наша культура. – 1937. – Ч.10. – С. 375-381; Ч.11. – С. 424-427.
85. Полотнюк Д. [Вільде І.]. Елементи краси й гармонії в творах Ольги Кобилянської // Жіноча доля. – 1937. – Ч. 22. – С. 5-6; Ч. 23. – С. 5-6.
86. Вільде І. Ольга Кобилянська зблизька і здалека // Вільде І. Незбагненне серце / Упоряд., вступ. ст. і приміт. М.А.Вальо. – Львів: Каменярь, 1990. – С. 202-211.
87. Нагорна С. Музичні і звукові моменти в творах Ольги Кобилянської. – Львів: Наклад авторки, 1938. – 45 с.
88. Кобилецький Ю. Буковинська краса: Літературно-біографічний нарис про Ольгу Кобилянську. – К.; Х.: Укрдержвидав, 1944. – 32 с.
89. Кирилюк Є. Ольга Кобилянська // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. – С. 187-211.
90. Тудор С. Ольга Кобилянська // Твори: Поезії; Оповідання; Повісті; Критика і публіцистика / Упоряд., підгот. текстів, вступ. ст. і комент. П.М.Довгалюка. – К.: Дніпро, 1982. – С. 497-499.
91. Лукіянович Д. Від “Царівни” до “Землі”: Спогад про Ольгу Кобилянську та про її гурток // Українська література. – 1945. – № 4-5. – С. 132-141.
92. Бабишкін О. Ольга Кобилянська: Літературно-критичний нарис. – К.: Держлітвидав України, 1952. – 80 с.
93. Погребенник Ф.П. Текстологічні спостереження над новелами Ольги Кобилянської // Питання текстології. – К.: Наукова думка, 1968. – Вип. 1. – С. 171-242.
94. Томашук Н.О. Роман О.Кобилянської “Апостол черні” // Питання майстерності. – Дніпропетровськ, 1969. – Вип. 1. – С. 65-84.
95. Погребенник Ф. Ольга Кобилянська в критиці та спогадах // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. – С. 5-25.

96. Погребенник Ф. Ольга Кобилянська про себе // Кобилянська О. Слова зворушеного серця: Щоденники; Автобіографії; Листи; Статті та спогади / Упоряд., передм. Ф.Погребенника. – К.: Дніпро, 1982. – С. 5-14.

97. Гуля О.П. До питання про ставлення О.Ю.Кобилянської до зарубіжної літератури: За матеріалами автобіографій і листів письменниці // Наукові записки / Чернівецький ун-т. – Чернівці, 1957. – Т. 37. – Вип. 1: Серія романо-германської філології. – С. 121-136.

98. Ольга Кобилянська: Статті і матеріали // Наукові записки / Чернівецький ун-т. – Чернівці, 1958. – Т. 27. – Вип. 4: Філологічні науки. – 209 с.

99. Томашук Н.О. Повість О.Кобилянської “Людина” // Наукові записки / Чернівецький ун-т – Чернівці, 1958. – Вип. 4: Зб. наук. роб. аспірантів. – С. 143-169.

100. Томашук Н.О. Деякі спостереження над засобами створення образів у повісті О.Кобилянської “Царівна” // Наукові записки / Чернівецький ун-т. – Чернівці, 1959. – Т.41: Зб. аспірантів. – Вип. 8. – С. 17-32.

101. Ольга Кобилянська: До 100-річчя з дня народження: Зб. статей / Ред. кол. Г.І.Сінченко та ін. – Вінниця: Кн.-газ. вид-во, 1963. – 218 с.

102. Творчість Ольги Кобилянської: Тези доп. респуб. наук. конф., присвяченої сторіччю з дня народження письменниці / Ред. кол. Г.І.Сінченко та ін. – Чернівці: Чернівецький ун-т, 1963. – 68 с.

103. Панчук Е.М. Кобилянська: Роман-есе // Жовтень. – 1983. – № 11. – С. 38-64; № 12. – С. 20-62.

104. Адам Г. Із статті “Сторіччя української літератури” // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. – С. 287-288.

105. Ленард Л. Ольга Кобилянська // Там же. – С. 290-291.

106. Тодоров П. “Тонкий психологический анализ”: З листа до О.Кобилянської від 23 квітня 1905 р. // Там же. – С. 292.

107. Ржегорж Ф. Ольга Кобилянська // Там же. – С. 285.

108. Турнерова Т. Ольга Кобилянська // Там же. – С. 295-298.

109. Турнерова Т. Про українських жінок // Там же. – С. 298-300.

110. Мудра П. Із статті “Незвичайний ювілей”: До 40-річчя літературної праці Ольги Кобилянської // Там же. – С. 304-305.
111. Горак Ї. Ольга Кобилянська в Празі // Там же. – С. 306-308.
112. Махал Я. Із праці “Слов’янські літератури” // Там же. – С. 309-311.
113. Горак Ї. Із статті “Ольга Кобилянська – письменниця України” // Там же. – С. 313-315.
114. Гулька Р. Ольга Кобилянська // Там же. – С. 316-319.
115. Штолба З. Із статті “Ольга Кобилянська” // Там же. – С. 320-323.
116. Ласло М. Тема емансипації жінки у творчості О.Кобилянської // Там же. – С. 324-340.
117. Білецький Л. Три силуетки: Марко Вовчок; Ольга Кобилянська; Леся Українка. – Вінніпег: Союз Українок Канади, 1951. – 127 с.
118. Луцик Ю.М. Духовий портрет О.Кобилянської. – Вінніпег, 1952.
119. Буковина: її минуле і сучасне / За ред. Д.Квітковського, Т.Бриндзана, А.Жуковського. – Париж; Філадельфія; Детройт: Вид-во “Зелена Буковина”, 1956. – 968 с.
120. Луців Л. Ольга Кобилянська: В 100-річчя її народин. – Нью-Йорк; Джерзі Ситі: Свобода, 1965. – 71 с.
121. Горбач А.-Г. Ольга Кобилянська й німецька культура // Наукові записки / Укр. техн.-госп. ін-т – Мюнхен, 1967. – Вип. XIV (XVII). – С. 43-60
122. Зуєвський О. Ольга Кобилянська і Шопенгауер // Українська література: Матеріали I конгресу Міжнародної асоціації українців (Київ, 27 серпня – 3 вересня 1990 р.) / Відп. ред. О.Мишанич. – К.: АТ “Обереги”, 1995. – С. 214-223.
123. Збірник на пошану Ольги Кобилянської (1863-1942) / За ред. О.Кисілевської-Ткач. – Мюнхен: Укр. Вільн. Ун-т., 1991. – 207 с.
124. Лев В. Емансипація в творах Ольги Кобилянської // Збірник на пошану Ольги Кобилянської. – С. 96-103.
125. Самофал А. Українська родина в творах Ольги Кобилянської // Там же. – С. 113-131.

126. Жила В. Роля християнських ідей в романі “Апостол черні” // Там же. – С. 69-74.
127. Косик В. Елементи національного буття в творах Ольги Кобилянської // Там же. – С. 85-93.
128. Антохій М. Ольга Кобилянська і Ф.Ніцше // Там же. – С. 33-37.
129. Вітошинська О. Творчі взаємини Ольги Кобилянської з Лесею Українкою // Там же. – С. 39-54.
130. Остап Луцький і сучасники: Листи до О.Кобилянської й І.Франка та інші забуті сторінки / За ред. Ю.Луцького. – Нью-Йорк; Торонто: Укр. Вільн. Акад. наук у США, 1994. – 206 с.
131. Бельченко В.П. Проблема обов’язку в творчості Ольги Кобилянської // Українське літературознавство. – 1984. – Вип. 43. – С. 35-43.
132. Бельченко В.Ф. Морально-етическая проблематика в творчестве О.Ю.Кобылянской: Дооктябрьский период: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.01.03. / Одес. ун-т. – Одесса, 1984. – 16 с.
133. Дзюба І. Читаючи Кобилянську: Кілька зіставлень // Українська мова і література в школі. – 1986. – № 2. – С. 20-27.
134. Пашко О.Ф. Краса людського духу: До проблематики повісті О.Кобилянської “Людина” // Українське літературознавство. – 1987. – Вип. 49. – С. 65-72.
135. Пашко А.Ф. Проблема свободы личности в творчестве О.Кобылянской: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.01.03. / Киев. гос. пед. ин-т. – К., 1990. – 20 с.
136. Гундорова Т. Неоромантичні тенденції творчості О.Кобилянської: До 125-річчя з дня народження // Радянське літературознавство. – 1988. – № 11. – С. 32-42.
137. Покотило Е.С. Тема интеллигенции в украинской новеллистике конца XIX – начала XX в. : Основные идейно-художественные тенденции: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.01.03. / Киев. гос. пед ин-т. – К., 1985. – 20 с.

138. Сметанская М.И. Проблема социальной эмансипации женщины в украинской прозе XIX – начала XX в.: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10. 01.03. / Киев. гос. пед. ин-т. – К., 1987. – 20 с.

139. Гузар З.П. Ольга Кобилянська: Семінарій: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 1990. – 166 с.

140. Вознюк В. “Цвіт папороті з землі”: Літературно-громадські та особисті взаємини Ольги Кобилянської і Лесі Українки // Буковинський журнал. – 1996. – Ч. 1-2. – С. 53-82.

141. Івасюк О. Невідомий роман Ольги Кобилянської // Буковинський журнал. – 1992. – Ч. 1. – С. 79-80, 85.

142. Крупа М. Апостол любові // Кобилянська О. Апостол черні. – Тернопіль, 1994. – С. 5-11.

143. Крупа М. “Золотої нитки не згубить...”: Лінгвістичний аналіз новели О.Кобилянської “Думи старика” // Дивослово. – 1996. – № 4. – С. 22-26.

144. Кобилянська О. Апостол черні / Вступ. ст. М.Крупи. – Тернопіль, 1994.

145. Кобилянська О. Апостол черні: Повість / Вступ. слово та підгот. тексту Є.Куртяка. – Львів: Каменяр, 1994. – 243 с. – (Сер. “Знамениті письменники”).

146. Баса О. Її лілеї: Твори О.Кобилянської про неї саму // Молода нація: Альманах. – К.: Смолоскип, 1997. – Ч. 5. – С. 35-40.

147. Демченко І. Мелодія “білої мрії”: “Через кладку” О.Кобилянської // Слово і час. – 1998. – № 11. – С. 16-18.

148. Гоцур Л.В. Ольга Кобилянська в українсько-німецьких літературних взаєминах: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.03. / Київ. держ. пед. ін-т. – К., 1992. – 18 с.

149. Кирилюк С.Д. Трансформація мотивів та образів світової літератури у творчості Ольги Кобилянської: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01. / Прикарп. ун-т. – Івано-Франківськ, 1999. – 19 с.

150. Кузнецов Ю. Імпресіонізм в українській прозі кінця XIX – початку XX ст.: Проблеми естетики і поетики. – К.: Зодіак-ЕКО, 1995. – 304 с.

151. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія. – К.: Либідь, 1997. – 360 с.
152. Градовський А.В. Писане “кров’ю серця”: Типологічна парадигма Мопассан – Кобилянська // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 1998. – № 2. – С. 38-41.
153. Пригодій С.М. Продовжуючи прадавню українську традицію “серця”: Неоромантичні твори О.Кобилянської в контексті духовних явищ Європи // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1998. – № 5. – С. 21-23.
154. Науковий вісник Чернівецького ун-ту: Зб. наук. пр. – Вип. 58-59: Слов’янська філологія. – Чернівці: Рута, 1999. – 244 с.
155. Кобилянська О. Про себе саму: Автобіографія в листах до професора д-ра С.Смаль-Стоцького // Ольга Кобилянська. Слова зворушеного серця: Щоденники; Автобіографії; Листи; Статті та спогади. – К., 1982. – С. 206-219
156. Кобилянська О. Лист до А.Кохановської (кінець травня 1895 р.) / Упоряд. і пер. з нім. Е.М.Панчука // Українське літературознавство. – 1970. – Вип. 10. – С. 133-135.
157. Погребенник Ф.П. Ольга Кобилянська // Кобилянська О. Повісті; Оповідання; Новели / Вступ. ст., упоряд. і приміт. Ф.П.Погребенника. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 5-24.
158. Матусяк Л. Поетичне слово Шевченка в житті і творчості О.Кобилянської // Шевченко і Поділля: Зб. наук. пр. за матеріалами другої Всеукр. наук. конф. (20-21 травня 1999 р.). – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський держ. пед. ун-т, інформ.-вид. відділ, 1999. – С. 73-75.
159. Три книжки // Світ. – 1929. – Ч. 1. – С. 10-11.
160. Погребенник Я. Шевченко німецькою мовою. – К.: Наукова думка, 1973. – 300 с.
161. Гердер И.Г. Дневник моего путешествия в 1769 году / Пер. С.М.Барского // Избранные сочинения / Сост., вступ. ст. и примеч. В.М.Жирмунского; Пер. под

- ред. В.М.Жирмунского и Н.А.Сигал. – М.; Л.: Гос. изд-во худ. л-ры, 1959. – С. 315-332.
162. Капелер А. Україна в німецькомовній історіографії // Сучасність. – 1996. – Ч. 12. – С. 78-85.
163. Филипович П. Спустошена ідилія // Кобилянська О. Земля. – К.: Книгоспілка, 1926. – С. III-XXVIII.
164. Филипович П.П. “Земля” Ольги Кобилянської // Літературно-критичні статті / Передм., упоряд. і приміт. С.С.Гречанюка. – К.: Дніпро, 1991. – С. 143-156.
165. Українка Леся. Лист до О.Кобилянської від 18-30/І (30/І-3/ІІ) 1900 р. // Зібрання творів: У 12 т. – К., 1978. – Т.11: Листи (1898-1902) / Ред. Ф.П.Погребенник; Упоряд. та приміт. О.О.Білявської. – С. 159-162.
166. Євшан М. Леся Українка // Євшан М. Критика; Літературознавство; Естетика. – С. 153-159.
167. Гаєвська Л.О. Морально-етична проблематика української новели кінця ХІХ – початку ХХ ст. – К.: Наукова думка, 1981. – 128 с.
168. Франко І. Принципи і безпринципність // Зібрання творів: У 50 т. – К., 1981. – Т. 34: Літературно-критичні праці (1902-1905) / Ред. Б.А.Деркач; Упоряд. та комент. О.В.Мишанича, Ф.П.Погребенника. – С. 360-365.
169. Франко І. Старе й нове в сучасній українській літературі // Там же. – К., 1982. – Т. 35: Літературно-критичні праці (1903-1905) / Ред. П.Й.Колесник; Упоряд. та комент. Н.О.Вишневської, М.С.Грицюти. – С. 91-111.
170. Кияновська Л. Пісні зворушеного серця: Музичні мотиви щоденника, листів та спогадів Ольги Кобилянської // Жовтень. – 1987. – № 10. – С. 109-111.
171. Кульчицький О. Світовідчужання українця // Українська душа: Збірник наук. праць / Ред. В.Храмова. – К.: “Фенікс”, 1992. – С. 48-65.
172. Бабишкін О. Творчість Ольги Кобилянської: Літературно-критичний нарис // Кобилянська О. Твори: В 3 т. / Упоряд. і приміт. О.К.Бабишкіна. – К.: Держлітвидав, 1956. – Т.1: 1887-1900. – С. 5-64.

173. Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків / Передм. О.Ковалю. – 3-є вид. – Полтава: Ред. газ. “Полтавський вісник”, 1994. – 191 с.

174. Ніцше Ф. Так казав Заратустра: Книжка для всіх і ні для кого / Пер. з нім. А.Онишка // Ніцше Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади / Пер. з нім. А.Онишка, П.Таращука. – К.: Основи; Дніпро, 1993. – С. 7-326.

175. Франко І. [Життя і побут сучасного селянина на Україні і у Франції] // Зібрання творів: У 50 т. – К., 1980. – Т. 26: Літературно-критичні праці (1876-1885) / Ред. В.Л.Микитась, С.В.Щурат; Упоряд. та комент. Н.О.Вишневської та ін. – С. 61-73.

176. Бабишкін О. Ольга Кобилянська: Нарис про життя і творчість. – Львів: Кн.-журн. вид-во, 1963. – С. 48; Комишанченко М. Ольга Кобилянська: До сторіччя з дня народження. – К.: Тов-во для поширення політ. і наук. знань УРСР, 1963. – С. 12; Лещенко М.П. Ольга Кобилянська: Літературний портрет. – К.: Дніпро, 1973. – С. 35; Томашук Н.О. Ольга Кобилянська: Життя і творчість. – К.: Дніпро, 1969. – С. 27.

177. Дігтяр С.І. Словесно-образне осмислення етичного ідеалу в творчості О.Ю.Кобилянської // Ольга Кобилянська: До 100-річчя з дня народження: Зб. статей / Ред. кол. Г.І.Сінченко та ін. – Вінниця: Кн.-журн. вид-во, 1963. – С. 21-51.

178. Українка Леся. Лист до О.Кобилянської від 3 травня 1913 р. // Зібрання творів: У 12 т. – К., 1979. – Т.12: Листи (1903-1913) / Ред. В.Л.Микитась; Упоряд. і приміт. В.Ф.Святовця. – С. 460-463.

179. Франко І. [Перша передмова до перекладу “Фауста” Й.-В.Гете] // Зібрання творів: У 50 т. – К., 1980. – Т.26. – С. 155-160.

180. Українка Леся. Лист до О.Кобилянської від 21 березня (3 квітня) 1913 р. // Зібрання творів: У 12 т. – К., 1979. – Т. 12: Листи (1903-1913) . – С. 454-457.

181. Кобилянська О. Лист до українців в Америці від 5/II 1924 р. // Фонди Чернівецького літературно-меморіального музею О.Кобилянської (далі – ЧЛММК). – № 807.

182. Кобилянська О. Думи старика // Відділ рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України (далі – ІЛ). – Ф. 14. – № 79.
183. Кобилянська О. Думи старого // Багаття: Український альманах / Упоряд. І.Липа. – Одеса: видання О.Л.С., 1905. – С. 122-132.
184. Кобилянська О. Думи старика // Кобилянська О. До світа: Новели і нариси. – Львів: Укр.-руська вид. спілка, 1905. – С. 141-153.
185. Алчевська Х. Лист до О.Кобилянської від 25/ІХ 1905 р. // Твори. – К.: Дніпро, 1990. – С. 454-455.
186. Купчанко К. Чернівецьке свято // Ольга Кобилянська: Альманах у пам'ятку її сороклітньої письменницької діяльності. – С. 66-75.
187. Шлемкевич М. Душа і пісня // Українська душа: Зб. наук. пр. / Ред. В.Храмова. – К.: “Фенікс”, 1992. – С. 97-112.
188. Калениченко Н.Л. Соціально активна особистість в українській демократичній літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст. – К.: Наукова думка, 1979. – 232 с.
189. Франко І. Слово про критику // Зібрання творів: У 50 т. – К., 1981. – Т. 30: Літературно-критичні праці (1895-1897) / Ред. І.І.Дорошенко, Н.Л.Калениченко; Упоряд. І.О.Денисюка, С.С.Дідик та ін. – С. 214-218.
190. Андрусів С. Українська література ХХ ст. Пошуки ідентичності // Другий міжнародний конгрес українців (Львів, 22-28 серпня 1993 р.): Доповіді і повідомлення: Літературознавство. – Львів, 1993. – С. 180-185.
191. Блок М. Апология истории, или Ремесло историка / Ред., примеч. и статья А.Я.Гуревича; Пер. Е.М.Лысенко. – 2-е изд., доп. – М.: Наука, 1973. – 256 с.
192. Корнієнко Н. Українська та російська ментальність: проекція в сучасне // Слово і час. – 1991. – № 7. – С. 3-9.
193. Шлемкевич М. Загублена українська людина. – Нью-Йорк: Життя і мислі, 1954. – 160 с.
194. С.Г. Юліян Вассиян: бо вже чекає четверта домовина // Слово і час. – 1994. – № 2. – С. 56-60.

195. Субтельний О. Україна: Історія / Пер. з англ. Ю.І.Шевчука. – К.: Либідь, 1992. – 512 с.
196. Бичко А., Бичко І. Феномен української інтелігенції: спроба екзистенціального аналізу // Слово і час. – 1995. – № 9-10. – С. 39-50.
197. Огієнкові афоризми і сентенції: До 115-річчя від дня народження Митрополита Іларіона (Огієнка) / Упоряд., вступ. ст. і покажч. З.Тіменика. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. – 91 с.
198. Франко І. Молода Україна. – Ч. 1: Провідні ідеї й епізоди. – Львів, 1910. – 143 с.
199. Зіньківський Т. Молода Україна, її становище і шлях // Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія / За ред. О.І.Семківа – Львів: Світ, 1996. – С. 33-46.
200. Світильник неугасимий: Пам'яті Івана Липи. – Одеса; Львів: “Народний стяг”, 1924. – 55 с.
201. Коллард Ю. Спогади юнацьких днів 1897-1906: Українська студентська громада в Харкові і Революційна Українська партія (РУП) / Ред. і вступ. слово М.Антоновича. – Торонто: Срібна сурма, 1972. – 223 с.
202. Міхновський М. Справа української інтелігенції в програмі Української Народної партії: Фрагменти // Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст. – Львів, 1996. – С.142-154.
203. Міхновський М. Самостійна Україна // Там же. – С. 126-135.
204. Вільчинський Ю. Політична філософія Миколи Міхновського // Слово і час. – 1995. – № 1. – С. 6-10.
205. Журба Г. Від “Української хати” до “Музагету”: Люди й події / Передм. Ф.П.Погребенника // Україна. – 1990. – Ч. 45. – С. 129-131; Ч. 46. – С. 132-134; Ч. 47. – С. 135-137.
206. Бабій О. Микола Євшан (Федюшка) // Літературно-науковий вісник. – 1929. – Кн. X. – С. 902-907.
207. Євшан М. Проблеми творчості // Євшан М. Критика; Літературознавство; Естетика. – К.: Основи, 1998. – С. 12-17.

208. Євшан М. Суспільний і артистичний елемент у творчості // Там же. – С. 18-25.
209. Євшан М. Великі роковини України (1 листопада 1918 до 1 листопада 1919): З новим роком боротьби Галицько-Української Армії. – Відень: Видання Уряду преси і пропаганди Західної УНР, 1920. – 26 с.
210. Кобилянська О. Думки-спомини про Миколу Євшана // Самостійна думка. – 1931. – Ч. 2. – С. 2.
211. Никорович С. Цвіти споминів: Білі акварелі // Ольга Кобилянська: Альманах у пам'ятку її сороклітньої письменницької діяльності. – С. 264-271.
212. Кобилянська О. Лист українцям в Канаді від 4 травня 1923 р. // ЧЛММК. – № 1688.
213. Кобилянська О. Лист до І.Сімович від 10 жовтня 1928 р. // ІЛ. – Ф. 14. – № 578.
214. Кисілевська О. Кілька дрібних спогадів з зустрічі з Ольгою Кобилянською: З нагоди її сорокап'ятилітнього ювілею // Жіноча доля. – 1932. – Ч. 17. – С. 3-4.
215. Погребенник Ф. Невідомі щоденники Євгена Чикаленка // Слово і час. – 1993. – № 10. – С. 25-30.
216. Чикаленко Є. Спогади: 1861-1907. – Нью-Йорк: УВАН у США, 1955. – 504 с.
217. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Львів: Світ, 1991. – 576 с.
218. Пігуляк І. Хронологічний покажчик писань Ольги Кобилянської (1894-1922) // Промінь. – 1922. – Ч. 2. – С. 41-45.
219. Сімович В. Лист до О.Кобилянської від 1 квітня 1922 р. // ІЛ. – Ф. 14. – № 1303.
220. Сімович В. Лист до О.Кобилянської від 16/V 1922 р. // Там же. – № 1304.
221. Кобилянська О. Апостол черні: Повість // Нова Україна. – 1926. – Ч. 7. – С. 25-41; Ч. 8. – С. 36-46; Ч. 9. – С. 26-42; 1927. – Ч. 1-2. – С. 26-42.; Ч. 3-5. – С. 26-42; Ч. 6-7. – С. 10-26; Ч. 8-9. – С. 15-32; Ч. 10-11. – С. 47-65; Ч. 12. – С. 43-56; 1928. – Ч. 4-6. – С. 43-59.

222. Садовська С. Спогади про Ольгу Кобилянську // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. – С. 375-380.
223. Кобилянська О. Листи до Василя та Ізидори Сімовичів від 9 червня 1928 р. до 2 травня 1929 р. // ІЛ. – Ф. 14. – № 572-582.
224. Кобилянська О. Лист до І.Сімович від 28/IX 1928 р. // Там же. – № 577.
225. Кобилянська О. Лист до І.Сімович від 4/I 1929 р. // Там же. – № 580.
226. Біляч М. Лист до О.Кобилянської (через посередництво К.Студинського) від 27 червня 1927 р. // ЧЛММК. – № 1832.
227. Лизанівський І. Лист до О.Кобилянської від 16/IX 1927 р. // Там же. – № 1808.
228. Біляч М. Лист до О.Кобилянської від 12/XI 1927 р. // Там же. – № 1855.
229. Кобилянська О. Автобіографія (1927 р.) // Літературно-науковий вісник. – 1927. – Кн.ХІ. – С. 212-216.
230. Біляч М. Лист до О.Кобилянської від 29/I 1928 р. // ЧЛММК. – № 1845.
231. Біляч М. Лист до О.Кобилянської (червень 1929 р.) // Там же. – № 1841.
232. Грищай Г. Лист до О.Кобилянської від 20 червня 1929 р. // Там же. – № 1864.
233. Біляч М. Лист до О.Кобилянської від 10/I 1930 р. // Там же. – № 1847.
234. Блажкевич І. Спогади про Ольгу Кобилянську // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. – С. 438-444.
235. Кобилянська О. Апостол черні: Повість: У 2 т. – Львів: Б-ка “Діло”, 1936. – Т. 1. – 199 с.; Т 2. – 196 с.
236. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. – В 2 т. / Пер. с нем. Ю.И.Айхенвальда. – Мн.: ООО “Попурри”, 1998. – Т. 1. – 688 с.
237. Гром’як Р. “За бідами й негараздами треба бачити зроблене...” // Слово і час. – 1994. – № 1. – С. 5-11.
238. Цимбалістий Б. Родина і душа народу // Українська душа: Зб. наук. праць / Ред. В.Храмова. – К.: “Фенікс”, 1992. – С. 66-96.
239. Онацький Є. Українська емоційність // Там же. – С. 36-47.

240. Дольницька В. Спомин про побут Ольги Кобилянської в Молодятині // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. – С. 435-437.
241. Онацький Є. Ф.Ніцше – попередник модерного націоналізму // Український засів. – 1996. – Ч. 4-6. – С. 6-10.
242. Губенко О. Два діагнози духовної кризи: До питання про вплив роману Ф.М.Достоевського “Злочин і кара” на формування світогляду Ф.Ніцше // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 1996. – № 1. – С. 43.
243. Канигін Ю. Виклик історії // Дніпро. – 1996. – № 11-12. – С. 94-96.